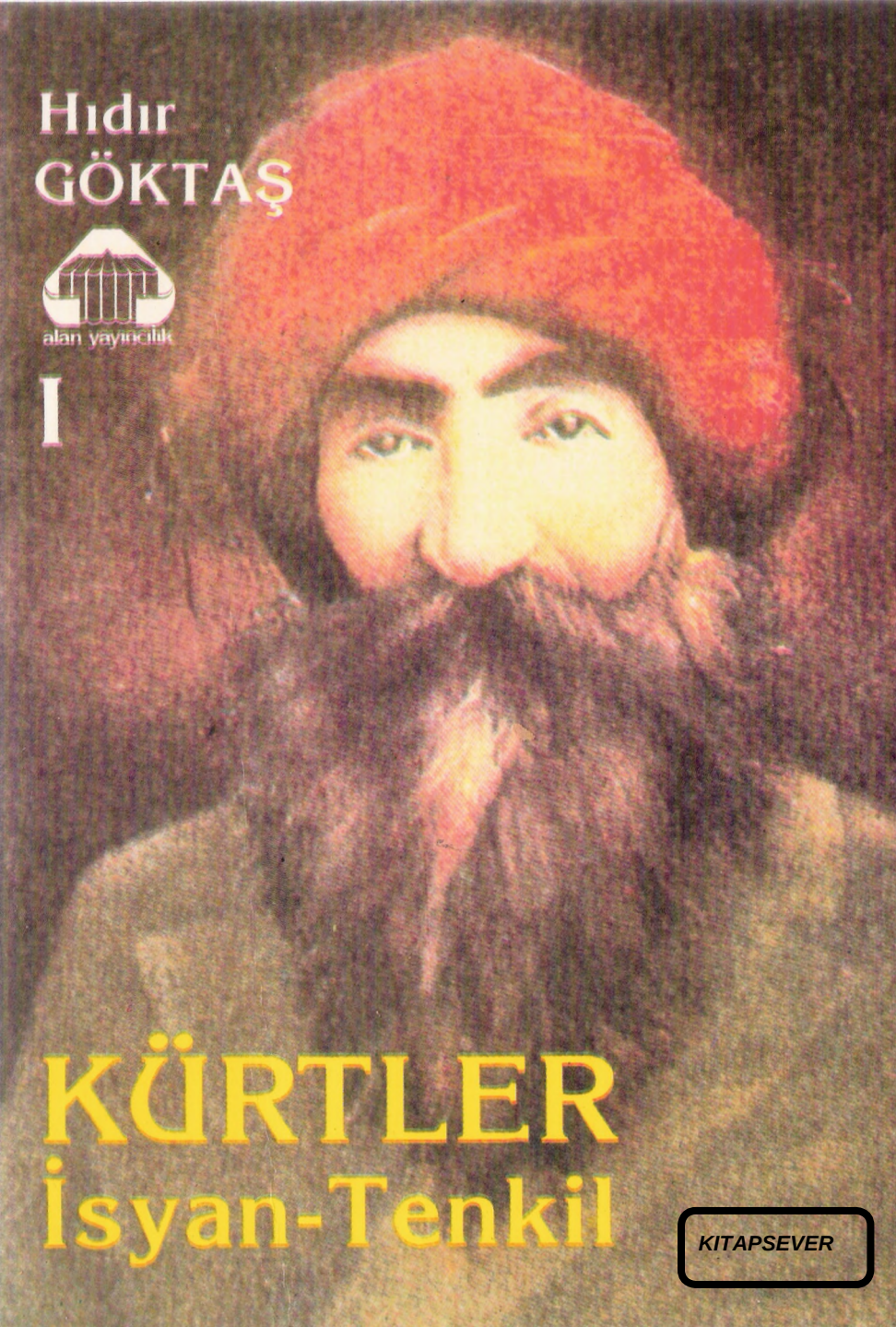

Hıdır
GÖKTAŞ
alan yayıncılık
I
KÜRTLER
İsyan-Tenkil
KITAPSEVER

ALAN YAYINCILIK: 119
Düşünce Dizisi: 19

KÜRTLER İsyan-Tenkil
Hıdır Göktaş

Birinci Baskı: Nisan 1991
Kapak Düzeni: PANO Grafik
Kapak Baskı: C Yayınları
Baskı: Renk Basımevi
Kapak Fotoğrafı: Seyit Rıza

Çatalçeşme Sok. Torun Han. No: 40,
Kat 3 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 511 26 00

KÜRTLER İSYAN-TENKİL

HIDIR GÖKTAŞ

Şirin'lere
varolana ve
gelmekte olana...

YAYINCININ NOTU

Alan Yayınları'nın "Güncel Sorunlar Dizisi"ne yeni bir halka ekleyen elinizdeki çalışma, kürt halkının isyan tarihini yaklaşık 200 yıllık bir zaman dilimi içinde belgeliyor. Resmi tarihin diliyle "Kürt meselesi", özellikle son yıllarda yeniden Türkiye"nin gündemine girerek yakıcı bir güncellik kazandı. Oysa Kürt halkı ilk kez ayaklanmıyor ve Kürt halkının kendi ulusal kimliğine sahip çıkma kavgası 200 yıllık bir güncelliğe sahip. Çeşitli biçimler alarak, kiminde dinsel, kiminde ulusal, kiminde siyasal, kiminde sınıfsal motiflerin ağır bastığı, kimi kendiliğinden, çoğu bilinçli ve örgütlü, hemen hepsi silahlı ve kanlı manzaralar içinde yaşanan Kürt isyanları, bedeli çok büyük acılarla ödenen son derece önemli tarihsel dersleri içinde barındırıyor. Ayaklanmanın bugün eriştiği gelişkinlik aşamasının ve aldığı siyasal-sınıfsal biçimin anlaşılabilmesi, işte bu her parçası kanla, canla ödenen direniş tarihinin iyi bilinmesinden geçiyor.

Öte yandan türkiye Cumhuriyeti'nin bu "mesele" karşısındaki tutumu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan "inkar ve yok etme" politikaları üzerinde şekillendi. Kürt hareketinin özellikle 80'li yıllar içinde kaydettiği atılım, bugün artık bu geleneksel politikayı tümüyle geçersiz kılmış bulunuyor. Kürt halkının ulusal varlığı, resmi politikaların bile inkar edemediği bir gerçeklik kazanmış durumda bugün.

Elinizdeki kitap bu kavganın tarihini, aldığı biçimleri, karşılıklı tarafların politikalarını, birbirini izleyen üç ayrı dönem içinde inceleyen bir çalışmanın ilk cildini oluşturu-

yor. 1800-1938; 1938-1980 ve 1980 sonrası olarak bölümlenen tarihsel dönemin ilki bu çalışmada, izleyen bölümler ise yine yayınevimizce önümüzdeki günlerde yayınlanacak olan diğer iki cilt içinde inceleniyor.

Devletin resmi politikalarıyla birlikte, bu politikaları haklılaştırmaya yönelik olarak oluşturduğu "resmi tarih"inin de geçerliliğini yitirdiği bugünlerde, yayınladığımız bu kitabın bir "karşı tarih" oluşturma çabasına katkıda bulunacağını umuyoruz.

ALAN YAYINCILIK

ÖNSÖZ

Kürtler;

Son günlerde ülkemizde en çok konuşulan ve tartışılan konuların başında geliyor...

Körfez Krizi ve Savaşının hemen akabinde gündeme gelen bu konuya dair çok şeyler söyleniyor.

Türkiye'nin yöneticileri -yöneticisi-, Irak'ta bir Kürt Özerk Bölgesi kurulması ihtimali üzerine, bu gelişmenin olası etkilerini, "etkisizleştirmek" amacıyla bir dizi faaliyetler başlattılar.

Bunların başında, 2932 Sayılı Yasa'nın değiştirilmesi ya da kaldırılması geliyor. Ancak, bu tartışmaların sürdüğü bir ortamda, Irak'lı Kürt liderlerden Celal Talabani ve Muhsin Dizai'nin Ankara'ya gelerek üst düzey bürokratlarla bir dizi görüşmelerde bulunmaları ve Ankara'nın "Kürt" sözünü etmekten kaçınmayan bir tavır izlemesi her şeyden önce, Türkiye Cumhuriyeti'nin ötedeı beri varolan politikasının artık değişmeye başladığının en önemli göstergesi olarak ortaya çıktı.

Çünkü, Türk yöneticiler tarafından II. Abdülhamit döneminden bu yana Kürtler'e karşı ilk kez böylesine bir "sempati" gösterilmeye başlandı.

II. Abdülhamit, kuzeyden gelebilecek olası bir Rus ve Ermeni tehdidine karşı, bölgenin "yiğit ve cesur" insanlarını; aşiretler halinde yaşayan Kürtleri kullanmayı seçmişti. Aşiretlerin önde gelenlerine makam ve rütbeler vererek, onları silahlandırmıştı. Hamidiye Alayları olarak anılan bu birlikler, başlangıçta Osmanlı Yönetimi ile iyi geçindiyseler de, daha sonra hem devlet yapısında meydana gelen aksaklıklar, hem de devlet desteğiyle silahlanan aşiret liderlerinin "tek

başlarına" hareket etmek istemeleri bir çok problemin doğmasına yol açmıştı.

Bunlar çoğu kez "küçük problemler" ve "küçük çatışmalar"ın da ötesine giderek, "isyan"lara ve "tenkil" hareketlerine dönüştü. Her iki taraftan da kayıtları bile tutulamayacak derecede can ve mal kayıpları oldu; Kürt aileler denizaşırı yerlere, -bir daha geri dönmesinler diye- sürgüne gönderildi.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine yönetimi devralan İttihat ve Terakkiciler, Kürtler'e verilen makam ve mevkileri geri alınca, devletin yanında yer alan Kürtler bu kez, Arnavutları ve Arapları örnek alarak, İstanbul'da birbiri peşisıra dernekler kurmaya başladılar. Bu derneklerin üst yönetimini çeşitli makamlarda bulunmuş Kürt ileri gelenleri üstlenirken, itici gücünü ise "Aşiret Mektepleri"nde okuyan Kürt gençleri oluşturuyordu.

Bu ilişkiler, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve hemen herkesin askere alınması üzerine "göreceli" olarak rafa kaldırıldı.

Ancak, I. Dünya Savaşı'nın sonunda, Anadolu'da, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrı bir yönetimin belirmeye başlaması, bu kez Kürtler'i yeni bir siyasi otoriteyle karşı karşıya bıraktı. Bu yönetimin önderi Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'ne Kürt ileri gelenlerini de çağırarak, onlara da söz hakkı vermiş ve bir ölçüde desteklerini de almıştı.

Ancak, Kürtler'in bazıları, yeni yönetimin yanında yer almaktansa, ayrı bir devlet kurmaktan yanaydılar. Bu amaçla bayrak açıldığında -Koçgiri Ayaklanması-, Kürtler'le Ankara Hükümeti ilk kez karşı karşıya geldi. Meclis'te Kürt ileri gelenlerinin bulunmasına karşın, kanlı bir şekilde bastırılan bu Kürt hareketi, "ilk" olmakla birlikte "son" olmadı.

1920'de, Ankara Hükümeti'nin oluşturulmasından

hemen sonra girişilen bu harekat, yeni Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin bölgede tam bir egemenlik kurmak istediklerinin de açık bir kanıtını oluşturmaktadır. Çünkü, "Kurtuluş Savaşı" sırasında Ankara Hükümeti'nin yanına çekilen Kürtler'in üzerine, daha sonraları "şiddetle" gidilmiş, Doğu ve Güneydoğu'da "sükunet" sağlanması için bir çok askeri harekat düzenlenmiştir.

Kürtlere karşı, 1920-1938 yılları arasında düzenlenen bu bir dizi askeri harekat sırasında, Meclis'in tavrı da oldukça ilginçtir.

Koçgiri Ayaklanması sırasında, Meclis'te bulunan Kürt Mebuslar, yapılacak "tenkil" harekatına karşı çıkarlarken; 1924 yılındaki Şeyh Sait İsyanı sırasında da alınacak önlemler ve uygulanacak yöntemler konusunda bazı muhalif seslere rastlamak mümkündür.

Ancak, özellikle Şeyh Sait İsyanı sırasında biri Diyarbakır, öbürü de Ankara'da olmak üzere kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin, sadece isyancıları değil, diğer muhalifleri de dize getirmekte kullanılması, daha sonraki harekatlarda Ankara Hükümeti'nin işini kolaylaştırmıştır. Bölgede denetimin ve yeni otoritenin sağlanabilmesi için, çıkan bazı isyanların üzerine şiddetle gidilerek "tedip ve tenkil" yapılırken, bazen isyanın çıkmasına da gerek kalmadan alınan kararlar doğrultusunda "tedip ve tenkil" harekatı yapılmıştır.

Ağrı İsyanı ve Dersim Tenkil Harekatı sırasında, Meclis'te hiç tartışma olmaması; Tunceli Kanunu'nun hemen bütün maddelerinin "kabul edenler-etmeyenler, edilmiştir" şeklinde geçmesi, parlamento içi muhalefetin durumunu göstermesi açısından çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır.

1920-1938 yılları arasındaki dönemde uygulanan yöntemler sonucunda Kürtler hakkında bir de "devlet politikası" oluşmuştur. 1936 yılında, Dersim Tenkil Harekatı'ndan hemen önce çıkarılan "Ana Dili Türkçe

Olmayanlar"a ilişkin yasa, 47 yıl sonra çıkarılacak bir başka yasaya da temel oluşturmaktadır.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra, ülke genelindeki bütün demokratik kurum ve kuruluşlara olduğu gibi Kürtler'in üzerine de şiddetle gidilmiş bu konularda "katı" yasal düzenlemeler yapılmıştır. 2932 Sayılı, "Türkçe'den Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun" da bu katı tutumun en belirgin göstergelerindendir. İnsanlar, bu yasayla "ana dillerini" konuşamaz hale getirilmiştir.

Bu dönem, Kürtler'e ilişkin yeni teorilerin de üretildiği bir dönemdir. Varolan devlet politakasının "bilimsel" bir temele oturtulmak istenmesi, "gülünç" tabloların ortaya çıkmasına neden olmuştur. "Kürt"ün, karda yürürken çıkan "kart-kurt-kürt" sesinden kaynaklandığı, bu tablonun en göze çarpan unsuru olarak ortaya çıkmıştır. (Türkiye'de Yıkıcı ve Bölücü Akımlar, K.K.K. Yayınları, sh. 43-44).

Gerek bu dönemde, gerekse askeri dönemden hemen sonra kurulan Özal Hükümetleri döneminde de bu politikada bir değişiklik yapılmamış ve mahkemelerde ana dilleriyle savunma yapan insanlar hakkında davalar açılmış, cezalar kesilmiştir.

Üstelik, Ana Muhalefet Partisi'nin Lideri tarafından verilen ve 2932 Sayılı Yasa'nın yürürlükten kaldırılmasını öngören "yasa teklifi" iktidar partisine mensup milletvekillerinin oylarıyla daha komisyondayken geri çevrilmiştir.

Ne olduysa, Körfez Savaşı'nın son günlerinde oldu...

Savaşın renginin belli olması ve Irak yönetiminin sallantıda kalması sonucunda, Iraklı Kürt ve İslamcı muhalifler de etkinliklerini artırdılar. Türkiye'de Kürtler konusunda yıllardar süregelen katı devlet politikasının bir yana bırakılcağının izlerinin ortaya çıkmasının da bu döneme rastlaması, zamanlama açısından oldukça ilgi çekicidir.

Bu değişiklik izlerinin, hükümetin "fiili başkanı" konumundaki Başbakan Yıldırım Akbulut'dan değil de, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dan gelmesi, konuyu daha da çarpıcı hale getirmektedir.

2932 Sayılı Yasanın kaldırılması tartışmalarının, Cumhurbaşkanı Özal başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nda başlaması; Kürt liderler Talabani ve Dızai'nin Ankara'ya geldiğinin yine Özal tarafından Sovyetler Birliği'ne giderken uçakta gazetecilere açıklanması ve diğer yöneticilerin ilk başlarda "haberimiz yoktu" türünden açıklamalar yapmaları, yeni Kürt politikasının nasıl ve ne şekilde oluşturulacağının da izlerini vermektedir.

Özal, bu kez "Kürtlerin hamisi" olmaya soyunmaktadır.

Bu kitap, Osmanlı Yönetmi ile, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürtlerle olan ilişkilerinin belirli bir dönemini kapsamakta ve üç kitaplık bir dizinin ilk ayağını oluşturmaktadır. İlk kitapta, 1800'lü yılların bir özet panoraması yapıldıktan sonra, 1898 yılında çıkarılan Kürdistan Gazetesi, politik Kürt örgütlenmelerinin "temeli" olarak alınmakta ve 1938 yılındaki Dersim Tedip Harekatı'na kadar olagelen olaylar ve çatışmalar ele alınmaktadır.

Ancak, konunun öteden beri "tabu" olarak görülmesi ve devlet kaynaklarının "sır" gibi saklanması; Kürtler'in ise başlarından geçen bu olaylara ilişkin çok az yazılı kaynak bırakması, bazı olayları ve dönemleri yeteri kadar açıklığa kavuşturamamaktadır.

Kürtler'in örgütlenmelerini ve isyanlarını belirli bir silsile içerisinde ve hepsini bir arada ele alan bir döküman -kitabın- bulunmaması, beni bu tür bir araştırma yapmaya itti. Sonuçta ortaya, ilginç, çarpıcı ve "ibret verici" tablolar ve belgeler çıktı...

Bu çalışmayı yaparken, beni destekleyen, yüreklendiren, eleştiri ve öngörüleriyle yönlendiren; üstelik kitabın düzeltmeleri gibi "sıkıcı" bir işi bana bı-

rakmadan üstlenen karım Nuray'a sevgilerimi sunuyorum.

Ayrıca, çalışmalarım sırasında, bana her türlü kolaylığı ve yardımı göstermekten çekinmeyen, Meclis Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkür ediyorum.

Önemli bir kaynağı bulmam konusunda didinen Materler'e, ellerindeki her türlü bilgi, belge ve anıları bana aktararak zihnimi açan "ihtiyarlar"a da teşekkürü borç biliyorum...

Kitapta yer alan fotoğrafları, aslından ayırdedilemeyecek şekilde görüntüleyen Alper Fidaner'e de teşekkür ediyorum.

Hıdır Göktaş
OR-AN/20.3.1991.

1. BÖLÜM

I. 1800'lü YILLAR

Kürtlerin, Osmanlı yönetimi altındayken sık sık ayaklandıkları, günümüze ulaşan "sınırlı sayıdaki" kaynaktan anlaşılmaktadır. Bu ayaklanmaların ortak noktası, tamamına yakınının aşiret liderleri tarafından sevk ve idare edilmiş olmalarıdır.

1800'lü yılların başından günümüze kadar gelen olaylar zincirinin ilk halkası, "Babanzade Abdurrahman Paşa" isyanıdır. 1806 yılında meydana gelen bu isyandan, günümüzde halen sürmekte olan çatışmalara gelinceye kadar bir çok isyan oldu, onlarca örgüt kuruldu.Yörenin,zengin petrol kaynaklarını bünyesinde barındırması, bir çok devletin bölgede "egemenlik" arayışlarına girmesine yol açarken, bölgede asıl yaşamakta olan Kürtler,sürekli arada kalmaktan kurtulamadılar. Bölgenin "hassas" bir özelliğe sahip olması, burada meydana gelen "tarihi" olayların da bu çıkarlar doğrultusunda ele alınmasına, farklı yorumların ve farklı tarihlerin ortaya çıkmasına neden oldu.

İşte bu nedenlerden dolayıdır ki, Babanzade Abdurrahman Paşa isyanı da farklı nedenlere dayandırılmaktadır. Şadillili Vedat'ın, "Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar" adlı kitabında isyanın çıkış nedeni olarak; Süleymaniye valisi olan Baban aşiretinden İbrahim Paşa'nın ölümü üzerine, yine aynı aşiretten Halit Paşa'nın Osmanlı yönetimi tarafından Süleymaniye'ye vali atanması gösterilmektedir. İbrahim Paşa'nın yeğeni Abdurrahman Paşa bu atamayı çekemediği için, "hakkının yendiğini" ileri sürerek 1806 yılında başkaldırmıştır.

Aynı isyan, M. Emin Zeki'nin "Kürdistan Tarihi" isimli kitabında ise,"Babanzade Abdurrahman PaşaBağdat valisi ile bağımsızlık için savaşa tutuştu"şeklinde anlatılmaktadır. Baban aşiretinden MahmutPaşa'nın oğlu olan Abdurrahman Paşa,1788'de Baban Emirliğinin başına geçti ve bir çok kez Osmanlıyönetimine karşı başkaldırdı. Ancak, Halit Paşa'nınBağdat valisi ile işbirliği sonucunda Abdurrahman Paşa istediği sonuca ulaşamadı ve yenildi.

Bu isyandan altı yıl kadar sonra Abdurrahman Paşa'nın intikamını almak isteyen Babanzade Ahmet Paşa 1812 yılında isyana niyetlendi, ancak o da bir sonuca ulaşamadı.

II. Mahmut dönemi ve Rewanduz Ayaklanması

1820'li yılların başında Osmanlı hükümeti ile Zaza'lar arasında "vergi anlaşmazlığı" baş gösterdi ve bu durum, yer yer isyanların çıkmasına yol açtı.

1820'li yılların ortalarında Osmanlı padişahı II. Mahmut'un bölgeye ilişkin olarak yaptığı bazı düzenlemeleri kabullenemeyen Yezidiler Rewanduz, Hakkari ve Sincandağı bölgelerinde ayaklandılar. Ancak, etkili olmaktan son derece uzak olan bu ayaklanma kısa sürede bastırıldı.

II. Mahmut'un bölgede yerleştirmeye çalıştığı yeni idari yapılanmaya karşı çıkan Rewanduz imaretinin başkanı olan Mehmet Paşa da bağımsız bir hükümet kurmak için harekete geçti. Babası Mustafa Bey'in 1827 yılında ölmesiyle imaretin yönetimine geçen Mehmet Paşa "Büyük Emir" adını aldıktan sonra, bölgedeki Şirvan ve Bradost emirliklerini de denetimi altına almayı başardı. Rewanduzlu Mehmet Paşa bu başarılarının ardından bağımsızlığını ilan etti.

Bağımsızlık ilanından sonra bölgedeki egemenliğini pekiştirmek isteyen Mehmet Paşa, Hosnav, Suriçi, Erbil, Kuyi, Rayne, Altınköprü bölgelerini de alarak sınırlarını Zikoye (Küçük Zap)'a kadar genişletti. Mehmet Paşa zaman içerisinde egemenliği altındaki bölgede "şeriat yönetimi" kurdu. (1)

Bu gelişmelerden hoşnut olmayan Osmanlı yönetimi Mehmet Paşa'nın yükselişine "dur" demek için Sivas Valisi Raşit Paşa'yı görevlendirdi. Emrindeki birliklerle Bağdat'a gelen ve burada gerekli hazırlıklarını tamamlayan Raşit Paşa Harir bölgesine geldi. Mehmet Paşa'nın emrindeki birlikler ise dağlık bölgelere çekilmişlerdi. Raşit Paşa, bu sırada Mehmet Paşa'ya "barış" önerisinde bulundu. Öneriyi

(1) Şadillili Vedat, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar, Kon Yayınları, Ankara, 1980.

kabul eden Mehmet Paşa, Halife'ye bağlılıklarını bildirerek İstanbul'a gitti. Raşit Paşa'nın ölümü üzerine Mehmet Paşa'ya verilen sözler yerine getirilmezken, hakkında da "ölüm fermanı" çıkarıldı. Osmanlı yönetimi idam kararının infazını İstanbul'da yapmaktan çekindi ve Rewanduz'a geri dönmek üzere İstanbul'dan ayrılan Mehmet Paşa hakkındaki ferman Sivas'a ulaştırıldı. Sivas'ta yakalanan Mehmet Paşa idam edildi.

Bu arada; Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın , Osmanlı yönetimine başkaldırması ve Osmanlı orduları karşısında başarılar elde etmesi, II. Mahmut'un Kürtlerin yoğun olarak yaşamakta oldukları bölgelerde yapmayı planladığı düzenlemelere ket vurdu. Bu boşluk üzerine bölgede yer yer ayaklanmalar görüldü. Soran aşiret reisi Mir Muhammed'in başlattığı isyan da bunlardan bir tanesidir. Mir Muhammed isyanı başlattı ancak, bir süre sonra da teslim oldu.

Bedirhan Bey Ayaklanması

II. Mahmut'un yapmayı tasarladığı şeylerden birisi de, Yeniçeri ocağını lağvederek yerine yeni bir askeri örgütlenme modeli (Sekban-i Cedid) oluşturmaktı. Bu yeni model için asker toplanması, doğudaki bazı aşiret reislerini rahatsız etti ve aşiret reisleri bu uygulamaya karşı çıktılar. Bunların başında da Cizireli (Bugünkü Cizre) Bedirhan (Bedirxan) Bey gelmekteydi. Sonuçta Osmanlılar bu istenmeyen durumun önüne geçmek için Hafız Paşa yönetimindeki askeri birlikleri Bedirhan Bey'i yola getirmesi için görevlendirdi. Şiddetli geçen çarpışmalardan sonra Hafız Paşa komutasındaki birlikler geri çekilmek zorunda kaldı.

Bu başarı, Bedirhan Bey'in yeni adımlar atmasına yol açtı ve 1842 yılında bağımsızlığını ilan ederken, aynı zamanda kendi adına da para bastırdı. Denetimi altındaki bölgeyi Van,Siverek, Viranşehir, Musul ve Urmiye'ye kadar genişleten Bedirhan Bey bir süre sonra, kuvvet tazeleyen Osmanlı güçleri ile yeniden savaşa tutuşmak zorunda kaldı.

Topal Osman Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri ile Bedirhan Bey'in emrindeki güçler Urmiye bölgesinde karşı karşıya geldiler. Burada çatışmaların kızıştığı bir anda, Bedirhan Bey Cizire'nin işgal edildiğini öğrendi. Bedirhan Bey, Urmiye'ye hareket ederken Cizire ve çevresinin savunması işini yeğeni Yezdan İzzettin Şer'e bırakmıştı. Ancak, İzzettin Şer'in başarılı bir yönetim gösterememesi ve Osmanlı

güçleri ile birlikte hareket etmesi Bedirhan Bey'i iki ateş arasında bırakmıştı.

Bu gelişme üzerine askeri gücünün bir kısmını savaş alanında bırakan Bedirhan Bey, bir kısmını da yanına alarak Cizire'ye hareket etti ve burayı tekrar ele geçirmeyi başardı. Cizire kazanılırken bu kez Urmiye cephesinde bozgun başladı ve Bedirhan Bey Cizire'ye çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra burada da tutunamayarak Eruh kalesine çekildi. Fakat, geri planda yoğun destek sağlayan Osmanlı kuvvetleri karşısında tutunamayacağını anlayınca da son bir hareketle kaleden çıkarak kuşatmayı yarmayı denedi. Ancak, başarılı olamayarak iki oğlu ile birlikte yakalandı. 1847 yılında son sığınağı olan Eruh kalesinde de barınamayan Bedirhan Bey, Girit adasındaki Kandiya şehrine sürgün edildi ve 1868 yılında da sürgünde öldü.

Bu arada şunu hemen belirtmekte fayda var; Bedirhan Bey'in oğulları daha sonra kurulacak Kürt örgütlenmeleri ve isyanları içinde yer alacaklardır. Bu bakımdan Cizire'li Bedirhan Bey'in isyanı Kürt isyanları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bedirhan Bey'in oğullarından Bahri, 1880 yılında meydana gelen Şeyh Ubeydullah isyanında danışmanlık yaparken; diğer oğlu Mithat ise 1898 yılında Kahire'de ilk "Kürdistan" dergisini çıkaracaktır.

Cizireli Bedirhan Bey'in başlattığı ayaklanmanın bastırılmasının bir önemli özelliği de "Kürdistan Madalyası"nın çıkarılmasıdır. Sultan Abdülmecid, elde edilen bu başarının anısına çapı 29 milimetre olan ve bir yüzünde padişah tuğrası, öbür yüzünde kabartmalı dağ dizisinin üstünde "Kürdistan", altında "sene 1263" (Hicri) yazılı altın ve gümüşten dört çeşit madalya çıkardı. Birinci türden olan madalyalar sadrazama, serasker paşaya, orduyu hümayun müşirine; ikinci türden olanlar, ayaklanmayı bastırma işine katılan ferik ve liva paşalara, defterdara, Musul,Harput, Sivas ve Erzurum valilerine; üçüncü türden olanlar miralay ve mülazım rütbesinde olanlara; gümüş olan dördüncü tür madalyalar ise çavuş ve bölük eminlerine verildi. (2)

Osmanlı İmparatorluğu'nun görkemli gücünü kaybetmeye başlamış

(2) Meydan Larousse Ansiklopedisi, Cilt. 7, sf.729-730, Meydan Yayınları, İstanbul, 1972.

olması, egemenliği altındaki bölgelerde de istediği denetimi kuramaması sonucunu doğurdu. Ortadoğu'da 1800'lü yıllar boyunca çıkan ayaklanmaların temel nedenlerinden birisi budur. Bu duruma en güzel örnekler; Bitlis ve çevresinde vergi vermek istemeyen şeyhlerin başını çeken Şerif Ahmet Han'ın isyanı ile yine Diyarbakır ve Garzan bölgesinde Osmanlı kuvvetlerinin dayatmalarına karşı koyan aşiretlerin çıkardıkları isyanlardır.

Yezdan İzzettin Şer Ayaklanması

Cizireli Bedirhan Bey'in ayaklanması sırasında, onun yenilmesinde önemli bir rol oynayan Yezdan İzzettin Şer de, bu sırada Bitlis'te başkaldırdı ve Musul'a kadar bir çok yerin denetimini eline geçirdi. Yezdan İzzettin Şer, Bağdat kapılarına kadar dayandı. Van ve Bitlis'i ele geçirirken de Osmanlılara oldukça fazla kayıplar verdirdi.

1855 yılında başkaldıran İzzettin Şer, Rusya'ya haber göndererek birleşme önerisinde ve yardım isteminde bulunmasına karşın bir karşılık alamadı. Rusya'dan istenen destek sağlanamazken Nasturi ve Mesihi'ler, İzzettin Şer'in başkaldırı hareketine destek verdiler. Osmanlı güçleri bu gelişmeler karşısında başarı şanslarının azaldığını görünce, İngilizlerin de bu hareketten hoşnut olmamasından yararlanmak istedi. İngiltere'nin Musul konsolosluğunda görevli bulunan Risam, Yezdan İzzettin Şer ile görüşmelerde bulunmak ve arabuluculuk yapmak üzere harekete geçti. Ancak, İstanbul'dan gelen hükümet temsilcisi ile İzzettin Şer'i görüştürecek olan Risam'ın ustaca tertibi sonucunda yakalanan İzzettin Şer, İstanbul'a götürülürken; yöneticisiz kalan hareket de dağıldı. (3)

Bazı kaynaklara göre, "Kürdistan madalyası" Osmanlı hükümetinin elde ettiği bu başarıdan sonra bastırılmıştır.(4)

Doğu bölgesinde meydana gelen ayaklanmalar dur durak bilmiyordu. Ayaklanmaların birisi bastırılmadan bir diğeri başgöstermekte gecikmiyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ise Bedirhan

(3) Minorsky, Kürtler, Komal Yayınları, İstanbul, Ocak 1977.
(4) İslam Ansiklopedisi, Cilt. 6, Maarif Basımevi İstanbul, 1955

Bey'in oğullarından Osman Paşa ve Hüseyin Kenan Paşa Cizre, Midyat bölgesinden Hakkari ve Botan'a kadar genişleyen bir alanda ayaklanma başlattılarsa da bir sonuç elde edemediler.

Şeyh Ubeydullah Ayaklanması

1878 yılında Osmanlı-Rus savaşının sona ermesiyle doğu bölgesinde yeni bir Kürt hareketinin filizlenmeye başladığı görüldü. Bu hareketin öncüsü ise Nakşibendi tarikatından Şeyh Ubeydullah (Ubayd Allah)'tı. Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osmanlı ordularının ihtiyaçlarının bu bölgeden karşılanması ve yer yer yağmalamaların ortaya çıkması, bölgede kıtlığın baş göstermesine yol açarken, halk arasında da ciddi bir hoşnutsuzluk ortaya çıktı.

Bu gelişmeler karşısında yer yer küçük başkaldırmalar olmakta ve bunlar şiddetle bastırılmaktaydı. Sonuçta iyice yoksullaşan halk, bölgede geniş nüfuzu olan Şeyh Ubeydullah'a başvurdu. Halka eziyet eden yerel yöneticilerin cezalandırılmasını Osmanlı yönetiminden isteyen Şeyh Ubeydullah, diğer yandan da silah sağlamaya çalışarak bir ayaklanmanın hazırlıklarını yürütmekteydi.

Şemdinan'da 220 aşiret reisini toplayan ve başlatacağı ayaklanmanın ayrıntılarını değerlendiren Şeyh Ubeydullah; bu hazırlıkların yanısıra Rus Çarı, Mısır Hidivi ve Mekke Emiri ile bağlantı kurarak destek istemeyi de ihmal etmedi.Gerekli hazırlıkları tamamlayan Şeyh Ubeydullah 1880 yılında ayaklanmayı başlattı. Bu ayaklanma aynı zamanda ilk "milli Kürt hareketi" olarak bilinmektedir. Amaç, İran bölgesinde "milli" bir "Kürt Devleti" kurmaktı.

Ayaklanmanın henüz ilk zamanlarında Mahabad, Meyandiya ve Maraga ele geçirilirken, İran'ın o zamanki başkenti Tebriz kapıları da zorlanmaya başladı. İran olanca gücünü Tebriz'in savunmasına ayırırken, Rusya'dan yardım istedi. Aynı zamanda Osmanlı yönetimini uyarıp, ayaklanmanın Osmanlıları da tehdit edeceğini ileri sürerek destek bulma çabalarına girdi. Bu arada Rusya, Osmanlılara bölgeye asker göndermesi için baskı yapmaya başladı. Ancak Osmanlı yönetimi İran'la aralarındaki gerginlik nedeniyle ilk başlarda, böylesi bir ayaklanmaya destek vermemekle birlikte, engellemek için de herhangi bir çaba harcamadı. İngiltere ise, Osmanlılara aksi yönde baskı yapıyordu. Çünkü, İngiltere o dönemde İran'la iyi ilişkilerde bulunan Rusya ile düşman konumda bulunuyordu.

Kürdistan bölgesinde "milli" bir hareketin baş göstermesiyle birlikte, bölge üzerinde çıkar sahibi olmak isteyen devletlerin de gelişmeler üzerinde etkili olma çabalarında bir yoğunlaşma görülmektedir. İran'da meydana gelen ve hızla yayılan ayaklanmaya ilk başlarda sessiz kalmayı yeğleyen Osmanlı yönetimi, Şeyh Ubeydullah'ın güçlenmeye başlamasından tedirgin oldu. Şeyh Ubeydullah'ın, Osmanlı sınırları içerisindeki Kürt bölgesinde ayaklanmayı yaymak istemesi üzerine de hemen harekete geçti ve Erzurum'daki askeri güçlerini bölgeye gönderdi.

Osmanlıların da bölgeye askeri güçlerini göndermesiyle birlikte iki ateş arasında kalan Şeyh Ubeydullah güç duruma düştü. Rusya'nın da, harekete doğrudan müdahele etmemekle birlikte sınır bölgesine asker yığması üzerine gidecek yeri kalmayan Şeyh, Osmanlı güçlerine teslim oldu ve İstanbul'a gönderildi.

Böylece ilk "milli Kürt hareketi" bastırılırken, milli anlamda ilk lider olan Şeyh Ubeydullah da teslim olmak durumunda kaldı. Bu hareketin milliyetçi bir havaya bürünmesinde ve milli bir Kürt Devletinin kurulmasının amaçlanmasında, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi Bedirhan Bey'in oğlu Bahri'nin büyük etkisi olduğunu bir kez daha belirtmekte fayda var. Bu durum, başarısızlıkla sonuçlanan her girişimin bir sonraki girişime kendi birikimini taşıması açısından oldukça anlamlıdır. Benzeri örnekler, gelişen dönem içerisindeki örgütlenmeler ve ayaklanmalar sırasında daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Osmanlı yönetimi üzerinde de nüfuzu bulunan Şeyh Ubeydullah 1882 yılında İstanbul'dan kaçıp tekrar bölgeye gelerek yeni bir ayaklanma başlatmak istediyse de, üzerine gönderilen askeri birlikler karşısında tutunamadı ve başarı sağlayamadı. Bir kez daha yakalanan Şeyh, ailesi ve yakınlarıyla birlikte Mekke'ye sürgün edildi. Şeyh aynı yıl sürgün edildiği Mekke'de ölürken, kendisiyle birlikte gönderilenler 1908 yılında Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte serbest bırakıldılar.

Şeyh Ubeydullah'ın büyük oğlu Seyid Abdülkadir 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra serbest bırakılmasıyla birlikte "Osmanlı Ayan Meclisi Üyeliği"ne getirildi. Seyid Abdülkadir geçen zaman içerisinde, 1918 yılında kurulacak olan Kürt Teali Cemiyeti'nin başkanlığını yapacak ve 1925 yılındaki Şeyh Sait isyanı nedeniyle de idam edile-

cektir. Seyid Abdülkadir'in oğlu Seyid Abdullah ise babasının idam edilmesinden bir yıl sonra, babasının intikamını almak için Şemdinli'de bir isyan başlatacaktır.

Bölgede aşiret düzeninin egemen olması, şeyhliğin babadan oğula geçmesi, isyan önderliklerinin de babadan oğula geçmesi sonucunu doğurmaktadır. 1831 yılında ayaklanan ve 1842 yılında da bağımsızlığını ilan eden Bedirhan Bey'in oğullarından Emin Ali ve Mithat, 1889 yılında gemiyle İstanbul'dan Trabzon'a gelip, oradan da yanlarına topladıkları adamlarıyla birlikte Erzincan yöresine giderek başkaldırdılar. Emin Ali ile Mithat Bayburt taraflarında girdikleri bir çatışmadan sonra güçlerini kaybedip bir süre dağlarda saklandıktan sonra, İstanbul'daki yakınlarının etkili çabaları sonucunda affedilerek İstanbul'a geldiler. Emin Ali 1918 yılında kurulan Kürt Teali Cemiyeti'nin başkan yardımcılığı görevini de yürütecektir.

1800'lü yıllar boyunca meydana gelen Kürt ayaklanmalarının tamamına yakını aşiret ilişkilerinden ileri gidemezken, aynı zamanda aşiret çıkarlarından öte de bir amaç taşımamaktaydı. Aşiretlerin bölgede kendi egemenliklerini kurmak istemeleri, Osmanlı yönetiminin vergi ve yeni kurulacak askeri sistem için asker toplamak istemesi üzerine yer yer geniş çaplı, yer yer ise küçük çaplı ve yöresel ayaklanmalar başgösterdi. Osmanlı yönetimi ise, içinde bulunduğu koşulların ortaya çıkardığı durumlara göre bu isyanları bazen kolaylıkla bastırırken, bazen de oldukça uğraşmak ve büyük kayıplar vermek durumunda kaldı.

Ancak 1800'lü yıllarda meydana gelen iki büyük ayaklanma, daha ileride doğuracakları sonuçlar bakımından oldukça önemlidir. Bunlardan birincisi ilk milli özelliklerin belirmeye başladığı Bedirhan Bey ayaklanması; ikincisi ise 1880 yılında ortaya çıkan ve bir çok kaynak tarafından Kürtlerin" milli bir devlet kurmak amacıyla başlattıkları ilk ayaklanma" olarak kabul edilen Şeyh Ubeydullah ayaklanmasıdır.

Kürtlerin örgütlenmeleri ve isyanları 1900'lü yıllarda ve özellikle de 1908 yılında Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte oldukça farklı bir boyuta ve çerçeveye bürünmektedir.

II. HAMİDİYE ALAYLARI

II.Meşrutiyetin ilanından sonra meydana gelecek ve Şeyh Sait isya-

nında doruğa ulaşacak ayaklanmalar silsilesinin daha iyi anlaşılması bakımından Hamidiye alaylarını incelemek yararlı olacaktır.

Sultan II. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye alayları, 20 Ekim 1890 yılında çıkarılan 233 sayılı yasaya dayandırılmaktadır.(5)

1891 yılında, Erzurum'da bulunan 4. Ordu Komutanlığına atanan Çerkes Mehmet Zeki Paşa, 1890 yılında çıkarılan yasaya dayanılarak, Hamidiye Alayları'nı kurmakla görevlendirildi.1891 yılında, ilk aşamada kurulan alay sayısı otuzaltıdır.(6)

Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler arasında milliyetçilik duygularının yayılmaya başlaması ve ayrı bir devlet kurma yolundaki çabaları Sultan II. Abdülhamit'i rahatsız etmiş ve II. Abdülhamit, böylesi bir gelişmenin önüne geçmek ve Kürtlerin de bu akımlara kapılmalarını önlemek amacıyla bu alayları kurdurtmuştur. Sultan Abdülhamit'in isminden hareketle bu alaylara "Hamidiye Alayları" denildi.

Hamidiye Alayları'nın kuruluş gerekçesi bazı kaynaklara göre ise, "Kürtleri alışageldikleri içtimai yaşantısından kopartmayarak, imparatorluk bünyesi içinde toplumsallaştırma gayretleri"dir.(7)

Sultan II. Abdülhamit böylece, hem devlet otoritesinin egemen olmadığı doğu aşiretlerine "devlet disiplini"ni aşılamayı amaçlıyor, hem de Ermenilerin devlet kurma yönündeki çabalarının önüne esaslı bir engel koyuyordu.

Sultan II. Abdülhamit anılarında Ermenilerden, "Büyük devletlerin arkasına gizlenip, en ufak bir sebeple yaygara koparan, kadın gibi nazlı ve korkak bir millet" olarak söz ederken; Kürtler için ise "tarihi bilinmeyecek kadar eski,kuvvetli, kavgacı, vahşi ve sert adamlar" de-

(5) Büyük Larousse Ansiklopedisi, Cilt. 8, sf. 4994, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1987.
(6) Hamidiye Alayları hakkında, kaynaklar arasında bir takım farklılıklar görülmektedir. Bazı kaynaklar; Hamidiye Alayları'nın kuruluş yılını 1905, lağvediliş yılını ise 1908 olarak vermektedir. Bu kaynaklara göre, 1908 yılında Edirne'de 1, Trablusgarp'ta 4, Anadolu'da da 63 tane Hamidiye Alayı bulunmaktaydı. (Ana Britanica Ansiklopedisi, cilt. 10, sf. 338, İstanbul, 1986-87-88.) (Meydan Larousse Ansiklopedisi, Cilt. 5, sf. 574-75, İstanbul, 1971)
(7) Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul, 1983.

mektedir.(8)

Abdülhamit'in anılarında yazdığı bu görüş ve düşünceleri Kürt aşiretlerinden oluşturulan Hamidiye Alayları'nın kuruluş nedenlerini de açıkça ortaya koymaktadır. "Kuvvetli ve kavgacı" Kürtlerin bu özelliğinden faydalanılacak; Ermenilerin ve diğer devletlerin bölge üzerinde taşıdıkları emellerin önüne geçilecekti.

"36 Kanlı Beylik"

Her biri, en az 512, en fazla 1152 kişilik silahlı Kürt kuvvetlerinden oluşan bu alayların en temel özelliği, alay komutanlıklarının aşiret reislerine verilmiş olmasıydı. Bir diğer özellik ise bu alayların tamamının "sünni kürt aşiretleri"nden meydana gelmesiydi. "Hükümet alay kurma hakkını verirken, bir takım ölçülere dikkat etmekte idi. Özellikle zayıf, sadık, itaatkar ve sünni aşiretler seçiliyordu." Böylece aşiret reisleri, Osmanlı yönetimi tarafından dağıtılan "kaymakamlık", "paşalık" , "binbaşılık" gibi rütbe ve makamların sahipleri oldular.

Bu durum, aşiret reislerinin iyice artan yetkileriyle bölgede istedikleri gibi at oynatacakları anlamına gelmekteydi. Nitekim öyle de oldu ve sünni olmayan (Alevi) Türk ve Kürt aşiretleri üzerinde yoğun bir baskı uygulandı.(9)

Bölgede Hamidiye Alayları dışında kalan kesime uygulanan bu baskılar, "Doğu illerinde Sultan Hamit'in ve kara kuvvetin birer müstebit ve kanlı kolları gibi uzanan Hamidiye Alayları, doğunun bütün dağ ve derbentlerinde yollar kestiler, kervanlar soydular, halkın malına ve canına kıydılar." şeklinde anlatılırken; bu alaylar "müstakil hareket eden 36 kanlı beylik" olarak tanımlanmaktadır.(10)

Hamidiye Alaylarının varlığı Doğu Anadolu'da aşiretler arası, bitmek bilmeyen kavga ve çatışmaların temelini oluşturmuştur. 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı ve İttihat Terakkicilerin Kürtlere verilen rüt-

(8) Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıratım, Dergah Yayınları, İstanbul, Şubat 1987, 5. baskı.
(9) İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni, E Yayınları, Ankara, Temmuz 1969, 1. baskı.
(10) M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü), MEB Yayınları, Ankara, 1983, 2. baskı.

beleri geri almaları ve bu alayların yapılanmasında değişikliklere gitmeleri özellikle aşiret ileri gelenleri arasında huzursuzluğa yol açtı. Ayrıca "Hamidiye Alayları"nın adı da "Aşiret Alayları" olarak değiştirildi.(11)

Doğuda devlet otoritesini tesis etmek için kurulan Hamidiye Alayları ellerinde devlet tarafından verilen silahlarla birer "potansiyel tehlike" olarak ortaya çıkmışlardır. Aşiret Alayları her ne kadar Birinci Dünya savaşında "Rus Cephesi"nde kullanılmışsa da, bu sıralarda bile Kürt örgütlenmelerine kaynaklık etmiştir.

2. BÖLÜM

I. 1900-1908 YILLARI ARASINDA KÜRT HAREKETLENMELERİ

Kürdistan Gazetesi

1800'lü yıllar boyunca süregelen Kürt hareketleri ve isyanlarında daha çok aşiret ilişkilerinin ön plana çıktığını; 1900'lü yıllar yaklaşırken bu durumun milliyetçi bir kisveye bürünmeye başladığını görürüz. İlk "Kürtçe yayın" olan "KÜRDİSTAN" gazetesi,bu gelişmelerin bir ürünü olarak 9 Nisan 1898 (9 Nisan 1314) tarihinde Bedirhan Bey'in torunlarından Mithat Bey tarafından Kahire'de yayınlandı.

Mithat Bey'in, kısa bir süre sonra hastalanarak ölmesi üzerine, Kürdistan Gazetesi, altıncı sayıdan itibaren Mithat Bey'in kardeşi Abdurrahman Bey tarafından çıkarılmaya başlandı.Toplam 31 sayı çıkan bu gazete, Kahire'den sonra Cenevre, Londra ve Folkstone (İngiltere)'de

(11) Hamidiye Alayları'nın kuruluşu, kuruluş amaçları ve sonuçları öteden beri tartışılagelmiştir. Cumhuriyet dönemi askeri tarihçilerinden ve "Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)" kitabının yazarı Albay Reşat Hallı ise bu konuyu şöyle değerlendirmektedir:
"Osmanlı İmparatorluğu son yüzyıllarda, özellikle Ermeni Meselesinin Ruslar tarafından ele alınması üzerine, Doğu illerinde Rusya'ya dayanan hristiyan Ermeni azınlığa karşı Kürt aşiretlerini desteklemeye başlamıştı. Özellikle II. Abdülhamit'in saltanatı sırasında, Kürt aşiretleri ve bunların beyleri çok şımartılmış ve bazı beyler, vezirlik ve paşalık rütbelerine yükseltilmişlerdi. Bu dönemde Babıalı tarafından tutulan ve yükseltilen birçok Kürt ileri gelenlerinin çocukları iyi eğitim görmüşler ve Batı'daki milliyetçi cereyanlarla temasa geçmişlerdi. Denebilir ki, Abdülhamit devri ve bu padişahın 'ayır ve hükmet' siyaseti, Kürt bağımsızlık hareketinin başlangıcını teşkil eder."

yayınlandı. (12)

Kürdistan Azmi Kavi Cemiyeti

1900 yılında Diyarbakır'lı Fikri Efendi tarafından "Kürdistan Azmi Kavi Cemiyeti" oluşturuldu. Kürdizade Ahmet Ramiz Bey gibi Kürtlerin tanınmış ve önde gelen kişileri bu cemiyet içerisinde bir takım faaliyetler gösterdiler. Cemiyet üyeleri, aynı dönemde II. Abdülhamit'in saltanatının yıkılması için uğraşan Jön Türkler'le de işbirliği içerisindeydiler.

Bu yıllarda, doğu bölgelerinde yönetime karşı bazı ayaklanmalar baş gösterdi. Bu ayaklanmaların nedeni, daha önce de sözü edildiği gibi, Hamidiye Alayları'nın bölgede uyguladıkları baskıydı. 22-24 Haziran 1906 tarihinde Bitlis'te bir ayaklanma oldu ve isyan eden halk Sultan Abdülhamit'ten valinin azlini istedi. Valinin azledilmesi üzerine isyan kendiliğinden yatıştı.

Telgrafhane işgali ve Ziya Gökalp

Viranşehir'de bulunan Milli aşiretinden İbrahim ağanın emrindeki Hamidiye Alayları bölgede yaşayan halka rahat ve huzur vermiyordu. Halk 1905 yılında Diyarbakır'da ayaklandıysa da, durumu incelemek üzere müfettiş gönderileceği sözü verilmesi üzerine yatıştı. Ancak, Hamidiye Alayları'nın 1907 yılında gemi azıya almaları ve yağmalamalara başlamaları üzerine halk 1908 yılında Diyarbakır'da bir kez daha ayaklanarak, Telgrafhaneyi işgal etti.

Telgrafhaneyi işgal edenler arasında dönemin ileri gelenlerinin yanısıra Ziya Gökalp'i de görmekteyiz. Telgrafhaneyi işgal eden halk Hamidiye Alayları'nın başındaki İbrahim Ağa'nın alınmasında ısrarlıydı. 11 gün süren işgalden sonra İbrahim Ağa'nın Halep'e gönderileceği ve yağmalanan malların da geri verilecegi yolunda ferman çıkınca, halk telgrafhaneyi boşaltarak dağıldı.(13)

(12) Kürdistan Gazetesi'nin 1-5. sayıları Kahire'de, 6-19. sayıları Cenevre'de, 20-23. sayıları yine Kahire'de, 24. sayısı Londra'da, 25-29. sayıları Folkstone'da (İngiltere'de bir kent), 30-31. sayıları yine Cenevre'de yayınlandı. Kürtçe-Türkçe (Osmanlıca) yayınlanan bu dergi 4 sayfaydı. 23. sayı dahil olmak üzere 15 günde bir, 24. sayıdan sonra da ayda bir yayınlandı. (Kürdistan Press, sayı 16-17.)
(13) H.Zafer Kars, Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 1984, 1. Baskı.

3. BÖLÜM

I. II. MEŞRUTİYET'İN İLANI VE ÖRGÜTLENMELER

Osmanlı İmparatorlugu'nun hemen her tarafının böylesi karışıklıklara sahne olduğu bir dönemde, 24 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) tarihinde İttihat Terakkiciler yönetimi ele geçirerek, II. Meşrutiyet'i ilan ettiler. İttihat Terakkicilerin devlet siyasetinde Türkçülük ve Turancılık'ı ön plana çıkarması azınlıklar arasındaki huzursuzluğu bir kat daha artırdı.

Bu huzursuzlukların doğal sonucu olarak İstanbul'da bulunan Araplar, Muntediul Edebi; Arnavutlar ise Baskim cemiyetlerini kurdular.

Kürt Terakki ve Teavun Cemiyeti:

Meşrutiyetin ilanına kadar Osmanlı İmparatoruna hizmet eden Kürt emir ve paşaları, meşrutiyetin ilanıyla birlikte rütbelerini kaybettiler. Rütbesiz kalınca kendilerini ortada bulan ve çaresizlikten ne yapacaklarını şaşıran emir ve paşalar sonuçta "Kürtlük" çatısı altına sığındılar.İttihat Terakki yönetimine muhalif olan bu Kürtler 19 Eylül 1908 tarihinde, Gedik Paşa mahallesinde Kürt Terakki ve Teavun Cemiyeti'ni kurdular.

Kurucuları arasında Seyid Abdülkadir, Bedirhanlı Emin Ali, Şerif Paşa, Halil Hayali'nin yer aldığı bu cemiyet Seyid Abdülkadir ile Bedirhanlılar'ın anlaşamaması üzerine kısa sürede dağıldı.

Bu cemiyetin kurucularından olan Modan aşiretinden Halil Hayali, Diyarbakırlı Miri Katibizade Cemil ve Liceli Kürdizade Ahmet Ramiz'in önderliğinde Kürt çocuklarını okutmak için bir okul ve cemiyete bağlı bir de basımevi kurdu. Bu kişiler, basımevinin kurulmasından sonra Kürdistan gazetesinin İstanbul'da yayınlanmasını sağladılar. Gazetenin başyazarlığını ve sorumlu müdürlüğünü ise M. Cemil takma adını kullanan Miri Katibizade Cemil yaptı. Ancak, cemiyetin dağılmasıyla birlikte okul kapatılırken, gazetenin de basımına son verildi.

1912 yılının sonlarına doğru kurulan"Kürdistan Muhibban Cemiye-

ti" de kısa ömürlü oldu.

Okul Camisinde Kurulan Cemiyet: Hevi

Bu tür faaliyetler, İstanbul'da bulunan Kürt öğrenciler üzerinde de etkisini gösterdi ve onlar da Hevi(Umut) Cemiyeti'ni kurdular. Ömer Cemil Paşa, Kadri Cemil, Van Milletvekili Tevfik Bey'in oğlu Fuat Temo ve Diyarbakır'lı Cerrahzade Zeki isimli öğrenciler günlerce Numune-i Terakki Mektebi'nin camisinde bir araya gelerek cemiyetin tüzüğünü hazırladılar. Uzunca bir süre Meşrutiyet ortamının sağladığı rahatlıktan yararlanarak kuruluş hazırlıklarını tamamladılar. 1912 yılında da hükümete başvurdular ve cemiyetin kuruluşunu resmen ilan ettiler.

Sirkeci'de yeni postanenin karşısındaki Erzurum apartmanında bir yer kiralayarak burayı cemiyetin merkezi olarak ilan eden Hevi'ciler, ilk kongrenin toplanmasına kadar Ömer Cemil Paşa'yı cemiyetin sorumlu sekreterliğine getirdiler.

Kısa sürede, başta Erzurum ve Diyarbakır olmak üzere bir çok yerde cemiyetin şubeleri kuruldu. Öğrenim görmek üzere İsviçre'ye giden derneğin kurucularından Kadri Cemil, Babanzade Ricai Nüzhet, Dersimli Selim Sabit ve Ekrem Şemsettin Cemil Paşa kardeşler, 1913 yılında cemiyetin bir şubesini de Lozan'da kurdular.

Roji Kurd - Hateve Kurd

Hevi Cemiyeti üyeleri, Süleymaniyeli Abdülkerim Bey'in yönetiminde, 1913 yılında Roji Kurd (Kürt Güneşi) isimli bir dergi çıkarmaya başladılar. Türkçe ve Kürtçe olarak yayınlanan bu dergide Doktor Abdullah Cevdet Bey, Babanlı İsmail Hakkı Bey, Vanlı Memduh Selim Bey, Bitlisli Yusuf Ziya Bey, Kemal Fevzi Bey, Kerküklü Necmettin Hüseyin Bey, Süleymaniyeli Abdülkerim Bey ve Mikisli Hamza Bey yazdıkları yazılarla "Milli Kürt Şuuru"nu uyandırmak istiyorlardı.

Roji Kurd dergisinin hükümet tarafından kapatılması üzerine, bu kez Mikisli Hamza Bey'in yönetiminde Hateve Kurd (Netawa Kurda) dergisi çıkarılmaya başlandı. Hateve Kurd isimli bu dergi, Hevi cemiyetinin faaliyetini sürdürdüğü 1914 seferberlik ilanına kadar yayınına devam etti.

Bu dergilerin yanısıra bazı Kürtçe yayın organları çıkarıldıysa da fazla uzun ömürlü olamadılar. Bunların içerisinde en kayda değer olanı JIN isimli dergidir. Memduh Selim ve Kemal Fevzi tarafından çıkarılan, ve "Kürdistan'ın bağımsızlığı" amacı doğrultusunda yayın yapan bu dergi, 1920 yılına kadar çıktı ve 32 sayı yayınladı.

Sirkeci-Erzurum apartmanının dar gelmeye başlaması üzerine Hevi Cemiyeti'nin merkezi Meseret Oteli karşısında kiralanan başka bir binaya taşındı. Bu tarihte Türk Ocağı başkanı olan Hamdullah Suphi Bey, Hevi Cemiyeti'nin Türk Ocağı'na katılmasını önerdiyse de bu öneri kabul edilmedi.

İlk Kongre ve Fikir Ayrılıkları

Hevi Cemiyetinin ilk kongresi, 1913 yılında toplandı ve sert tartışmalara sahne oldu. Tartışmaların ana konusu ise gençlerin cemiyet içindeki yeriydi. Diyarbakır milletvekili Feyzi Bey gençlerin siyasetle uğraşmamalarını isterken, Şükrü Mehmet Bey bu sözlere karşı çıktı ve büyüklerin "Milli Mesele"ye yeteri kadar sahip çıkmaması nedeniyle gençlerin siyasetle ugraşmak zorunda kaldığını söyledi.

Cemiyetin ilk kongresinde böylesi ayrılıkların ortaya çıkmasını fırsat bilen hükümet, cemiyetin yönetim kurulu üyelerini mahkemeye verdi. Dava sürerken, 1. Dünya Savaşı'nın çıkması ve seferberlik ilan edilmesi üzerine yönetim kurulu üyeleri askere alındı. Böylece dava da kendiliğinden düşmüş ve Hevi Cemiyeti de ortadan kalkmış oldu.

II. MOLLA SELİM VE ŞEYH ŞEHABETTİN AYAKLANMASI

Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulundugu karışık durumdan yararlanmak isteyen batılı devletler (Başta İngiltere ve Fransa) ile Çarlık Rusyası, Doğu Anadolu'daki Ermeniler ve Kürtler üzerine bir takım planlar kurmaktaydı. Bu plan çerçevesinde, özellikle Meşrutiyet ortamının yarattığı havadan hoşnut olmayan aşiretler desteklenmekte ve ayaklanmaya teşvik edilmekteydi.

İttihat Terakkicilere ve onların uygulamalarına karşı olan Molla Selim, ayaklanma hazırlıklarına girişti ve önce İngiliz konsolosluğuna

başvurarak destek istedi. İngiliz'lerin soğuk davranması üzerine, bu kez Çarlık Rusyasından yardım isteminde bulundu.

Ruslar, o dönemde İngilizlerin Ermenilere sahip çıkması nedeniyle, bölgedeki denetimi ancak Kürtler aracılığıyla ellerinde tutabileceklerine inanmaktaydı. Bu nedenle Molla Selim Ruslardan beklediği desteği elde etti. Ancak, Molla Selim'in 1913 yılında Siirt ve Bitlis çevresinde başlattığı ayaklanma yöredeki diğer aşiretlerden destek bulamadı.

Molla Selim tarafından planlanan ve Hizanlı Gavs ailesinden Şeyh Şahabettin liderliğinde yürütülen bu ayaklanma dar bir bölgede kalınca, İtihat Terakki hükümeti ayaklanmayı bastırmada zorlanmadı. İsyanın başını çeken Şeyh Şahabettin ve kardeşi Şeyh Ali yakalandı.İsyanın önde gelenleri yargılandılar ve Osmanlı Ceza Kanunnamesi'nin 55. maddesi gereğince idam edildiler.

İsyanın planlayıcısı Molla Selim ise kaçarak, Bitlis'teki Rus konsolosluğuna sığındı. Molla Selim kapitülasyon şartları gereğince korunan konsoloslukta 1. Dünya Savaşına kadar saklandı. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya aleyhine savaşa girmesinden sonra, konsolosluk basılarak Molla Selim yakalandı ve idam edildi.

III. 1. DÜNYA SAVAŞI ve HAMİDİYE ALAYLARI

Bazı kaynaklara göre, 1908 yılında meşrutiyetin ilanıyla birlikte lağvedildikleri ileri sürülen Hamidiye Alayları'nın varlığına 1. Dünya Savaşı sırasında da rastlamaktayız. Hamidiye Alayları bu savaşta, Kars taraflarından gelecek olan Rus saldırılarına karşı kullanılmak üzere cepheye sürülmüşlerdir.

Hamidiye Alayları, eksik teçhizat ve "kırık silahlarıyla" aylarca Rus cephesinde çarpışmışlardır. Hasenan ve Cibran aşiretlerine bağlı alayların bütün çabalarına karşın Ruslar Pasinler'e kadar ilerlemişlerdi.İkinci Cibran Aşiret Alay komutanı olan Cibranli Halit Bey, Pasinler savunmasında göstermiş olduğu başarılarından dolayı "Miralay"lığa terfi etti.

Rus Cephesinde büyük kayıplar veren Hamidiye Alayları içerisinde de "milliyetçi" bir takım çalışmalar yapılıyordu. Ancak, varlıklarını

"İslam Halifesi"ne bağlayan bu aşiretler arasındaki milliyetçi çabalar bir sonuç vermedi. Hevi Cemiyeti'nin kurucularından olan ve savaş başlayınca askere alınarak doğu cephesine gönderilen Kadri Cemil, bu durumu şöyle dile getirmektedir:

"Şimdi Liva karargahında (ihtiyat tugayı) bulunmam, bana, livada bulunan Hasenan ve Cibran alayları zabitleri ile livaya dahil olan daha bir takım Kürt subayları ile tanışmak fırsatını veriyordu. Türk subaylarına hissettirmeden milli mefkure etrafında bu subaylarla anlaşabilmek imkanına kavuştuğumdan çok memnun idim. Fakat ne çare ki, bu aşiret subayı arkadaşlar, İslam Halifesi'ne büyük bir sadakatle bağlı olduklarından Kürtlerin milli meselelerine ait hiç bir şey dinlemek istemiyorlardı. Bu yüzden bu hususdaki çalışmam semeresini vermedi. Yalnız bir Kürt olduğumu ve kendilerini kardeş gibi sevdiğimi anlayabildiler, o kadar." (14)

Rusların, Ekim Devrimi'nden sonra savaştan çekilmesiyle birlikte doğu cephesinde rahatlayan İttihat Terakki hükümeti,Hamidiye Alayları'ndan kurtulmak için terhis kararı aldı. Bu arada, olası bir Kürt hareketinin önüne geçmek amacıyla, "Göç Kanunu" çıkaran İttihat Terakki hükümeti, Kürtleri batı illerine göndermeye başladı. Bir Kürt hareketinin önüne geçmek amacıyla başlatılan bu uygulama geri tepti ve Kürtler arasındaki huzursuzluklar daha da arttı.

Doğuda böylesine gelişmelerin olduğu sıralarda, 1. Dünya Savaşı bitmiş ve Osmanlılar da müttefikleriyle birlikte yenik sayılmışlardı.Uzunca bir zamandan beri emperyalist devletlerin gözdesi olan ve paylaşılamayan bölgede bir anda yönetim boşluğu doğmuştu. Bu sıralarda, İngilizler'in ve Fransızlar'ın bölgedeki gelişmeleri kendi lehlerine çevirmeye çalıştıklarını görürüz.

Yeraltı kaynakları, özellikle de petrol bakımından çok zengin olduğu anlaşılan bölgede, İngiliz ajanı Binbaşı Noel'in çabaları oldukça ilgi çekicidir. Binbaşı Noel, bölgede İngiltere'ye bağlı bir Kürdistan kurulmasının İngiliz çıkarlarına daha uygun olduğu yolunda raporlar vermektedir. Binbaşı Noel'e göre, bölgede kurulacak bir Kürt Devleti, İngiltere'nin çıkarlarına daha uygun olacaktır. Bu nedenle, Ermenilerden çok Kürtler desteklenmelidir.

(14) Kadri Cemil (Zinar Silopi), Doza Kürdistan, (Stewr Basımevi,1969) Kürdistan Press, Sayı 47, Bölüm 6, sf.8

Bu gelişmelerin olduğu süreç içerisinde zaten Irak'ı işgal etmiş olan İngiltere, Mondros Mütarekesi'nden sonrada Güney Kürdistan'ı işgal etti.

IV. KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşıldığı bu sıralarda gerek Anadolu'da, gerek İstanbul'da bir çok cemiyet ve dernek kurulmaktaydı. Bu cemiyet ve derneklerin amacı, işgal altındaki Osmanlı yönetiminin güçsüzlüğünden yararlanarak, bölgede bir Kürt devleti kurmaktı.

İstanbul'da Seyid Abdullah tarafından "İstiklal-i Kürdistan Cemiyeti" kurulurken, Kahire'de de Bedirhanlı Süreyya tarafından yine benzer bir isim altında "Kürt İstiklal Cemiyeti" kuruldu. Ancak bu örgütlerin en güçlüsü Kürt Teali Cemiyeti'dir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, İstanbul'da bulunan "hanedan mensubu ve nüfuz sahibi" Kürtler Mayıs 1919'da Kürdistan Teali Cemiyeti'ni kurdular. Cemiyetin kurucularından ve önde gelen isimlerinden olan Molla Sait, Mikisli Hamza ve Motkili Halil Hayali cemiyete üye kaydetmek üzere yoğun bir çalışma başlattılar.

Osmanlı saltanatının çökmekte olduğunu gören Kürt aydın ve ileri gelenleri Kürdistan kurulması yolundaki bir çabaya sıcak bakmaktaydılar. Kendi varlıklarını ve geleceklerini Kürdistan'da gören bütün Kürtler İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti'ne destek verdiler. Cemiyetin üye sayısı çok kısa sürede büyük artış gösterdi.

Cemiyetin genişlemesiyle birlikte yapılan ilk kongrede yönetim kurulu seçimi de yapıldı ve Şemdinanlı Seyit Ubeydullah Efendinin oğlu Seyit Abdülkadir Efendi cemiyet başkanlığına (Birinci reis) seçildi. Başkan yardımcılıklarına (Reis vekilliği) ise Botan Ulemasından Bedirhan Emin Ali Bey ile Süleymaniyeli Hariciye vekili Sait Paşa'nın oğlu Ferik Fuat Paşa; Katibi Umumiliğe, Erkanı Harp emeklisi Ferik Hamdi Paşa; muhasebeciliğe, Seyit Abdülkadir Efendi'nin oğlu Seyit Abdullah; üyeliklere de Dersimli Miralay Halil Bey, Miralay emeklisi Bedirhan M. Ali Bey, Askeri kaymakam emeklisi Süleymaniyeli M. Emin Bey, Ulemadan Hoca Ali Efendi, Müderrislerden Arvaslı Şefik Efendi, Tercüman gazetesi başyazarı Babanzade Şükrü Bey, Babanza-

de Fuat Bey, Tüccardan Fetullah Efendi ve Profesör Doktor Şükrü Mehmet Sekban seçildiler.

Cemiyet yönetim kurulunun seçilmesiyle birlikte çalışmalar hızlandırıldı ve ilk etapta İstanbul'da bulunan İngiliz, Amerikan ve Fransız komiserleri ziyaret edilerek "Kürt Davası" için görüşmeler yapıldı. Görüşmelerde bu ülke temsilcileri bölge politikalarına uygun davranışlar gösterdiler. Amerika, bölgede bir Ermenistan'ın kurulmasını kendi emperyalist çıkarları açısından daha uygun buluyordu. Bu nedenle, İstanbul'daki Amerikalı Komiser, kendisini ziyaret eden Kürt temsilcilerine pek yüz vermiyor ve Kürdistan'ın büyük bir bölümünü içine alan Ermenistan'ın kurulmasına destek vereceklerini söylüyordu. Cemiyet başkanı Seyit Abdülkadir Efendi ise bu duruma çok kızıyor ve Amerika temsilcisine "Kürdistan eğer deniz sahilinde olsaydı diritnotlarınızla belki bu kararı tatbik edebilirdiniz, fakat Kürdistan dağlarına diritnotlarınız çıkamaz. Bu kararınız da tatbik edilemez." diyordu.

Kürtler bu sıralarda daha çok İngiliz komiseri ile sıcak ilişki içerisindeydiler. İngiliz komiser, Kürt milli hukukunun tanınacağı yollu vaadler verirken, bu durum cemiyet üyeleri arasında fikir ayrılıklarına neden olmaya başladı.

Kürdistan Teali Cemiyeti, bu sıralarda Paris'te toplanacak "Sevr görüşmeleri"ne katılmak ve Kürtleri temsil etmek üzere Süleymaniyeli Handan ailesinden Sait Paşa'nın oğlu Şerif Paşa'yı seçti. Şerif Paşa bu görüşmelerde, Ermenistan'dan ayrı bir Kürdistan bulunduğu yolunda bildiriler sundu ve Kürdistan'ın kurulması yolundaki kararların Sevr Antlaşması'nın 62-63-64. maddelerinde yer almasını sağladı.

Sevr Antlaşmasını kabul etmeyen Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'da faaliyet göstermeye başlamaları üzerine, doğu bölgesi ile bağları kesilen Kürdistan Teali Cemiyeti'nin faaliyetleri, İstanbul ile sınırlı kalmıştı. Bazı cemiyet üyeleri, bu olumsuz durumun önüne geçmek için cemiyet Başkanı Seyit Abdülkadir ve üyelerin Kürdistan'a giderek orada çalışmalarını önerdilerse de merkez kurulu buna izin vermedi.

Fikir Ayrılıkları ve Kopmalar

Kürdistan Teali Cemiyetinin kurulmasından sonra, Hevi isimli gençlik örgütü tekrar çalışmalarına başladı ve Jin isimli dergiyi yeni-

den çıkardı. Türk gazeteleri, cemiyetin faaliyetlerini ve özellikle de Seyid Abdülkadir'in hem Devlet Şurası Reisi (Danıştay Başkanı) olmasını, hem de Kürdistan'ın bağımsızlığını isteyen bir cemiyetin başkanı olmasını eleştirmekteydi.

Seyit Abdülkadir bu eleştiriler üzerine, gazetelere açıklamalarda bulunarak Kürdistan'da bağımsızlık değil, özerklik istediklerini açıkladı. Seyit Abdülkadir'in bu açıklaması üzerine cemiyette karışıklıklar çıktı. Aralarında Bedirhani Emin Ali Bey, Bedirhani Ferit Bey, Şükrü Baban Bey, Doktor Şükrü Mehmet Bey, Bitlisli Kamil Feyzi Bey, Ekrem Cemil Paşa, Kerküklü Necmettin Hüseyin Bey, Molla Zade Raif Bey ve Mahmut Selim Bey'den oluşan bir gurup cemiyetten ayrılarak, Teşkilatı İçtimaiye isimli bir örgüt kurdular. Hevi cemiyeti tarafından çıkarılmakta olan Jin isimli dergi ise bu örgütün yayın organı oldu ve periyodik olarak çıkmaya başladı.

Cemiyetin genç üyeleri Kürdistan bölgesinde kendi düşüncelerini yaymak amacıyla çalışmalar yürütmesi için Ekrem Cemil Paşa ile Mikisli Hamza'yı 1921 yılında Diyarbakır'a gönderdiler. Ekrem Cemil, burada gizli olarak çalışmalarını sürdürürken, evinde misafir olduğu Haverkan aşiret reisi Abdülkerim Ali Remo tarafından Ankara hükümet temcilcilerine teslim edildi. Daha sonra ise, İstiklal Mahkemesinde yargılanmak üzere Ankara'ya gönderildi.

V. KÜRT KULÜBÜ

Bu sıralarda Diyarbakır'da bulunan Kürt ileri gelenleri uzunca süren toplantılardan sonra Kürt Teali Cemiyeti'nin (o dönemde halk arasında Kürt Kulübü olarak da anılmaktadır.) kurulmasını kararlaştırdılar. İstanbul hükümetiyle, örgüt yönetimi arasındaki işlemlerin takibi için Ekrem Cemil Paşa'nın başkanlığında Cerciszade Kerim, Cerhizade Fikri, Ganizade Reşat ve Ömer Cemil Paşa'dan oluşan bir heyet seçildi. Bu heyet aynı zamanda örgütün kuruluş çalışmalarını da yürütecektir.

Kürdistan'ın siyasi meselelerinin yanı sıra Kürt kültürünün ilerlemesi ve dilinin gelişmesi yolunda çabalar gösteren bu cemiyetin, bölgedeki bir çok kent ve kasabada şubeleri kuruldu. Bu sıralarda İstanbul'dan Diyarbakır'a gelen Ganizade Doktor Cevdet Bey de cemiyete üye oldu. Cemiyetin kısa sürede gelişmesi ve yeni katılımların olması

üzerine, mevcut idare heyeti istifasını vererek yeni bir yönetimin kurulması yolunu açtı.

Kongrenin yapılmasından sonra ise, "Heyet-i idare riyaseti" ne Cemil Paşazade Kasım Bey seçildi. İkinci reisliğe Ganizade Doktor Cevdet Bey, reis yardımcılığına ise Hamdi efendi Hoca seçilirken; Cerciszade Kerim kasadarlığa; Ömer, Fikri ve Ekrem beyler de üyeliklere getirildiler.

Avukat Muhammet Efendi(Bave Tujo), Fevzi Efendizade Muhammet Efendi, Miri Katibizade Cemil Bey ve Liceli Ali'den oluşan propaganda heyeti ise cemiyetin yaygınlaşması için yoğun bir çaba harcamaya başladılar. Yapılan bu çalışmalar sonucunda Müftü Hacı İbrahim efendi ve akrabaları olan Pirinççizadeler dışında bütün Diyarbakır'lılar Kürt Teali Cemiyeti etrafında toplanmışlardı.

Diyarbakır'daki cemiyet, İstanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çalışmalarını ve girişimlerini onaylıyor, yardımlaşma ve fikir alışverişi yapılıyordu.

Mustafa Kemal'den Rapor

Bu sıralarda "9. Ordu Kıtaat Müfettişi" olarak Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal Paşa Kürt Kulübü'nün çalışmalarını duyar ve bilgi toplar. Daha sonra da, hem yaptığı çalışmalara ilişkin olarak, hem de alınmasını istediği önlemler hakkında İstanbul hükümetine şu yazıyı yazar:

"Havza'dan
Erkan-ı harbiye-i Umumiye Riyasetine mevcut şifre

Müstakil Kürdistan içtihadını takibeden Diyarbekir'deki Kürt Kulübü ile hükümet taraftarı olan diğer kulüpler arasındaki münaferetin arttığını bittahkik öğrendim; Kürtlere ve Kürdistan üzerinde haizitesir olan esnayi harbde hukuk ve maksatlarını pek ziyade kazandığım Kürt ümerasından meşhur müteaddit zevata re'sen ve Kolordu vasıtasiyle telgraflar yazarak devletin vaz'iyet-i esasiyesi hakkında icabı gibi beyanat ve vesayayi müessirede bulundum. Son günlerde muttali olduğum bazı malumata nazaran, Kürdistan mıntıkasiyle de meşgul ve alakadar olmak icabediyor; Bunun için Müstakil Kürdistan olmak üzere İngilizlerce terviç gören hangi mıntıkalardır ve atiyen daha ziyade

tv..ay yine İngilizlerce teşvik ve şaah edilen mıntıkalar hangileridir. Bu bapda Dairei Celilelerinde mevcut olan malumatın imbasına müsaade buyrulmasını rica ederim. 29 Mayıs 335 (1919)

Dokuzuncu Ordu Kıtaat Müfettişi
Yaver Hazret-i Şehriyari
Mustafa Kemal" (15)

Ayrıca, Kürt Kulübü'nün faaliyetleri hakkında, Sekizinci Kolordu Kumandan Vekili Cevdet de 30 Mayıs 1335 tarihinde "Harbiye Nezareti" ne bilgi verir. Oldukça uzun olan bu metnin son bölümünde; "...Kürt Kulübünün yaptığı propagandaların tesiratına nazaran; bu mıntıkada ani dehnak .... bir Kürt galeyanı umumisi karşısında bulunulacağını tahmin ediyorum." denilmektedir.

Bu bilgileri değerlendiren Erkan-ı harbiye-i Umumiye yetkilileri "Makamı Sadaretiuzma"ya sundukları raporda "...Vilayat-ı sitte hakkında Hükümetimizin siyaset ve menafiine muhalif olan Kürtlük propagandalarının revaçsız ve tesirsiz bırakılması tedaribinin de temin buyurulması maruzdur." denilmektedir. (16)

Bu yazışmaların ve raporların ortaya koyduğu gerçek; İstanbul Hükümeti, Kürt Kulübü'nün faaliyetlerini oldukça yakından izlemektedir. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa da, girişmeyi düşündüğü harekat öncesinde, bölgedeki dengeleri, kendi açısından kullanabilmek amacıyla yakından izlemekte ve irdelemektedir.

VI. ALİ BATI AYAKLANMASI

Mondros Mütarekesi'ni imzaladıktan sonra eli kolu iyice bağlanan ve çaresiz kalan Osmanlı yönetimi ipleri tamamen elinden kaçırmıştı. Bu sıralarda Midyat'ın güneyindeki aşiretlerin reisi olan Ali Batı bu boşluğu değerlendirmek istedi. Mardin, Savur, Cizre, Nusaybin, bölgesindeki aşiretlerin bir kısmını da etkisi altına alan Ali Batı, 11 Mayıs 1919 günü emrindeki adamlarıyla birlikte Nusaybin'e geldi.

---

(15) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl. 2, Sayı. 5, 90 No.lu vesika, Ankara, Eylül 1953.
(16) Burhanettin, Basri, Kazım ve Cevdet imzalarını taşıyan bu rapor 14.6.1335 (1919) tarihlidir. (Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl. 2, Sayı. 6, 131 No.lu vesika, Anmara, Aralık 1953.)

Bir Kürdistan kurmak amacında olan Ali Batı, işe cezaevindeki hükümlüleri serbest bırakmakla başladı. Bu sırada 13. Kolordu'ya bağlı 24. Alay, Nusaybin'de bulunmaktaydı. Ali Batı'nın baş kaldırması üzerine, 12 Mayıs günü 14. Alay bölgeye sevkedilirken, 24. Alay'a da gerekli önlemleri alması emredildi.

Önlemler alındığını sezinleyen Ali Batı, adamlarıyla birlikte dağlık bölgeye çekildi. Nusaybin ve Midyat bölgelerinde şiddetli çarpışmalar oldu. 9-10 Haziran günü meydana gelen çarpışmada ağır kayıplar veren Ali Batı 100 kadar silahlı adamıyla birlikte Dırülamr (Deyrul Umur)'a çekildi. Bu tarihten sonra sıkı bir kovalamaca dönemine girildi ve sonucta 19 Ağustos 1919 günü Medah bölgesinde kıstırılan Ali Batı öldürülürken, isyan da son bulmuş oldu.(17)

VII. ANKARA HÜKÜMETİ VE KOÇGİRİ AYAKLANMASI

Doğuda bu gelişmelerin olduğu sıralarda; Osmanlı yönetiminin tutumunu beğenmeyen Mustafa Kemal ve arkadaşları önce Samsun'a çıkmışlar, daha sonra da Erzurum ve Sivas'ta kongre toplamışlardı.

Mustafa Kemal Anadolu'da başlatacağı yeni harekat için bölgedeki Kürt ileri gelenleriyle de görüşmekte ve onların desteğini alma yolunda çabalar harcamaktaydı. Mustafa Kemal, Sivas valisi Reşit Paşa aracılığıyla Koçgiri ve Dersim'in önde gelenleriyle görüşme yapmak üzere onları Sivas'a çağırdı. Bu çağrıya sadece, Koçgiri aşiretinden Alişan katıldı ve Sivas'a giderek Mustafa Kemal'le görüştü.

Mustafa Kemal bu sırada Koçgiri'de bir takım hareketlenmelerin olduğunu öğrenmişti. Görüşmede Alişan, amaçlarının Kürtlerin yoğun olduğu bölgede bir Kürt devleti kurmak olduğunu belirtirken; Mustafa Kemal de Erzurum kongresinde Kürtlerin kendisini desteklemekten yana olduklarını söyledi.

---

(17) Ali Batı Ayaklanması'na Kürt kaynaklarında rastlanmamakla birlikte, ayaklanmanın amacı ve bölgesi bakımından kitaba almayı yararlı bulduk. (Türk İstiklal Harbi, Cilt. 6 (İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, 1919-1921) sf. 40-43, Genelkurmay Harb Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1974.)

Bu görüşmeden sonra Alişan Sivas'tan "mebus" adayı gösterildi, ancak daha sonra adaylıktan çekildi. (18)

Mustafa Kemal ve arkadaşları, gerekli hazırlıklarını tamamlayarak Ankara'da, İstanbul hükümetinden ayrı bir hükümet kurdular. (23 Nisan 1920) İşte bu noktadan itibaren; Anadolu'da yeni bir yönetim kurmak isteyen Ankara Hükümeti'yle, doğuda bir Kürt devleti kurmak amacında olan Kürt liderleri arasında bitmek bilmeyen çatışmalara ve ayaklanmalara tanık olmaktayız.

Koçgiri Ayaklanmasının Hazırlıkları

Koçgiri aşireti,Hafik, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık ve Kuruçay ilçeleriyle birlikte; Hamo ve Zımara bucaklarını çevreleyen 135 (19)köye yayılmış geniş bir aşiretti. Bu köylerden 16 tanesinde ise sadece Koçgiri aşiretine bağlı insanlar yaşamaktaydı. Bu bölgedeki nüfus ise 40.000 dolaylarındaydı.

Kürt Teali Cemiyeti'nin Koçgiri bölgesinde de şubeleri açılmıştı. Koçgiri aşireti reisinin oğlu Haydar bu cemiyetin İmranlı şubesini kurdu. Derneğin sekreterliğine ise Musa oğlu Alişir getirildi. Bu sırada Dersim'de de hızla örgütlenme çalışmaları sürdürülüyordu. Ancak bu noktada şunu belirtmekte fayda var; bütün bu örgütlenme çalışmaları sürdürülürken, Ankara Büyük Millet Meclisi'ndeki Kürt mebuslarının sayısı 72'ydi. (20)

Aslen Dersimli olan ve İstanbul hükümeti tarafından Zara, Divriği ve Kangal'a "veteriner hekim" olarak atanan Nuri Dersimi (Baytar Nuri)'de bölgedeki örgütlenme çalışmalarına etkin olarak katılmaktaydı. 1920 yılı başlarında, Kangal ilçesinin Yellice nahiyesindeki Hüseyin Abdal Tekkesinde bir toplantı yapan Baytar Nuri, toplantıya katılan Cangeban, Kurmeşan ve diğer aşiretlerin ileri gelenlerinden Kürtlerin bağımsızlık hareketine destek vermelerini istedi.

---

(18) Nuri Dersimi (Baytar Nuri), Dersim Tarihi, sf. 111-112-113, Eylem Yayınları, İstanbul, Eylül 1979.
(19) Türk İstiklal Harbi, Cilt. 6, sf. 259, Koçgiri Aşireti'nin yayıldığı köylerin sayısı, Dersimi'ye göre 300'dür.
(20) Nuri Dersimi, a.g.e. sf. 113.

Kürt bağımsızlık hareketinin çalışmaları genişlerken, bir yandan da küçük çaplı baskınlarla Türk askeri karakolları basılmaktaydı. Bundan amaç; hem stratejik bazı noktaları ele geçirmek, hem de silah ve cephane elde etmekti.

Böylesi istenmeyen durumların önüne geçmek isteyen Ankara hükümeti, Koçgiri aşiret reisi Alişan'ı Refahiye Kaymakamlığı'na, kardeşi Haydar'ı ise Ümraniye Müdürlüğü'ne atadı. (21)

Bu sıralarda, Alişir komutasındaki bir grup Kürt kuvveti, Giresun'dan Eğin'e gelmekte olan Türk cephane kuvvetlerinin önüne geçti ve cephaneye tamamen el koydu. Bu olay üzerine, Refahiye Kaymakamı Alişan ve Haydar, Alişir'i Ankara Hükümeti adına takip etmek üzere yola çıktılar.

"Takip" işin görüntüsüydü. Bu bahaneyle bölgedeki aşiretlerle görüşmeler yapılmakta ve örgütlenme çalışmaları sürdürülmekteydi. Bu arada, Alişir olayı da tatlıya bağlandı.

Ankara Hükümeti, durumun tatlıya bağlanmasından memnundu. Bölgede yürütülen çalışmalardan haberli olmasına karşın, Batıda Çerkez Etem ve Demirci Efe ayaklanmalarıyla uğraştığı için,buraya asker gönderecek durumda değildi.

Ancak, bir yandan da olası gelişmelere karşı önlem olarak Sivas'ta kurulma çalışmaları yürütülmekte olan 6. Süvari alayı 1920 yılının son aylarında Zara'ya kaydırıldı. Asıl hedef İmranlı olmasına karşın, kışın bastırması üzerine alay uzunca bir süre Zara'da beklemek zorunda kaldı ve Miralay Halit komutasındaki 6. Süvari Alayı, 14 Şubat 1921'de İmranlı'ya varabildi.

Ankara Hükümeti'ne Nota

Bağımsız bir Kürdistan kurma çalışmalarını Dersim, Hozat, Çemişgezek bölgelerinde sürdüren Kürt ileri gelenleri; Hozat'ta yapılan bir toplantıdan sonra Ankara Hükümeti'nin Kürtlere karşı tutumunu öğrenmek için, soru sorulmasını kararlaştırdılar. Sonuçta, İbrahim Efendi (Baytar Nuri'nin babası) tarafından şu sorular hazırlandı:

(21) Nuri Dersimi, a.g.e. sf. 115. Türk İstiklal Harbi Cilt. 6'da ise, Haydar'ın Divriği Kaymakamlığı'na atandığı yazılmaktadır.

"1. Kürdistan muhtariyet idaresine muvafakat eden İstanbul Saltanat Hükümeti'nin bu baptaki kararını Mustafa Kemal Hükümeti'nin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması.

2. Kürdistan muhtariyet idaresi hakkında Mustafa Kemal Hükümeti'nin görüş noktası ne olduğu hususunda Dersimlilere acele cevap verilmesi.

3. Elaziz, Malatya, Sivas ve Erzincan mıntıkaları hapishanelerinde mevcut bütün Kürt mevkuflarının hemen serbest bırakılması.

4. Kürt çoğunluğu bulunan mıntıkalardan Türk hükümeti idare memurlarının çekilmesi.

5. Koçgiri mıntıkasına gönderildiği haber alınan askeri müfrezelerin derhal geri alınması." (22)

15 Kasım 1336(1920) tarihinde kaleme alınan bu nota, Abbasan aşireti reisi Meço ağa tarafından Dersim mutasarrıfı Rıza'ya verildi.

Bu sorulara Ankara Hükümeti tarafından bir karşılık verilmemekle birlikte, ortamı yumuşatmak amacıyla, Elaziz (Elazığ)'dan Dersim'e bir heyet gönderildi. Bu heyeti kovan Dersimliler bu kez "Elaziz vilayeti vasıtasıyla" bir telgraf çektiler. 25 Teşrinisani 1336 (25 Aralık 1920) tarihinde çekilen telgrafta şöyle deniliyordu:

" Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Sevre muahedesi mucibince; Diyarbekir, Elaziz, Van ve Bitlis vilayetlerinde müstakil bir Kürdistan Teşekkül etmesi lazım geliyor, binaenaleyh bu teşkil edilmelidir, aksi takdirde bu hakkı silah kuvvetiyle almaya mecbur kalacağımızı beyan eyleriz.

(İmza: Garbi Dersim aşair rüesası)"

Böylece bayrak açılmış oluyordu. Bölgeye asker sevkine başlandığı için de elin çabuk tutulması ve ayaklanmanın bir an önce başlatılması

(22) Nuri Dersimi, a.g.e. sf. 116-117
Şadilli'li Vedat a.g.e. sf. 38-39

görüşü Koçgiri'liler arasında ağır basmaktaydı. Ancak, bölgede kışın bastırması üzerine Dersim'le olan bağlantı tamamen kesilmişti. Dersim'in desteği olmadan da hareketin başarıya ulaşması imkansızdı. Bu nedenle 1921 yılı bahar sonunun beklenmesi kararlaştırıldı.

Son duruma göre yapılan plan gereğince, önce Hozat'a Kürdistan bayrağı çekilecek, ardından da Erzincan, Elaziz ve Malatya üzerinden Sivas'a doğru hareket edilerek Ankara hükümetinden Kürdistan'ın bağımsızlığını tanıması istenecekti.

Bütün gelişmeleri yakından izleyen Ankara Hükümeti ise kış boyunca bölgedeki durumunu sağlamlaştırmasının yanısıra; Dersim'li bazı aşiret reislerinin Dersim mebusu olarak Ankara'ya gelmeleri konusunda çaba harcamaktaydı.

Hozat'ta yapılan toplantıdan sonra aşiretler arasında ortaya çıkan görüş ayrılığından yararlanan Ankara Hükümeti,Diyap Ağa, Meço Ağa, Kango oğlu Ahmet Remzi ve Binbaşı Hayri'nin Dersim mebusu olarak Ankara'ya gelmelerini sağladı. Böylece Kürtlerin bağımsızlık yolundaki çalışmalarına ilk ciddi darbe vurulmuş olmaktaydı.

İsyan, Baharı Beklemedi

Bölgenin gitgide kaynayan kazan haline gelmesi üzerine, sürekli olarak asker sevkiyatı yapılmaya başlandı. 1921 yılının ilk günlerinde Sivas Jandarma taburu da Zara'ya hareket emri almıştı. Daha önceleri Yıldızeli bölgesinde başkaldırdıktan sonra Zara'ya çekilmek zorunda kalan ve Sivaslılar tarafından Zalim Çavuş diye bilinen kişi jandarma taburunun önünü kesti. Zalim Çavuş, Jandarma taburunu bozguna uğratırken, ellerindeki silah ve cephaneye de el koydu.

Bu olay üzerine Zara'da bulunan Miralay Halis komutasındaki 6. Süvari Alayı 14 Şubat 1921 tarihinde İmranlı üzerine yürüme emri aldı. Durum değişmeye başlamıştı. Bir yanda hala yollar açılamadığı için Dersim'den beklenen yardım alınamamış, diğer yanda da 6. Süvari Alayı bölgeye iyice yaklaşmıştı.

Koçgiri aşiretleri, Dersim'den yardım gelmeden de başarılı olacaklarına inanmaktaydılar. Olayların gelişimi artık önüne geçilemez bir hal almıştı. Sonuçta, Kürtler 6 Mart 1921 tarihinde İmranlı'yı sardılar. Gece çökünceye kadar süren çetin bir çarpışmanın ardından, Miralay

Halis'le birlikte bir çok subay ve asker öldürülürken 90 er de esir edildi. Ümraniye merkezine Kürdistan bayrağı çekildi.Bu olay aynı zamanda "Koçgiri İsyanı"nın başlangıcı sayılmaktadır. (23)

Koçgirililerin bu ayaklanmasının yalnız bırakılmaması için, Ovacık bölgesinden 2500 kişilik bir kuvvet henüz yolların karlarla kaplı olmasına karşın ayaklarına taktıkları hedik ve lekanlarla Kemah'a geldi.

Olayların büyümemesi için Sivas Valisi aracılığıyla yürütülen görüşmelerde bir anlaşma sağlanamadı. Bunun üzerine Ankara Hükümeti 10 Mart 1921 tarihinde Elazığ Vilayeti, Erzincan Sancağı ve Sivas ilinin Divriği ve Zara kazalarında sıkıyönetim ilan etti.

13 Mart 1921 tarihinde alınan Vekiller Heyeti Kararı'yla Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa "ayaklanma"yı bastırmakla görevlendirildi. Olayları önlemekle görevlendirilen Nurettin Paşa öncelikle bölgeye takviye kuvvet yığılması çalışmalarını yürüttü.

Nurettin Paşa bu çalışmalarının yanısıra, 3 Nisan 1921'de Zara'daki 14. Süvari Tümeni'ne, Koçhisar'daki 13. Süvari Tugayı'na, Kangal'daki 27. Süvari Tugayı'na ve Refahiye'deki Giresun Alay Komutanlığı'na bir yönerge yayınladı.

Bu yönergede, ayaklanmanın bastırılmasında nasıl davranılacağı anlatılmaktaydı. Bu yönergede yer alan *"...isyan ve eşkiyalıkta ayak direyenlerin mallarına el konulacak ve en yakın hükümet merkezine teslim ile evleri yakılıp yıkılacaktır. Ayaklanmada ve eşkiyalıkta direnenler tek kişi olmayıp köy halkı oldukları takdirde bu işlem bütün köy için uygulanacaktır"* ibaresi kullanılacak yöntemlerin yazıya dökülebilenleri olması açısından oldukça ilginçtir. (24)

Aynı gün, birliklere yayınlanan "harekata hazırlık" emrinin 6. maddesinde de şöyle denilmekteydi:

"Koçgiri aşiretini, bir daha başkaldıramayacak hale sokmak, yahut bu aşireti şimdiye kadar yaşadığı alandan parça parça uzaklaştırıp

(23) Bu beklenmedik yenilgi, Türk İstiklal Harbi 6. Cilt'te "Bu suretle yeni kurulmakta olan 6. Süvari Alayı, artık ordu kuruluşundan çıkmış oluyordu." şeklinde anlatılmaktadır. (sf. 263)
(24) Türk İstiklal Harbi, Cilt 6. sf. 265.

dağıtmak gerekecektir. Bu düşünceden hangisinin yapılacağı, bastırma harekatının sonuçlarına göre ayrıca emredilecektir."(25)

Güçler Dengesi ve "Bastırma" Harekatı

Nurettin Paşa komutasındaki birlikler bir yanda yayınlanan emirlerle "ne yapacakları" konusunda eğitilirken, bir yandan da kurmay heyeti tarafların "güç" dengesini değerlendirmekteydi. Merkez Ordusu harekat öncesinde 3161 asker ve 1351 hayvandan oluşmaktaydı. Merkez Ordusu'nun elinde ise silah olarak 2750 tüfek, 3 hafif makineli tüfek,18 ağır makineli tüfek ve 13 tane de top vardı.

Buna karşılık, bir "Kürt Devleti" kurmak için harekete geçen Koçgirililer ise, silahsızlar da dahil olmak üzere 3000 kadar insan gücüne ve hayvan sayısı bilinmemekle birlikte 2500 kadar da tüfeğe sahipti. (26)

Sonuçta, 11 Nisan 1921'de, Nurettin Paşa komutasındaki birlikler "ayaklanmayı bastırmak" için harekata başladılar. Çok sert çatışmalar olmaktaydı. Nurettin Paşa komutasındaki birlikler, yolların açılması durumunda Dersim'den gelecek yardımın önüne geçmek amacıyla, öncelikli olarak Fırat Nehri üzerindeki köprüleri tuttular. Böylece, bir taşla iki kuş vurulmuş ve Dersim'e sığınmak isteyen Kürtlerin de önü kesilmiş oluyordu.

Böylece Fırat boyunu tutan askeri birlikler "asi" köyleri "temizlemeye" başladılar. Karnı köyünde isyana katılanların, Tavginer köyün de ise bütün evler yıkıldı. Bölgenin güney taraflarında yürütülen harekatta da köyler, evler yakılıp yıkılmaktaydı. Pazarcık köyü direndiği için, köy işgal edildikten sonra tamamen yakıldı.

16 Nisan günü ise 14. Tümen'e bağlı birlikler, Koçgiri aşiretinin önde gelen isimlerinden ve ayaklanmayı yöneten Haydar ve Alişan'ın evlerinin bulunduğu Boğazveren köyünü işgal ederek, Alişan'ın karısı ve çocuklarını yakaladılar.

Çarpışmalar Nisan ayı boyunca bütün şiddetiyle devam etti. 24 Nisan günü, Çıra Gediği'nde büyük bir çarpışma oldu. 28. Tugay büyük

(25) Türk İstiklal Harbi, Cilt 6, sf. 271
(26) Türk İstiklal Harbi , Cilt 6, sf. 271-272.

kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldı.

29 Nisan günü ise bu kez Çalıyurt bölgesinde bir çarpışma meydana geldi ve Giresun müfrezesi başlarında komutanları Osman ağayla birlikte Kürtleri püskürttüler. Fırat üzerinden Dersim'e geçmek isteyenler ise suların kabarmış ve köprülerin de tutulmuş olması yüzünden büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.

Mayıs ayında çarpışmalar şiddetini kaybetmiş, olay hala bir arada bulunan küçük gurupları yakalama şekline dönüşmüştü. 24 Mayıs günü Genelkurmay Başkanlığı'na bir telgraf çeken Nurettin Paşa, "Koçgiri tepeleme hareketi"nin bitmek üzere olduğunu,500 kadar "asi"nin ise öldürüldüğünü bildiriyordu.

Sonuçta, 17 Haziran 1921 tarihinde ayaklanmanın önderliğini yapan Alişan ve 32 kişi teslim oldu. Bunun üzerine de "Koçgiri isyanı" arkasında bir çok tartışma konusu bırakarak bitmiş oldu.

Hareketin önderlerinin teslim olmasıyla yetinmeyen Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, bir daha bu tür ayaklanmaların olmaması için, bölgede "daha esaslı" bir harekat yapılmasından yanaydı. Nurettin Paşa, Genelkurmay Başkanlığına ilettiği önerisinde; "Asi köylerini dağıtmak, bunları Anadolu'nun başka bölgelerine, Türklerin arasına serpiştirmek" görüşünü savunmaktaydı.

Hareket sırasında uyguladığı yöntem ve davranışlar Büyük Millet Meclisinde tartışılan ve hakkında soruşturma açılması istenen Nurettin Paşa'nın bu önerisine bazı milletvekilleri karşı çıktı. Özellikle de doğulu milletvekillerinin karşı çıktığı bu "proje" uygulamaya konamadı.

Koçgiri Olayları Hakkında Mecliste Sert Tartışmalar

Koçgiri olayları "sert" bir şekilde bastırılırken, uygulanan yöntemler de mecliste sert tartışmalara neden oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 4 Ekim 1337 (1921) günlü oturumunda Erzincan Milletvekili Emin Bey, Nurettin Paşa'nın uygulamalarını şöyle eleştirmektedir:

"Asi diyoruz ve üzerine kuvvei askeriye sevk ediyoruz. Onlar hükümetin tekmil metalibini kabul etmiş bulunuyorlar. Nurettin Paşa'nın ben bunları çenber içine aldıktan sonra Hükümetin tekalifini daha taşdit edeceğim diyerek, çenber altına aldım diyor ve tuttuğunu öldürme-

ye, ırzlara geçmeye, namuslara taarruz etmeye kalkıyor. Rica ederim hanginiz bu fecayi karşısında sabredebilirsiniz? Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler ve böyle bir şeye maruz kaldığınızda rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? Bu suretle beş milyon, on sekiz milyon liralık servet mahvolmuştur. Bu paraları tamamile gitmiştir. Ben ispata hazırım; otuz bin mevaşiyi Osman Paşa götürmüştür. Refahiye'de bir arkadaşım vardır, onu işhad ederek yirmi sene evvel buraya tavattun etmiş, teehhül etmiş bir Türk, servetine tama edilerek, karısı cebren alınmış ve sen Alevisin diyerekten herif emval ve emlaki yağma edildikten sonra öldürülmüştür. Efendiler; dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki, babasını bir evladın elinde bir ip, diğer evledın elinde bir ip olarak çekilerek tam altı saat zarfında bu suretle feciane öldürülmüştür? Rica ederim efendi sen bu vaziyet karşısında asi olmaz mısın?"(27)

Konya Milletvekili Vehbi Efendi ise tutanaklara geçen konuşmasının başlangıcında şöyle demektedir:

"Efendim mevzuu müzakere olan Koçgiri meselesi, hükümetin zaafından bilistifade beş on çapulcu isyan etmiştir. Şimdi kaç köy basılmış ve o köyleri yağma etmiş, sonra hükümetçe tedibi lazım gelen on dört köy yerine yetmiş seksen köy mahv ve perişan olmuş... (Yanlış sesleri) Ben biraz fazla, noksan söylüyorum, sen onu düzelt."(28)

Bu tartışmalardan sonra "iddiaları" yerinde incelemek üzere bir heyet oluşturuldu ve olaylardan sorumlu tutulan Nurettin paşa görevinden alındı.

Yenilginin Muhasebesi

Mecliste bu tartışmalar olurken, Kürtler de kendi içlerinde "neden muvaffak olamadık"larının muhasebesini yapmaktaydı. Koçgiri ayaklanmasında etkin rol oynayan Veteriner Doktor Nuri Dersimi (Baytar Nuri) bu konuya, "Türk kuvvetlerinin teçhizat ve sayı üstünlüğü" gerekçesinin dışında şu açıklamayı getirmektedir:

"Kürt milletinin içtimai kurumunun ekseriyetle aşiret şeklinde bu-

(27) TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, sf. 269, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1985
(28) TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, sf. 272

lunması, aşiretler arasındaki husumet ve ademi ittihat, kurtuluş savaşları için gereken birlik ve ahengi baltalamıştı.

Orta halk tabakasının noksanlığı dolayısıyla da, aşiret reisleri kolaylıkla düşman devlet tarafından kazanılabilmişti.

Din ve mezhep ihtilafları dolayısıyla Kürtler arasında mevcut itimatsızlığı izaleye muktedir münevver kitle henüz matlup bir yekûne baliğ olmamıştı."

Böylece Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından sonra, Kürtlerle yapılan çarpışmaların ilk perdesi kapanmış oldu. Ancak bu, "ilk" olmakla birlikte "son" olmayacaktı.

4. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ İSYANLARI VE TEDİP HAREKATLARI

I. NASTURİ İSYANI

Nasturi isyanı'nın çıkış zamanlaması, henüz Musul'un kimde kalacağının belirlenmediği bir döneme rastlaması açısından önemlidir. Çünkü, Lozan Barış Antlaşması'yla yeni sınırlar belirlenirken Musul konusunda bir anlaşma sağlanamamış ve Türkiye - Irak sınırının belirlenmesi daha sonraya bırakılmıştır.

İşte böylesi bir ortamda Musul'u kendi denetimindeki bölgeye almak isteyen İngilizler bir takım tertiplerin peşine düşmüşlerdi. Bu durum, bölgede denetimi ellerinde bulunduran güçlerin, bölgenin "asıl sahibi" olanları "kullanması" sonucunu doğurmaktaydı. Henüz bir yaşını bile doldurmamış bulunan genç Türkiye Cumhuriyeti de, uzun vadeli "egemenlik" hesapları nedeniyle bölgenin denetim ve yönetiminde söz sahibi olmak arzusundaydı.

Bütün bu nedenlerin çakıştığı her ortamda olduğu gibi, bu ortamda da çatışma kaçınılmazdı. İngilizler, Erdebil (Erbil), Kerkük, ve Rewanduz bölgelerinde silahlandırdığı Nasturileri Hakkari bölgesine göndermekteydi. İngilizlerin böyle davranmalarındaki temel amaç,

petrol bakımından zengin olan bölgeyi ellerinde tutabilmekti.

İngilizler, uluslararası kamuoyunu kendi lehlerine çevirebilmek ve Musul'u elde edebilmek için her yolu denemekten yanaydı. Bu yolların en başında ise bölgede bir karışıklık çıkarmak gelmekteydi.

Türkiye ise 1924 yılı Haziran ayında aldığı bir kararla Musul'da aşiretlerden oluşacak özel teşkilatlarla karşı propaganda çalışmalarına başladı. Bunun yanısıra, Nasturi'ler tarafından çıkarılacak bir ayaklanmanın önüne geçebilmek için de öncelikle ellerindeki silahların toplanması gerekmekteydi. Böylesi bir girişim üç aşamalı bir gelişmeyi ortaya çıkarması bakımından yararlı olacaktı. Nasturiler ya ellerindeki silahları teslim edeceklerdi, ya karşı koyacaklardı; veyahut da sınır dışına çıkacaklardı.

Böylesi girift hesapların yapıldığı bir dönemde, Nasturiler, 7 Ağustos 1924 tarihinde; Çölemerik (Hakkari)'den Çal'a gitmekte olan Hakkari valisi Halil Rıfat Beyi esir ettiler. Çıkan çatışmada, Jandarma komutanı Binbaşı Hüseyin ve üç er ölürken, beş er de yaralandı. Bölgedeki bazı aşiretlerin girişimi sonucunda Hakkari valisi ve beraberindekiler serbest bırakıldı.

Vali Halil Rıfat Bey olaydan sonra gelişmeleri anlatırken, kendilerine saldıranların İngilizler tarafından kışkırtıldığını söylüyordu. Halil Rıfat Bey, esir kaldıkları süre içerisinde bölgeyi inceleme fırsatı da buluyor ve konuya ilişkin fikirlerini şöyle açıklıyordu:

"Nasturilerin bulunduğu yerlerin geçilmesi güç ve ayakkabı ile yürünmesi mümkün olmayan yüksek dağlar, derin dereler, yolsuz ve ıssız yerlerden ibaret olduğunu ve bir askeri harekat yapılacaksa, komutanların bizzat bu havaliyi görmelerinin lüzumunun kesin bulunduğunu ve güneyden yardım almadıkları takdirde kuvvetlerinin iyi atıcı ve iki binden aşağı olmadığını bize gösterdi.

Olay, bendenize kanlı yaşlar döktürmekle beraber Nasturilerin tedibi ve topraklarından atılmaları için hükümetimize gerçek bir sebep vermiş bulunmaktadır."

Vali Halil Rıfat Bey'in dediği gibi bu saldırıyı fırsat bilen Türk Hükümeti olayların bastırılması kararını aldı ve görevi de 7. Kolordu Komutanlığı'na verdi. Ancak, durumun oldukça ciddi olduğunu gören ve

kesin sonuç alınmasını isteyen Genelkurmay Başkanlığı, 12 Ağustos'ta 9. Kolordu'ya bağlı 12. Tümen'den bir alayın Van'a gönderilmesini emretti. Kolordu Komutanlığı da bu emir doğrultusunda 36. Alay'ı Van'a gitmekle görevlendirdi.

Harekat Hazırlığı

Yapılacak "Tedip" (yola getirme) harekatı öncesinde, Genelkurmay Başkanlığı gelişmeler hakkında 13 Ağustos'ta Başbakanlığa şu bilgileri verdi:

"1-Tedibi düşünülen Nasturilerin bulundukları bölge:

Kuzeyi; Çölemerik güneyi ile Beytüşşebap güneyi arasında uzanan hat, doğusu Oraman ve Çal'ın batı sınırı.

Batısı; Gılıgoyan aşireti ve Merinar dağı ile sınırı geçilmesi güç olan bir bölgedir. Nüfusu yaklaşık olarak 8000 kadar olup 1000 silahının mevcut olduğu anlaşılmıştır. Tedip halinde bu bölge halkı şu hareketlerde bulunabilir:

a-Dıştan yardım beklemeden karşı koyarlar.
b-Tedip kıtalarına karşı silah kullanmadan, evlerini terk ederek güneye doğru göç ederler.
c-Aynı ırka mensup Rumiye dolaylarında toplanmış bulunan insan sürüsünden çıkabilecek silahların da yardımını görebilirler.
d-Ayaklananların direnmelerini artırmak için İngilizlerin Musul ve dolaylarındaki kıtaları harekete geçebilir.
e-Bölgeleri civarında (Zaho, Umadiye, Zebar, Akra ve Revandiz) ve her birinin 600 mevcutlu olduğu öğrenilen muntazam örgütlü toplam 5 taburdan ibaret olan arkadaşlarının yardımı ile yetinerek karşı koyarlar.

2-Tesbit edilen hareket tarzları arasında, Nasturilerin bir direnme göstermeden göç etmeleri ve karşı koymaları uzak ihtimallerdir. İngilizlerin fiilen harekata katılmaları, Türk Hükümeti ile İngiliz Hükümeti arasında harp ilan etmek olduğundan, buna da ihtimal verilemez. En kuvvetli ihtimal olarak, civar bölgelerde bulunan silahlı Nasturilerin de katılmaları ile karşı koymaları mümkün olabilir. Bundan dolayı Nasturilere kesin darbe vurmak için, 2. Piyade ve 1. Süvari Tümeniyle harekatı yaparak şu tedbirleri almak uygun görülmektedir.

a-Şırnak'taki 18. Piyade Alayını Beytüşşebab'a,
b-Van'da 2. Piyade Tümeni'nin 1. Piyade alayı ile 1. Dağ Bataryası'nın Çölemerik'e,
c-Midyat'taki 6. Alay ile Cizre civarındaki bataryalardan birisini Hodriş'e (Beytüşşebab'ın 10 km. güney batısında),
d-Cizre dolayındaki 1. Süvari Tümeni Hodriş ile Cizre arasındaki bölgeye,
e-Sarıkamış'taki 12. Piyade Alayları'ndan biri ile 1000 dağ bataryasını Van'a,
f-Mardin'deki 14. Süvari Tümeni'nin 5. Alay ile Nusaybin'deki 7. Kolordu Süvari Bölüğü'nü ve Diyarbakır'daki 17. Tümen'in bir piyade taburu ile 2. Tümen topçusundan iki obüs bataryasını ve 7. Kolordu Topçu Taburu'ndan bir sahra bataryasını Cizre'ye,
g-İzmir'deki hava kuvvetlerinden 8 uçaklı bir bölüğü Mardin'e,
h-Bitlis vali vekaletine atanan 2. Tümen Komutanı Mirliva (Tümgeneral) Kazım Paşa'yı tümen başına atamak.

3-Harekatın yapılacağı Nasturi bölgesinde erzak temini mümkün olmadığından 2. maddede belirtilen Çölemerik, Beytüşşebab, Hodriş bölgelerinde ve erzak cephane idhalarından ve uçak bölüğünün Mardin'e gelmesinden sonra başlayacaktır.

4-Erzak ve cephane idhaları ile uçakların uçuş hazırlığı tamamlandıktan sonra, kıtalar bulundukları yerden hareket ettirilecek ve o bölgede, o zamana kadar birlikte hareket yapmaları için nakden fedakarlıkla elde edilebilecek Çölemerik, Beytüşşebab, Gılıgoyan, Şırnak ve Cizre bölgesindeki Kürt aşiretleri kendi reisleri komutasında ve bu reislerin maiyetinde bölgenin özelliklerini bilen ve her bakımdan güvenilir subaylar ile küçük müfrezeler verilerek, Nasturi bölgesine saldırılacak, kıtalar ise yardımcı kuvvet olarak bunları takip edecektir. Harekata Beytüşşebab ve Hodriş ile güneyindeki kıtalara Nasturilerin bulunduğu bölgeye kuzeybatı ve batıdan girmek suretiyle başlanması düşünülmektedir.

5-Sarıkamış'tan bir piyade alayını Van'a getirtmekten maksat Van ve Hakkari illerini İran sınırında vukuu muhtemel tecavüzlere karşı örtme ve korumadır. Cizre dolaylarına getirilen kuvvetlerden maksat da Zaho bölgesinde muhtemel bir tecavüze karşı koymaktır.

6-Hoy ve Rumiye bölgelerinde lehimize çalışması şartı ile Sim-

ko'nun (29) şu sıralar Şemdinan bölgesinde ve İran'da faaliyete geçmeleri umulan Nasturilere ve Ermenilere karşı gönderilmesinin pek yerinde olacağı düşünülmektedir.

7-Yapılacak harekata Bitlis civarındaki Jandarma taburunun ve İran sınırına jandarmalar koyarak, Van sınır taburunun da iştirak ettirilmesi kuvvetimizi çoğaltması ve jandarmaların ıslahata katılmış olması bakımından pek uygun görülmektedir.

8-Bu tedbir makamınızca onaylandığı takdirde hazırlık ve harekata başlamak üzere gerekli emirlerin verilmesini arz ve istirham ederim." (30)

Genelkurmay Başkanlığı'nın "tedip" için almış olduğu bu kararlar 14 Ağustos 1924 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu'nda görüşüldü ve sonuçta şu kararlar alındı:

"1. Nasturilerin ayaklanmasının bastırılmasına Genelkurmay Başkanlığı memur edilmiştir. Silahlı olarak ayaklanan Nasturiler kesinlikle tedip edileceklerdir. Gereken tahsisatın verilmesi ayrı bir karara bağlanmıştır.

2. Öğrenilmiş bulunan Genelkurmay Başkanlığı'nın tasavvur ve tedbirlerinden başka Bitlis bölgesine de bir alay getirilmesi ve Bitlis Seyyar Jandarma Taburunun harekata iştirakinin hesaba katılmaması ve Van Jandarma Taburunun alınmasının, söz konusu alayın getirilmesinden sonra duruma göre tayini.

3. Harekatın mümkün olan hızla yapılması ve statüko sınırının tecavüz edilmemesi, aşiretlerden ve Simko'dan faydalanmak için Genelkurmayca ileri sürülen tedbirler uygun görülmüştür.

4. Bitlis vali vekilinin Bitlis'ten alınmaması düşünülmektedir." (31)

Bakanlar Kurulu'nun aldığı bu karardan hemen sonra harekatın başlaması için gerekli emir verildi. Ancak harekata hemen başlanamadı. Çünkü, harekatın başarılı olabilmesi ve kesin sonuç alınabilmesi için

(29) TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, sf. 272
(30) Şadillili Vedat, a.g.e. sf. 64-67
(31) Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, (1924-1938) sf. 113

bir takım hazırlıkların yapılması bölgedeki komutanlar tarafından zorunlu olarak görülüyordu. Öncelikle, bu harekat için ayrılan paranın 7. Kolordu komutanlığına ulaştırılması gerekiyordu. Paranın gönderilmesinin gecikmesi üzerine, Genelkurmay Başkanlığı 21 Ağustosta Başbakanlıktan paranın süratle gönderilmesini istedi.

Tedip harekatıyla görevli 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa, 23 Ağustosta Genelkurmay Başkanlığı'na bir rapor sunarak, kesin sonuç alınabilmesi için halen eğitimsiz ve yeni olan askerlerin eğitiminin pekiştirilmesi ve dağ muharebelerine alıştırılması gerektiğini belirtiyordu. Bu arada, bölgedeki aşiretlere yönelik propagandalarla, aşiretlerin destek sağlamasına da çalışılıyordu.

Genelkurmay Başkanlığı, 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşanın düşüncelerini uygun bulmakla beraber, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa bazı konularda uyarılarda bulunmaktan da geri durmuyordu. Fevzi Çakmak, edinilen bilgilere göre bölgedeki Nasturi güçlerinin 3.400 civarında olduğunu, ve bunların en çok 7.500 tüfek gücüne ulaşabileceği konusunda 7. Kolordu komutanını bilgilendiriyordu.

Biryandan bölgede tedip harekatı hazırlıkları yapılırken, bu bölgedeki askerler arasında da yer yer huzursuzluklar görülüyordu. Bu huzursuzluklara ilişkin olarak 4 Eylül 1924 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen bir raporda, 18. Alay 1. Bölük Teğmeni Vanlı Hurşit'in 76 kişilik grubu ile; bir süre sonra ise Yüzbaşı İhsan yönetiminde Teğmen Rasim, Teğmen Tevfik ve 275 kişilik bir grup askerin, yanlarında 10 otomatik tüfek, 380 tüfek olduğu halde firar ettikleri bildiriliyordu. Üstelik bu kişiler firar ederlerken, Garnah ambarından 800 kilo buğdayı da alarak götürmüşlerdi.

Bu askerlerin hareketlilikleri ve ayrılışlarını gören, ancak firar ettiklerini anlayamayan komutanlar, "komutanlık yetkileri"ni kullanamadıkları için "divanı harbe" sevkedildi. Firar eden subayları yakalayarak teslim edenlere ise Genelkurmayca "nakdi mükafaat" verileceği açıklandı. (32).

Nasturilerin tedipinin gerçekleştirilmesi ve kışın iyice bastırdığı kasım ayına kalınmaması için harekatın biran önce başlaması gerekiyor-

(32) Reşat Hallı, a.g.e. sf. 46-47

du. Sonuçta gerekli hazırlıkların yapıldığına kanaat getirilerek 10 Eylül tarihinde harekatın başlatılması kararlaştırıldı ve bu konuda Genelkurmay Başkanlığı'na bilgi verildi.

28 Eylül tarihine kadar süren çarpışmalarla Nasturiler tarafından başlatılan ayaklanma bastırılırken, Nasturilerin çoğu İran'a kaçtı.

İngilizlerin desteği ve propagandaları sonucunda başlatılan ve "Musul petrolü"nü denetimde tutmayı amaçlayan bu ayaklanma ve bastırma harekatı sonrasında kesin bir sonuca ulaşılamadı. Türkiye, bu harekatın ardında, ne isyan çıkaran Nasturiler üzerinde ne de "Musul sorunu"nun çözümü konusunda etkili olabilecek bir başarı elde edemedi.

Nasturi ayaklanması aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra doğuda meydana gelen ilk ayaklanmadır. Bu ayaklanmadan sonra bölgede aşiretler arasında bazı çatışmalar çıktıysa da bunlar kayda değer olmaktan oldukça uzaktır. (33)

Mustafa Kemal'in Nasturi İsyanı Değerlendirmesi

Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1924 tarihinde II. dönem meclisinin 2. yasama yılını açarken yaptığı konuşmada, iç olayları anlatırken Nasturi isyanına da değinerek şunları söylemiştir:

"Cumhuriyetin, güvenliğin korunmasına verdiği önem, ülkenin her yanında bütün vatandaşlarımızca anlaşılmış ve sürekli olarak artmakta bulunan sonuçlar, halkın huzurunu sağlayabilecek dereceyi bulmuştur. Gerçi Hakkari ilimiz içinde bazı Nasturi eşkiyasının yaptığı ağır suçlar özel önlemleri gerektirmiş ise de, olay, halkın güvenliğinin ve Cumhuriyetin saygınlığının gereği olan bir ivedilikle ve kesin olarak çözüme ulaştırılmıştır." (34)

---

(33) Nasturi'ler Kürt olmamakla birlikte, Kürtlerle ilişkilendirilmek istenmişlerdir. Hem bu nedenle, hem de bu isyanın bastırılmasında görev alan Kürt subaylarının firar ederek daha sonraki Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarında oynadıkları roller nedeniyle Nasturi isyanına bu kitapta yer verdik.

(34) Atatürk'ün TBMM'yi Açış Konuşmaları, sf. 141, TBBM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1987.

II. ŞEYH SAİT İSYANI

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ikinci yılında ve henüz Irak sınırının belirlenmediği bir dönemde çıkan Şeyh Sait ayaklanması ortaya çıkışı kadar, sonuçlarıyla da çok önemlidir.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve "İkinci adam" İsmet Paşa isyanın bastırılması için çıkarılan kanunları ve kurulan İstiklal Mahkemeleri'ni muhaliflerini susturmak için de kullanmışlardır.

Bu arada, Şeyh Sait isyanı üzerinde bir türlü anlaşılamayan önemli bir nokta daha vardır; O da, isyanın "şeriat" temeli üzerine mi oturtulduğu, yoksa "müstakil bir Kürdistan" kurulmasının mı amaçlandığıdır.

İsyanın Temelleri Atılıyor

1922 yılında, Erzurum'da, Kürtlerin haklarını korumak ve ayrı bir devlet kurulmasını sağlamak için "Kürt İstiklal Cemiyeti" isimli bir parti kurulmuştu. Cibranlı Miralay Halit Bey başkanlığında kurulan bu partiye Bitlis mebusu Yusuf Ziya gibi önde gelen Kürt isimleri de katılmıştı.

Kısa sürede, Bitlis, Darahini, Elaziz, Diyarbakır, Urfa ve Siirt'in yanısıra bir çok yerde örgütlenen cemiyet, çalışmalarını daha geniş bir alana yaymak için uğraşıyordu. Bu sıralarda çıkan Nasturi isyanını bastırmakla görevlendirilen birliklerde görev yapan Kürt subayları da gittikleri yerlerde Kürt İstiklal Cemiyeti'nin propagandasını da yapmaktaydı. Bu subaylar, Yüzbaşı İhsan Nuri, Vanlı Rasim, Hurşit, Tevfik Cemil ve Bitlis mebusu Yusuf Ziya'nın kardeşi Rıza'ydı.

Bu cemiyete kısa bir süre sonra aralarında Şeyh Sait'in de bulunduğu, Melkanlı Şeyh Abdullah, Palulu Şeyh Şerif, Çabakçurun Çan Şeyhleri de katıldılar. (35)

Bitlis mebusu Yusuf Ziya 1924 yılı sonbaharında Ankara'dan İstanbul'a geçmiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına bağlı muhalifle-

(35) Nuri Dersimi, a.g.e. sf. 152-153

rin yanısıra, başka muhaliflerle de görüştükten sonra Erzurum'a gitmişti.

Yusuf Ziya, Erzurum'a ulaşınca Hizan taraflarında harekat yapmakta olan birliklerden birisinde görev yapan kardeşi Teğmen Rıza'ya şifreli bir telgraf çekti. Bu telgraf Rıza ve arkadaşları tarafından "yanlış olarak" bir isyan başlangıcı olarak yorumlanınca işler karıştı. Başlarında yüzbaşı İhsan Nuri olduğu halde, emirleri altındaki bir kısım askerle birlikte, Nasturi isyanını bastırmayı bir yana bırakarak firar edip dağa çıktılar.

Zamansız başlangıç nedeniyle kayda değer her hangi bir başarı elde edilemezken, Teğmen Rıza'ya çekilen telgraf "suç unsuru" kabul edildi. Bunun üzerine, Yusuf Ziya yakalandı ve Askeri Harp Divanı'nda yargılanmak üzere 10 Ekim 1924 tarihinde Bitlis'e gönderildi. Bu gelişme üzerine tutuklamalara devam edildi ve cemiyetin önde gelen isimlerinden Mutkanlı Hacı Musa, Miralay Halit Bey ve bazı Bitlis'liler Askeri Harp Divanı'na sevkedildi.

Cibranlı Miralay Halit Bey, yargılanmak üzere Bitlis'e götürülürken Hacı Musa'nın kardeşi Nuh komutasındaki Kürtler tarafından kaçırıldı. Ancak Miralay Halit bey bir süre sonra tekrar yakalandı.

Şeyh Sait Pireleniyor

Kürt İstiklal Cemiyeti üyelerinin Bitlis'te yargılanmalarına devam edilirken, Şeyh Sait ve Hasananlı Halit'in de ifadelerine gerek duyuldu. Hasananlı Halit mahkeme celbine karşılık vermezken, Şeyh Sait yaşlılığını ileri sürerek ifadesinin "istinabe"(36) yoluyla alınmasını istedi. Ancak bu gelişmeler, Şeyh Sait'i pirelendirdi. Hakkında "tutuklanma kararı" çıkarılmasından çekiniyordu.

Hasananlı Halit ise, daha kestirmeden gitmek fikrindeydi. "Hemen büyük kuvvetler toplamalı ve Bitlis üzerine yürünerek tutuklular kurtarılmalıydı." Bu amaçla, Karlı Ova kasabasının Kanireş köyünde bir araya gelen Hasananlı Halit, Zerkanlı Kerem, Cibranlı Kamil ve arkadaşları durumu gözden geçirmekteydi. Ancak, tutuklu Miralay Halit

(36) İstinabe: Davanın görülmekte olduğu mahkemeye gönderilmek için başka bir yerde bulunan tanığın oradaki mahkemece ifadesinin alınması. (TDK Türkçe Sözlük, Cilt.1, sf. 595, Ankara,1983.)

Bey'den gelen talimat beklenen doğrultuda değildi. Miralay Halit, bu kuvvetlerle yapılacak bir hareketin başarılı olamayacağı inancındaydı.

Aslen Elazığ'ın Palu ilçesinden olan ve daha sonra Erzurum'un Hınıs ilçesine yerleşen Şeyh Sait, Nakşibendi Şeyhi olması sebebiyle bölgede nüfuz sahibiydi. Elinde büyük koyun sürüleri bulunan Şeyh Sait, her yıl bunları satmak için Halep'e kadar gider gelirdi. Bu gidiş-gelişler Şeyh Sait'in daha da çok tanınmasına ve nüfuzunun artmasına neden olmuştu.

Nüfuzu geniş ve otoriter Şeyh Sait, hakkında tutuklama kararının çıkarılıp çıkarılmadığının öğrenilmesi ve gelişmelerden anında haberinin olması için Bitlis ve Genç'teki adamlarını seferber etti. Bu arada da oğlu Ali Rıza'yı Halep üzerinden İstanbul'a göndererek durum hakkında İstanbul'daki Kürt ileri gelenlerinin haberlerinin olmasını istedi. Aynı zamanda, onların da ne düşündüklerini öğrenmek istemekteydi.

Ali Rıza, kapatılan Kürdistan Teali Cemiyeti başkanı Seyid Abdülkadir ile görüşerek onun da görüşlerini aldı.(37)

Şeyh Sait ise bu sıralarda, köy köy, kasaba kasaba gezerek vaizler vermekteydi. Bir yanda şeyhliğinin varlığını pekiştirirken, bir yandan da muhtemel bir ayaklanmanın hazırlıkları için propaganda yapmaktaydı.

Bunun için, şeyhliğinin merkezi olan Hınıs'ın Solhan köyünden Kalkan Şeyh Sait, Şuşar bölgesinden geçerek Çabakçur'a ve oradan da Darahini'ye (O zamanlar il olan Genç'in merkezi) geldi. Nakşibendi şeyhi daha sonra Diyarbakır'ın Lice ilçesine, Hani kasabasına uğrayarak Diyarbakır'a 30 kilometre uzaklıktaki Piran'a ulaştı.

"Vakitsiz İsyan" Piran'da Ateşlendi

Piran'da Şeyh Sait'in kardeşi Abdürrahim oturmaktaydı. Kardeşinin evine konuk olan Şeyh Sait'in beraberindeki adamları da diğer evlere dağıtılmışlardı.

(37) Şadilli Vedat ve Behcet Cemal'in kitaplarında bu görüşmeye ilişkin bilgiler verilirken, aynı kitaplarda Seyit Abdülkadir'in Diyarbakır'da yargılanması sırasında bu konuşmaya ilişkin bir görüşmeyi kabul etmediği de belirtilmektedir.

İşte bu sırada Piran'a gelen bir jandarma müfrezesi, şeyhle beraber olan bazı Kürtler hakkında "tutuklama müzekkeresi" olduğunu ve bunları tutuklamak istediğini belirtmişti. Müfrezenin başındaki teğmenin bu sözlerini dinleyen Şeyh Sait, zamanından önce başlatılacak bir ayaklanmanın yararına inanmadığı için; durumu idare etmek istedi. Kendisi Piran'dan ayrılıncaya kadar adamlarına dokunulmamasını isteyen Şeyh Sait, daha sonra tutuklanması istenen herkesin değil, suçu ağır olan 4 kişinin yakalanmasını söylediyse de bu isteği kabul görmedi.

Haklarında tutuklama kararı bulunan kişilerin bulunduğu ev zaten daha bu görüşmeler olurken sarılmıştı. Evdekilerle jandarmalar arasında çıkan çatışmaya Abdürrahim de müdahele edince işler karıştı ve bir subayla iki er öldürülürken, iki er de yaralandı.

Böylece, gerek Şeyh Sait'in düşündüğünden, gerek isyan hazırlıklarını yapan diğer Kürtlerin planladıklarından daha önce; 13 Şubat 1925'de (38) silah patlamış ve isyan başlamıştı.

Zamansız başlayan isyan, Şeyh Sait'in nüfuzunun etkisi ve verdiği vaizler sonucunda hızla genişlemeye başladı. İlk silahın patladığı gün Piran'dan hareket eden Şeyh Sait, yolda kendisine katılan oğlu Ömer komutasındaki Botanlı, Fakih Hasan'ın oğlu Abdülhamit'in komutasındaki Mistanlı, Ömeroğlu Haydar komutasındaki Tavaslı ve Tekberli ile Molla Ahmet komutasındaki Silavlı aşiretlerinin katılmasıyla güçlenerek Darahini'ye (Genç) hareket etti.

16 Şubat'ta Darahini'ye yarım saatlik mesafedeki Kupar köyüne gelen Şeyh Sait geceyi burada geçirmeye karar verdi. Bu sırada şeyhin önünde giden kuvvetlerin Darahini'yi ele geçirdikleri haberi Kupar köyüne ulaştı. Ertesi sabah şehre giren Şeyh Sait halka, kendilerine katılmaları için vaaz verirken vali ve şube reisi de tutuklandı.

Şeyh Sait, Modan aşireti reisi Faki Hasan'ı vali, eski müftü Dalberli Hacı İlyas'ı yine müftü ve Molla Hüsnü'yü de inzibat memuru olarak görevlendirdi.

İsyanın planlanandan önce başlaması örgütlenme çalışmaları yapan

(38) Resmi kaynaklarda isyanın başlangıç tarihi 13 Şubat 1925 olarak verilirken, Nuri Dersimi'nin "Dersim Tarihi" isimli kitabında bu tarih 8 Şubat 1925 olarak yer almaktadır.

bir çok Kürdü şaşırtmıştı. Hevi Cemiyetinin kurucularından olan Kadri Cemil bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"8 Şubat 1925 tarihinde Türk karakol erlerinden bazılarının Piran'da öldürüldüğünün haberini Diyarbekir'de işittiğimizde bu hususta bir şeyden haberi olmayan Azadi kuruluşu ile görevli Diyarbekir şubesi üyeleri bizler olayın içeriğini ve ne amaçla yapıldığını anlayamadık. Cemiyetin reisi Halit Cibri (Cibranlı Miralay Halit) ve nüfuzlu azalarının tutuklu olması, örgüt kuruluşunun tamamlanmamış olmasından ötürü, örgüt kararı ile bu kıyam hareketinin yapıldığını çok uzak görüyorduk. Hayret ve tereddüt içinde idik."

İşte, bu durumda görülüyor ki; beklenmedik anda patlayan silah organize olmamış bir isyanın başlamasına yol açarken, isyanın başına - belki de hiç hesapta olmayan- dini bir liderin geçmesine neden oldu.

Ankara'da Durum

Şeyh Sait, bölgede hızla yayılır ve denetimi altındaki bölgeleri genişletirken kamuoyu olayı ilk kez 16 Şubat 1925 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nden öğrendi:

"Ankara 15 (Hususi muhabirimizden) -

Şubatın onüçüncü günü Ergani'nin Piran köyündeki jandarma müfrezesile o civara gelen Şeyh Sait Bediüzzaman ve avanesi arasında bir müsademe olmuş, telefon ve telgraf hatları tahrip edilmiştir. Yetişen kuvvetler üzerine şeyh ve avanesi kaçmışlardır. Telgraf ve telefon hatları tamir edilmiştir. Mütecavizlerin şiddetle takibine devam edilmesi ve tenkili (yola getirilmesi) emrolunmuştur."

Gazetenin üçüncü sayfasında yer alan tek sütunluk bu sınırlı haber, "sıradan olay"dan öteye bir anlam taşımamaktaydı.Ancak, bir gün sonra Cumhuriyet'in yine üçüncü sayfasında şöyle bir haber yer aldı:

"Ankara 16 (Hususi muhabirimizden) -
Bugünkü vekiller heyeti toplantısında İçişleri Bakanı Cemil Uybedin, Piran hadisesi hakkında tafsilat vermiş ve civardaki zabıta kuvvetlerile, uçaklar vesair vasıtalarla tenkili keyfiyeti lazım gelenlere emredilmiştir.Meseleye kapanmış nazarile bakılmaktadır."

Olayın rengi, kamuoyu nezdinde de birdenbire değişmişti. "...olaya kapanmış nazarile bakılmaktadır." cümlesi ile, "...uçaklar" ve "...tenkil" sözleri bir biriyle çelişmekteydi. Olay bir yandan küçük gösterilmeye çalışılırken, bir yandan da İzmir'den bölgeye uçak sevkedilmekteydi.

Genelkurmay'ın 3. Ordu'ya Emri

Bölgedeki gelişmeleri "tehlikeli" olarak değerlendiren Genelkurmay Başkanlığı, bir an önce gerekli önlemlerin alınmasından yanaydı. Bunun için yapılan değerlendirmelerden sonra 3. Ordu Müfettişliği'ne bir emir gönderildi. Emrin 1. maddesinde "Şeyh Sait olayı bilinmektedir. Hükümet eşkiyalığı bir an önce gidererek, güçlülüğünü göstermek suretiyle dirlik ve düzenliği süratle yerine getirmeye karar vermiştir" denilmekteydi.

Bu emrin ilk maddesinden de anlaşıldığına göre hükümetin varlığını ve güçlülüğünü kanıtlaması ihtiyacı öncelikli sırayı teşkil etmekteydi. Bu nedenle Erzurum'da bulunan 9. Kolordu Komutanlığına bağlı bazı birliklerin Hınıs'a hareket etmeleri emri verildi. Erzincan'da bulunan Estersüvar (kaıra bindirilmiş) Taburundan 120 kişilik bir birlik 15 Şubat günü Erzurum üzerinden Hınıs'a hereket ederken, bu taburun geriye kalan piyade erleri de Eğin-Arapkir yolundan Elazığ'a doğru yola çıkarıldı. Diyarbakır'da bulunan 7. Kolordu'nun süvari bölüğü ile jandarma birliği ise Piran'a doğru harekete geçti. Genelkurmay Başkanlığı ilk önlemleri böyle alırken, İçişleri Bakanlığı da 15-16 Şubat gecesinde, ayaklanmanın basurılması konusunda "gizli" kayıtlı bir yönerge yayınladı ve bunun bir örneğini de Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdi. Genelkurmay Başkanlığı da bu yönerge dahilinde gerekli harekatı yerine getirecekti. İçişleri Bakanlığı'nın "gizli" kayıtlı bu yönergesinde alınması gereken önlemler şöyle sıralanıyordu:

"1. Harp ve vatan haini sanıklar arasında olduğu ihbar olunan ve tanık olarak Bitlis'teki Özel Harp Divanı tarafından çağrıldığı halde temaruz (kendini hasta gösteren) eden Hınıslı Şeyh Sait, bir süredir konuk olarak bulunduğu Lice üzerinden 13 Şubat 1925'te 300 kişiden ibaret silahlı avanesi ile Ergani'nin Piran köyüne geçtiği ve irtica yollu kışkırtma ile halkı aldattığı ve maiyetini çoğaltmaya çalıştığı ve Piran'da jandarma müfrezemizle çarpışarak iki jandarmamızı yaraladığı ve müfrezemizin subayları ile Ekil bucak müdürünü ve 10 eri tutuklayarak silahlarını aldığı ve Hınıs'tan gelirken Genç ili içinde

yaptığı kışkırtma üzerine bu il içinde de bazı olayların meydana geldiği ve bu arada Lice-Hani ile Genç-Çapakçur ve Çapakçur-Palu telgraf hattının kesildiği ve Hani-Lice hattını onarmaya çalışan hat çavuşu ile iki jandarmayı da tutukladığı anlaşılmıştır.

2. Adı geçen Şeyh Sait'in, harp ve vatan haini sanıklarından Ceyranlı Halit ve kaçak Hasnan'lı Halit'le ilgisi ve bağlılığı vardır.

3. Bakanlık bu kışkırtmanın, Hasnan'lı Halit ve arkadaşları ile diğer vatan hiyanetinden sanık ve takip edilmekte olan kimselere yönelitilmiş bulunan azimli kuvvetini geçici olarak işgal etmek ve duruma bir karışıklık rengi vererek harekat sonucunda tutukluları kurtarmak ve işi siyasi yoldan çözümleyebilmek umudu ile meydana getirdiği kanısındadır.

4. Bu sebeple hükümet, bu eşkiyalığın etrafa bulaşmasına meydan vermeden azim ve ciddiyetle ortadan kaldırmaya ve mahalli dirlik ve düzenliği tekrar sağlamak sureti ile bu işi yapmış olanları tenkile karar vermiştir.

5. Tenkil harekatını 3. Ordu Müfettişi Kazım Paşa'nın idare etmeleri ve harekat bölgesindeki illerin harekat bakımından Kazım Paşa'dan alacakları emre göre hareket etmeleri uygun görülmüştür.

6. Genç ili ile 14 Şubat 1925 öğle saatlerinden beri muhabere kesilmiştir. Muş'tan 15 Şubat 1925 günü muhtelif istikametlerde gönderilen yeteri kadar kuvvet, ilkin Genç ile irtibat kurarak Genç'in durumu hakkında Bakanlığı aydınlatmaya memur edilmiştir. Her türlü vasıtaya başvurarak Genç ili merkezi ile irtibat sağlanması çok önemlidir.

7. Erzincan Estersüvar taburundan Yüzbaşı Mustafa komutasında 12 Şubat 1925'te iki makineli tüfekle takviyeli 120 atlıdan mürekkep müfreze, Erzurum üzerinden Hınıs'a ve aynı kıtadan 100 süvari, 26 piyade ve bir makineli tüfekten mürekkep ikinci bir müfreze, tabur komutanı Abdullah komutasında 15 Şubat 1925 öğle vakti Eğin-Arapkir üzerinden Elazığ'a hareket ettirilmiştir. Bu kuvvetler Kazım Paşa'nın emrine girecektir.

8. Muş ili Hasnan'lı Halit ve arkadaşlarının takibine tahsis ettiği kuvvetten tasarruf edebileceği estersüvar kuvvetlerini de mahalli durumu gözönünde bulundurmak suretiyle Kazım Paşa'nın emrine bıra-

kacaktır.

9. Takip harekatı, ancak dirlik ve düzenliği bozan zararlı kimselere yönelmiştir. Bu arada masum halkın rencide edilmemesine, aksine kendilerine iyi muamele edilmek suretiyle Cumhuriyet idaresine karşı iyi olan eğilimlerinin pekleştirilmesine itina edilmesini ve zararlı kimselerin tenkilinde amansız bir sürat ve azim göstermek suretiyle de bu tür delice hareketlere karşı Cumhuriyet ruhundaki hassasiyetin güçlülüğünü göstermek lazımdır.

10. Harekatın bir elden idaresine ve her günkü harekat ve sonuçları hakkında Kazım Paşa tarafından makine başında bilgi verileceğine göre, illerin harekata dair bütün muhabereleri yalnız Kazım Paşa ile olacaktır.

11. Bitlis Özel Harp Divanı'nca harp ve vatan hiyanetinden dolayı tutuklanan şahısların herhangi bir durumdan yararlanarak kurtulma teşebbüslerine mani olmak üzere Diyarbakır'a nakillerine lüzum olmadığı hakkında Kazım Paşa'nın düşünceleri ile beraber Özel Harp Divanı faaliyetlerinin sekteye uğramaktan korunması suretiyle elde bulunan işlerin mümkün olan süratle sonuçlandırılmasını rica ederim.

Harekat bölgesi içinde veya civar olan illerin durumunun hassasiyet ve nezaketini göz önünde tutarak olayın büyümesi ve kamuoyunun karışıklıktan korunması için tedbir almaları lazımdır.

13. Bu harekatta kullanılmakta ve kullanılacak olan bütün kuvvetlerin ne durumda bulunduklarının bildirilmesini Kazım Paşa'dan ayrıca rica ederim.

14. 3. Ordu Müfettişi Kazım Paşa'ya, Bitlis, Muş, Erzurum, Diyarbakır, Siverek, Siirt, Ergani, Elazığ, Dersim, Erzincan illerine yazılmıştır." (39)

İçişleri Bakanlığı'nın bu yönergesinden de anlaşılacağı gibi "tenkil"e kesinlikle karar verilmiş ve bütün hazırlıklar bu yönde yapılmıştı.

(39) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 96-97

İsyan Sahası Genişliyor

Ankara'da isyanın bastırılmasına ve muhalefetin susturulmasına yönelik "yasal gerekçe"ler ve emirler hazırlanırken Şeyh Sait ve adamları da oldukça mesafe katetmişlerdi.

Darahini'nin (Genç) ele geçirilmesinden sonra Emir-el Mücahidin ünvanını alan Şeyh Sait, emrindeki kuvvetleri cephelere böldü ve her birine ayrı bir bölgeyi ele geçirme görevi verdi.

Melikanlı Şeyh Abdullah Muş cephesinin komutanı olarak görevlendirildi. Muş'u ele geçirdikten sonra da Erzurum yönünden gelebilecek devlet kuvvetlerine engel olacaktı.

Çapakçur (Bingöl) şeyhlerinden İbrahim ve Hasan, Çapakçur'u ele geçirmekle görevlendirilirken, peşinden de Elazığ'ı işgal edeceklerdi.Gökdereli Şeyh Şerif de Çapakçur isyan cephesi komutanlığına getirildi ve Elazığ'a hareket edildiğinde Gazik geçidini tutmakla görevlendirildi. Kiği boğazının tutulması ise Çan şeyhlerine bırakıldı.

Bu kararların alınmasından kısa bir süre sonra Elazığ ele geçirildi. Şeyh Şerif, Elazığ'ın ele geçirildiği gece Hüseynik'de Dersimli Hasan Hayri'nin evinde misafir oldu. Ertesi gün Elazığ'a geçen Şeyh Şerif, Müftü Mehmet Efendi'yi vali tayin etti. Bu gelişme isyancıları iyice umutlandırmıştı. Bu coşkuyla Şeyh Şerif, Dersim'e Şu telgrafı çekti:

"Hozat'ta Celalzade Mehmet efendi vasıtasıyla bilumum Dersim aşiretleri rüesasına,

Sükuneti muhafaza ediniz, yakında bir heyetle Dersim'e geleceğiz, muvaffakiyetler."(40)

Bu telgraf, aynı zamanda isyancıların kendilerine ne kadar güvendiklerinin bir göstergesi olması bakımından oldukça önemlidir.

Ancak bu sıralarda, Hüseynik merkezindeki cephane depolarında

(40) Nuri Dersimi, a.g.e., sf. 158
Şadillili Vedat a.g.e., sf. 96-97

bir patlama meydana geldi ve halktan çok sayıda insanın ölümüne yol açtı. Bu olay, Kürt kuvvetlerinin önderleri arasında bir anlaşmazlığın çıkmasına neden oldu.

Bu gelişmeyi iyi değerlendiren Kazım Paşa komutasındaki Türk birlikleri, Şeyh Şerif'i Palu yönünde geriye çekilmeye zorlarken; bir yandan da Malatya'ya doğru ilerleyerek, Kürtlerin, Diyarbakır'ın çevreyle bağlantısını kesmelerine engel oldu. Şeyh Şerif'in geri çekilmeye başlaması üzerine bu kez Türk birliklerinin saflarına katılan Elazığ'lılar Kürt birliklerinin peşine düştüler.

Lice'nin Ele Geçirilmesi

Şeyh Sait ise bilfiil Diyarbakır cephesini yönetmek üzere Lice'ye doğru ilerlemesini sürdürüyordu. 19 Şubat günü Lice üzerine yürüyen Şeyh Sait ve yanındaki birlikler, Lice'ye 1.5 saat uzaklıktaki Tilek köyünde Mehmet Şerif tarafından karşılandı. Mehmet Şerif, Şeyh Sait'e Lice'ye hemen girilmemesini, aksi halde çok kan dökülebileceğini söylemişti. Bunun üzerine Şeyh Sait Tilek'te karargah kurdu ve burada Lice'nin ileri gelenlerinden 30 kadar kişiyle bir toplantı yaparak, Lice'ye girmemeye karar verdi. Bu toplantının sürdüğü sıralarda, Şeyh Sait'in kardeşi bir haber getirdi; Serdi köylü Şeyh Mehmet Mehdi, hükümet kuvvetlerinden bir alayı Fis ovasında ağır bir yenilgiye uğratmış ve alay Diyarbakır'a doğru çekilmek zorunda kalmıştı.

Bu haber üzerine, bozularak çekilmekte olan alayın arkadan kuşatılması kararı alındı ve Karaz, Mehmetyan, Havri, Tepecik ve Şaklat cephelerinin tutulması için harekete geçildi. 20 Şubat günü Lice'nin güneyindeki Hezan köyüne ulaşan Şeyh Sait, piyade, süvari ve topçu birliklerinin Lice'ye doğru ilerlemekte olduğu haberini aldı. Bu haber üzerine, bir gün önce tutulması kararlaştırılan mevzilere bir an önce yerleşilmesi için hazırlıklar hızlandırıldı.

Gerekli tertibin alınmasından sonra, 21 Şubat günü, sabahın erken saatlerinde Şeyh Sait ve adamları ile hükümet kuvvetleri arasında başlayan çatışma, öğle saatlerine kadar sürdü. Sonuçta, hükümet kuvvetleri çok sayıda esir, silah, cephane ve bomba bırakarak çekilmek zorunda kaldı.

Kendi açılarından büyük bir başarı elde eden Şeyh Sait ve adamları Havri köyünden geçerlerken, Piran'ın geri alındığı ve buradaki isyan-

cılara komuta eden öğretmen Fahri'nin öldüğü haberi geldi.

Bu arada, Lice'de Hani'li Mustafa ve eski Hani müftüsü Salih'in komutasındaki Kürtler de Şeyh Sait'e katılınca Lice tamamen isyancıların eline geçmiş oldu. Ayrıca Mıstan ve Botan aşiretleri de isyancılara katıldı. İsyancılar elde ettikleri bu "kısmi" başarılardan moral bularak daha geniş mevziler elde etmek için ilerlemeye başladılar.

Şeyh Sait, Lice'yi ele geçirdikten sonra Diyarbakır'ı kuşatma planları yaparken, Hasananlı Halit de Solhan, Varto ve Malazgirt'i işgal etmiş Erzurum'a doğru yürümekteydi. Aynı günlerde, Şerafettin dağları aşılarak Karlıova'ya ulaşıldı.

Genelkurmay'dan Ek Önlemler

Şeyh Sait ve adamlarının bölgede kaydettikleri ilerleme ve gelişmeler üzerine Genelkurmay Başkanlığı durumu yeniden gözden geçirme ve ek önlemler alma gereğini duydu. Urfa, Van, Hakkari yörelerindeki askeri birliklerden bazılarına, isyan bölgesine gitmeleri emri verildi. Genelkurmay Başkanlığı'nın 21 Şubat 1925 tarihli emrinde, hangi birliğin nerede ve nasıl tertipleneceğine ilişkin bölümler de yer almaktaydı.

Bu emirde ayrıca, Avrupa'dan yeni gelen uçaklardan bir kısmının Diyarbakır'a gönderileceği de belirtilmekteydi.

İsmet (İnönü) Paşa Ankara'da...

Bu olaylar meydana geldiğinde Başbakan, Fethi (Okyar) Bey'di. 22 Kasım 1924'de İsmet Paşa'nın çekilmesiyle hükümeti, Fethi Bey kurmuştu. İsmet Paşa ise hastaydı ve Heybeliada'da dinlenmekteydi.

Ancak, olayların bu gelişimi üzerine, İsmet Paşa Mustafa Kemal tarafından "acil olarak" Ankara'ya çağrıldı. 21 Şubat 1925 tarihinde trenle Ankara'ya gelen İsmet Paşa kendisini karşılamaya gelen Mustafa Kemal'le birlikte doğruca Çankaya köşküne çıktılar.

İki eski silah arkadaşı kafa kafaya verip, doğuda meydana gelen olay ve onun "Türkiye geneline" yansıması üzerinde kafa yordular. Daha sonra kendilerine Başbakan Fethi bey ve Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Bey de katıldı.

Aynı gece Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal başkanlığında toplandı ve "sıkıyönetim" ilanı için Meclis Başkanlığı'na yazı yazıldı:

"Ankara, 21 Şubat 1925

Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

Ergani vilayetinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı meydana gelen isyan Diyarbakır, Elazığ, Genç vilayetlerine de geçmiş ve genişlemeğe müsait görünmüş olduğundan Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari vilayetlerile Erzurum vilayetinin Kiğı ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle örfi idare ilan edilmiştir. Anayasanın 86 ncı maddesi gereğince keyfiyeti yüksek Meclisin keyfiyetine arzeylerim.

Başbakan
Fethi Okyar "

Muhalefetin İtirazı

Şeyh Sait'in başlattığı isyan, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa tarafından bir Kürt Devletinin kurulmak istenmesinden çok, bir "şeriatçı karşı iktidar" girişimi olarak değerlendirilmekteydi. Bunun için de, "karşı ihtilal"in önüne geçilebilmesi amacıyla "yurt çapında" önlemler alınmalıydı.

O dönemin muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın başkanı Kazım Karabekir Paşa ve partinin diğer mensupları ise bu anlayışa karşıydılar.

Alınması gereken önlemlerin görüşüldüğü oturumlarda sert tartışmalar oldu. Başbakan Fethi Bey isyan bölgesinde alınan önlemler için bir şey demiyordu ama, yurt çapında alınacak önlemlere karşıydı. Bu görüşmelerden sonra, Mustafa Kemal'in de "karşı ihtilal"in önüne geçilmesi gerektiği yolunda görüş belirtmesi üzerine, Fethi Bey, Başbakanlıktan istifa etti.

Fethi Bey'in yerine atanan İsmet Paşa 3 Mart 1925'de hükümeti kurdu, "kısa" hükümet programını okudu. Bu programda isyanın bastırılması için alınması gerekli önlemler şöyle açıklanıyordu:

"Sıkıyönetim ilan olunan bölgelerdeki suçlar için bir İstiklal Mahkemesi teşkil edilecektir. Sıkıyönetim bölgesi dışında kalan memleket parçalarında işlenen siyasi ve asayiş suçlarına bakmak üzere de Ankara'da ayrıca bir İstiklal Mahkemesi kurulacaktır. Ayaklanma bölgesindeki İstiklal Mahkemesi'nin idam kararları derhal, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kararları ise meclisin onayından sonra yerine getirilecektir.

İç politika durumu ile ilgili bütün teşkilat, tesisat ve neşriyat, hükümetin isteği ve Cumhurbaşkanının onayı ile menedilecektir. Bu gibi yayınlarda bulunan gazeteler kapatılabilecek ve bunların sahip ve yazarları Ankara İstiklal Mahkemesine verilecektir."

Parti grubunun onayının alınmasının hemen ardından Meclis genel kuruluna sunulan yeni kabine ve hükümet programı 23 ret, 2 çekimser oya karşılık 155 kabul oyu ile "güvenoyu"nu aldı. İsmet Paşa güvenoyunu alır almaz aynı gece görüşülmesi ve karara bağlanması istemiyle meclise bir kanun teklifi sundu.

Üç maddelik, "Takriri Sükun Kanunu"nun görüşülmesi de mecliste ateşli ve sert tartışmalara sahne oldu. Bu kanunun sert tartışmalara yol açan birinci maddesi şöyleydi:

"İrtica ve isyana memleketin içtimai nizamıyla huzur ve sükuneti ve emniyet ve asayişini ihlale bais (sebep olan) bilimum teşkilat ve tahrikat (kışkırtmalar) ve teşvikat (teşvik eden) ve teşebbüsat (teşebbüs eden) ve neşriyatı ,hükümet, reisicumhurun tasdiki ile resen ve idareten mene mezundur. İş bu efal erbabını (böyle davrananları) hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir."

Bu kanunun ikinci maddesi ise iki yıl yürürlükte kalacağına ilişkindi. (41) İsmet Paşa Hükümetinin güvenoyu almasından hemen sonra görüşmelerine başlanan Takriri Sükun Kanunu gecenin ilerleyen, 4 Mart gününün ise ilk saatlerinde, "muhalefete rağmen" kabul edildi. 122 kabul oyuna karşılık 22 ret oyu çıkmıştı.

İlk raundu kazanan İsmet Paşa bu kez iki İstiklal Mahkemesi kurulması için kanun teklifi verdi. Bunlardan birisi Diyarbakır'da kurula-

(41) Bu kanunun süresi sonradan iki yıl daha uzatılmıştır.

cak, isyan bölgesindeki olaylara bakacak, diğeri ise Ankara'da kurulacak ve sıkıyönetim bölgesi dışında kalan bütün illerdeki davalara bakacaktı. Başlangıçta sadece, Diyarbakır'da İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırıldıysa da, bir süre sonra Meclis Ankara'da kurulmasını da kabul etti.

Hükümet değişikliğinin yapılmasının ardından, İnönü isyanı bastırmak için gerekli önlemleri alma çabasına girerken, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ise 5 Mart 1925 tarihinde bir bildirge yayınlıyordu;

"Genç'te başlayıp, Elazığ ve Diyarbakır merkezleri hudutlarına kadar genişleyen olay, kanunen suçlu olan bazı nüfuzluların, din maskesi altında niteliğini örtmeye çalıştıkları teşebbüslerin mahsulüdür.

Asiler, memleketin her tarafında devlet kuvvetlerinin zayıflatılması için bir süreden beri çeşitli şekillerde sürüp giden faaliyetlerinin geniş etkiler vücuda getireceğine dayanmışlardır. Olay bütün vatandaşlarca nefretle karşılanmış ve civar bölge halkı, karşı koyma duygusu ile cumhuriyetin savunması için ayaklanmışlardır.

(.....)

Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği kanun, bütün hükümet memurlarına, kanunun gözönünde bulundurduğu herhangi bir olayı, olduktan sonra bastırmaktan ziyade, o olayı olmadan önlemek görevini yüklemiştir. Bu görevin eksik yerine getirilmesinden doğacak sorumluluğun ısrarla takip edileceğine şüphe etmemelidir. Devletin sarsılmaz nüfuz ve kudreti, sokaklarda saldırgan sarhoşların, dağlarda hırsızların, herhangi maksatla Cumhuriyetin silahlı vasıtalarına karşı koymaya yeltenen asilerin ve milletin masum fikirlerini karıştırıp bozanların, mümkün olan süratle bastırılmasını emretmektedir.

Sivil ve asker devlet memurlarını, herşeyden önce bu yüksek görevlerini duraksamadan ve şiddetle yerine getirmeye davet ederim."

Diyarbakır Kuşatması ve Şeyh Sait'in Şansının Ters Dönmesi

Ankara, isyanın bastırılması için gerekli "yasal" ve askeri hazırlıkları yaparken, Şeyh Sait de gelip Diyarbakır kapılarına dayanmıştı. Her iki taraf da kendi açılarından gerekli hazırlıkları tamamlamışlar ve harekatın son ayrıntılarını gözden geçiriyorlardı. Diyarbakır, taraflar için

"kilit" konumundaydı.

Şeyh Sait'in Diyarbakır'ı ele geçirmesi durumunda, önemli bir mevzi ele geçirilmiş olacak ve isyanın başarısı yolunda en büyük adım atılmış olacaktı.

Ankara'nın Diyarbakır'ın savunmasına verdiği önem de buradan kaynaklanıyordu. Eğer, Şeyh Sait'in bu saldırısı geri püskürtülebilirse, isyanın önde gelen isimlerinin yakalanması sağlanabilir ve bu durumda da hızla genişleyen hareketin önü alınabilirdi.

İşte böylesi hesapların yapıldığı bir ortamda Şeyh Sait, elde ettiği başarıların da sağladığı moral destekle, Mart ayının ilk günlerinde Diyarbakır'ın kuşatılması emrini verdi. Bir yanda kuşatma yapılırken, diğer yandan da Diyarbakır'daki Kürtlerle bağlantı kurulmaya çalışılarak, saldırı başladığında "içeriden yıkma"nın hazırlıkları yapıldı.

7 Mart günü Şeyh Sait ve kurmayları, Samahir'deki karargahlarında bir araya gelerek son kez saldırı hazırlıklarını gözden geçirdiler ve alaturka saatle saat sekizde (gece yarısı saat iki) dört kapıdan birden saldırının başlamasını kararlaştırdılar.

Diyarbakır önlerinde mevzilenen üç bin kadar Kürt (bu rakam devlet kaynaklarına göre "beş bin"dir.) liderleri tarafından belirlenen zamandan altı saat kadar önce, gün batımından ve havanın kararmasından hemen sonra saldırıya geçtiler.

Zamansız saldırı Diyarbakır savunmasını yapan Türk kuvvetlerinin işine yaradı. Hemen sokağa çıkma yasağı ilan edilerek, isyancılara sağlanacak "iç destek"in bir ölçüde de olsa önüne geçildi. Alaca karanlığın çökmesinden yararlanarak Dicle'yi geçen ve ellerindeki mavzerlerle, av tüfekleriyle şehrin surlarına saldıran isyancılar, içeriden açılan top ateşi karşısında ilk etapta bozguna uğradılar.

Şehrin savunmasıyla görevli Mürsel Paşa, elindeki kuvvetleri savunma bölgelerine oldukça iyi yerleştirdiği için isyancılar surlarda bir gedik açarak içeriye sızmayı başaramadı. Ancak şehrin içerisinde isyancılara yardım eden bir gurubun çabalarıyla lağım kanallarından içeriye girmeyi başaran 150 kadar isyancı, Mardin Kapısı tarafında bir ara denetimi ele geçirmeyi başardı.

Ancak durumdan kısa sürede haberi olan Mürsel paşa, Dağ Kapı'yı savunan birliklerin bir kısmını buraya sevk ederek şehrin düşmesine izin vermedi. 150 kadar isyancının 30 kadarı yine lağım kanallarından kaçmayı başarırken, geriye kalanlar devlet kuvvetleri tarafından öldürüldü.

Sabaha kadar süren çatışmalar sonucunda bekledikleri başarıyı elde edemeyen isyancılar, Şeyh Sait'ten gelen emir uyarınca kuşatmayı kaldırarak geri çekildiler. Diyarbakır'da başarı elde edemeyen isyancıların moral seviyeleri oldukça bozuldu. Şeyh Sait Samahir'deki karargahını kaldırarak Hani'ye çekildi ve karargahını buraya oturtmayı denedi.

Diyarbakır'da kuşatmanın ve çarpışmaların sürdüğü sıralarda, Ankara'da hükümet değişikliği gerçekleşmiş ve "sert önlemler" alınması kararlaştırılmıştı. Bu davranış çerçevesinde, Diyarbakır'daki birliklere, başarı sağlamalarına karşın "takviye kuvvetler" gelinceye kadar bulundukları yeri terketmemeleri emri gelmişti.

İsyancılara karşı ilk ciddi başarının elde edilmesi üzerine kesin olarak "tedip ve tenkil" yapılmasına karar verilirken, Genelkurmay Başkanlığı 9 Mart 1925 tarihinde isyan bölgesindeki bütün il ve ilçelere bir bildirge gönderiyordu;

"Harekata katılacak birliklerimizin hazırlıkları tamamlanmıştır. Bir kaç güne kadar tedip harekatı yalnız asiler üzerine yöneltilecek ve Cumhuriyet Hükümetine ayaklanmış olanlara şiddetli darbeler indirilecektir. Kiğı ahalisi gibi, Cumhuriyete sadakatlarını ve asilere muhalefetlerini fiilen gösterecek ve ispatlayacak olan masum halkın bu şiddetli darbelerden korunması istenmektedir. Bu sebeple ayaklanmaya fiilen muhalif olan köylerin derhal en yakın sivil ve askeri Cumhuriyet memurlarına başvurarak ayaklanmayla ilgili olmadıklarını ve gönüllü hizmete hazır olduklarını bildirmeleri lazımdır. Düşman parası ile satın alınmış asi reislerinin kışkırtıcılık ve bozgunculuklarına bilmeyerek katılmış olan köyler ahalisinin ve hatta kışkırtıcı ve bozguncu asi reislerini yakaladıkları ve Cumhuriyet hükümetine teslim ettikleri takdirde, bu gibi kandırılmış köyler halkı dahi kendilerini kurtarmış olurlar. Herkesin bilmesi için bildirge sivil ve askeri bütün Cumhuriyet hükümet memurları tarafından bölgelerindeki en küçük köylere kadar ve her araca başvurarak derhal yayılacak ve ilan edilecektir."

Genelkurmay Başkanlığının bu bildirgesi doğrultusunda faaliyet gösteren bölgede görevli üst düzey yetkililer, bazı aşiretleri bu isyandan uzak tutmayı başardılar. 9. Kolordu Komutanının girişimleri sonucunda, Beyazıt'taki Celali ve Zeylan aşiretleri; 7. Kolordu Komutanının girişimleri sonucunda, Mardin, Midyat, Savur, Nusabyin, Cizre dolaylarındaki Balli, Dekorikiki, Halcan, Ömerkan, Hogibe aşiretleri; 2. Tümen Komutanı ve Bitlis valisinin girişimleri sonucunda Siirt ve Bitlis yörelerindeki aşiretler; Elazığ ve havalisi komutanının yardımı ile Dersim dolayındaki aşiretler Şeyh Sait önderliğindeki bu isyana katılmadılar. (42)

Şeyh Sait'in isyan aşamasında "din"i ön plana çıkarması nedeniyle isyana katılmayan bu aşiretler hükümet kuvvetlerine destek verirken, Varto bölgesindeki Lolan ve Hormek aşiretleri "tedip harekatı" na da katıldılar.

Bölgeye Asker Sevkiyatı

Ankara'da "olay"a bakış açısının netleşmesi ve bu açı doğrultusunda kararların alınmasından sonra Diyarbakır bölgesine Mardin, Sivas,Erzurum ve Erzincan üzerinden "asker sevkiyatı"na başlandı.

Mardin üzerinden Diyarbakır'a sevkedilecek birliklerin "Cenup demiryolu"ndan nakledilecek olmaları da ayrı bir soruna ve İngiltere'nin huzursuz olmasına yol açtı. Çünkü, bu demiryolu Fransa'nın mandasındaki Suriyeden geçmekteydi. Ankara anlaşması uyarınca, Türkiye bu hattan "İngilizlere karşı kullanmamak kaydıyla" asker sevkiyatı yapabilecekti. Fransa, Türkiye'nin asker sevkine izin verirken; İngiltere, bölgedeki çıkarlarının zedelenmesinden endişe ettiği için, askerlerin kendilerine karşı kullanılacağını ileri sürerek itiraz ettiyse de bir sonuç elde edemedi.

Böylece Cenup demiryolundan nakledilen askerler kısa sürede Diyarbakır'a ulaşma olanağına kavuşarak isyanın bastırılmasında ve "tenkil hareketi"nin başarılı olmasında önemli rol oynadılar.

Diyarbakır'ı ele geçiremeyen Şeyh Sait'in şansı tersine dönmüştü. Şeyh Sait 11 Mart günü Diyarbakır'a bir taarruz daha denediyse de, bu

(42) Reşat Hallı, a.g.e. sf. 122

kez çok kısa sürede geri çekilmek zorunda kaldılar. Şeyh'in Diyarbakır önlerindeki karargahını Hani'ye taşımasından kısa bir süre sonra bölgeye ulaşan askeri birlikler "tedip harekatı" planına göre isyancıları sarmaya başlamışlardı.

Çevre aşiretlerden yeteri kadar destek alamayan Şeyh Sait ve adamlarının takatı iyice kesildi. Başarı elde edilen bütün cephelerde artık geri çekilme ve bozgunlar olmaya başladı.

Tenkil harekatının ilk aşamasında doğudan ve güneyden taarruz eden askeri birlikler, böylece isyancıların hem İran, Irak ve Suriye'ye kaçmasını, hem de bu bölgelerle bağlantı kurarak destek almalarını önlemeye çalışmaktaydı. Daha sonra da, yavaş yavaş Çapakçur (Bitlis), Darahini(Genç), Lice üçgeni içerisine sıkıştırılan isyancılar tamamen yok edilecekti.

Elazığ ve Diyarbakır taraflarından gelen askeri birlikler Ergani'de birleşip Şeyh Sait'in karargahının bulunduğu Hani'ye 31 Mart günü bir harekat düzenleyerek burayı da ele geçirdiler. Sırasıyla Silvan, Palu, Piran, Lice geri alınırken, tenkil harekatı bütün hızıyla sürmekteydi. 12. Alay komutanının verdiği rapora göre; 11 Nisan'da 6 saatlik bir çarpışmadan sonra Seninkanlı aşiretinin dağılarak, Reçkotanlı aşiretine sığınması üzerine Seninkanlı aşiretinden 4, Reçkotan aşiretinden 3 köy yıkılmıştır. (43)

Bütün kaleleri tek tek düşen Şeyh Sait ve diğer adamları çareyi dağlara doğru çekilmekte buldular. Artık, dağılmakta olan birlikleri toplamanın olanağı kalmamıştı. Şeyh Sait ve yanında bulunan komutanları Menaşkût'te toplanarak bir durum değerlendirmesi yaptılar. Önce, Muş'lu Nuh Bey'in yanına ulaşmayı düşündülerse de, Varto'nun tutulmuş olması nedeniyle bu düşüncelerinden vazgeçtiler.

Ertesi gece Çıpan köyünde kaldılar ve durumlarını yeniden gözden geçirdiler. Her taraf tutulmuş ve kurtuluş ümidi iyice azalmıştı. Şeyh Sait, bu aşamada aldıkları kararı daha sonra yargılandığı İstiklal Mahkemesinde şöyle anlattı:

"Müzakere neticesinde Nuh Bey'in yanına gitmekten vazgeçerek Varto'da Osman Nuri (Koptagel) Paşa'ya teslim olmaya karar verdik.

(43) Şadillili Vedat, a.g.e., sf. 107

Vakta ki Abdurrahman Paşa köprüsüne geldik, yalnız benim kalbimde bir fikir uyandı. Kendi kendime, binnefs kaçayım, teslim olmayayım dedim. Düşüncemi açtım. Kasım Bey ve kardeşi Reşit bey razı olmadılar. Köprübaşından Osman Nuri Paşa'ya bir tezkere yazdılar. Teslim olacağımızı bildirdiler."(44)

15 Nisan 1925 tarihinde gerçekleşen yakalama olayından sonra Şeyh Sait ve yanındakiler Varto'ya ve oradan da Diyarbakır'a gönderilirken; aynı gün Ankara'da resmi bir açıklama ile gelişme duyuruldu:

"1-Genç, birliklerimiz tarafından işgal edilmiştir. Bu suretle isyan bölgesinde bulunan idare merkezlerimiz tamamen alınmış ve her yerde hükumet kurulmuştur.

2-Genç şimalinde (kuzeyinde) sıkıştırılan Şeyh Sait ve diğer isyan şefleri şarka (doğuya) doğru kaçmak isterken Varto cenubunda(güneyinde) Çarpuh köprüsü civarında birliklerimiz tarafından sarılarak yakalanmış ve Varto'ya getirilmiştir. Esir edilen asilerden mühimleri şunlardır: Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Ceyran beylerinden Kasım, İsmail ve Reşit ve aynı aşiret ağalarından Mehmet ve Timur, Kargapazarlı Reşit ve daha yirmibeş kişidir. Şeyh Sait'in üzerinde isyan hareketine ait önemli kağıtlar ve belgeler, heybesinde büyük sayıda altın para bulunmuştur.

3-Silvan civarında evvelce bastırılmış olan asileri idare etmiş bulunan Şeyh Şemsettin'in erkek kardeşi Şeyh Seyfullah da kendiliğinden gelip teslim olmuştur.

4-Bu suretle her tarafta başsız kalan asiler yer yer birliklerimize teslim olmaktadır.

5-Cezalandırmanın askeri harekata ait safhaları bittiğinden, bundan böyle resmi tebliğ neşredilmeyecektir."(45)

Şeyh Sait ve arkadaşlarının yakalanmasından sonra, bir süre daha "tedip" ve "tenkil" harekatına devam edildi. Aynı gün Muş'a hücum başlamıştı. İşte bu sırada isyancılara, Bitlis'te yargılanmakta olan Cib-

(44) Metin Toker, Şeyh Sait ve İsyanı, sf. 98, Akis Yayınları, Ankara 1968.
(45) Behcet Cemal, Şeyh Sait İsyanı, sf. 71-72-73, Sel Yayınları,İstanbul 1955.

ranlı Miralay Halit'in ve Yusuf Ziya'nın idam edildikleri haberi ulaştı (14 Nisan 1925'de idam edildiler). Bu haberin isyancılara ulaştığı sıralarda, Arpa deresi mevkiinde 9. ve 12. fırkalar ile çetin çarpışmalar yapılmaktaydı. Çarpışmaların ilk aşamasında Kürt birlikleri başarılı oldularsa da; Osman Paşa'nın 8. Kolordu'dan takviye sağlaması ve Kürt Hormek aşiretinin Osman Paşa'nın yanında yer almasıyla Kürt birlikleri yenildi.

İsyanın ileri gelenlerinin yakalanması veya teslim olmasıyla birlikte iyice denetimden çıkan ve dağılan isyancıların tamamen ortadan kaldırılması ve temizlenmesi amacıyla sürdürülen bu harekat, 31 Mayıs 1925 tarihine kadar sürdürüldü. Bu tarihte seferberliğin kaldırılması üzerine; 1 Haziran 1925'den itibaren de askerlerin terhislerine başlandı.

İstiklal Mahkemeleri ve İdamlar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İsmet Paşa Hükümeti, Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılmasından hemen sonra, İstiklal Mahkemeleri'nin kurulabilmesi için gerekli yasal düzenlemeleri yapmıştı. 7 Mart 1925 tarihinde ise, Ankara ve Diyarbakır'da kurulacak İstiklal Mahkemeleri'nin üyeleri için seçim yapıldı. Bu seçimler sonucunda, Diyarbakır'da görev yapacak olan "İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi" şu kişilerden oluştu:

Reis: Mazhar Müfit Bey (Kansu) - Denizli milletvekili
Müdde-i Umumi (Savcı): Ahmet Süreyya Bey (Örgeevren)- Karasi milletvekili
Üye: Ali Saib (Ursavaş) - Urfa milletvekili
Üye: Lütfi Müfit (Özdeş) - Kırşehir milletvekili (46)

İstiklal Mahkemesi üyeleri, 4 Nisan 1925'de Ankara'dan hareket ettiler ve 12 Nisan günü saat 19.00 sıralarında ancak Diyarbakır'a ulaşabildiler. Mahkeme üyelerini Vali Mithat Bey ve Mürsel Paşa karşıladı.

13 Nisan günü, zaman geçirilmeden çalışmalara başlanmak istendi.

(46) Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri 1920-1927, sf. 281, 9 Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988. Mahkeme Başkanlığı'na seçilen Hacim Muhittin Bey istifa edince; yapılan ikinci bir seçimde mahkeme başkanlığına Mazhar Müfit Bey getirildi. Sekiz ay kadar sonra, bu kez Mazhar Müfit Bey istifa edince yerine Hacim Muhittin Bey seçildi.

Ancak Adliye binasındaki yer beğenilmediği için valilik binasında daha uygun yerler bulunarak, buraların hemen mahkemenin çalışabileceği duruma getirilmesi istendi. Bu odalar, iki gün içerisinde gerekli hazırlık ve düzenlemeler yapılarak mahkeme heyetinin çalışabileceği bir duruma getirildi.

Savcılık daha Diyarbakır'a ayak basar basmaz harp divanlarına birer yazı yazarak, İstiklal Mahkemesi'nin hangi davalara bakacağını bildirdi ve bu kapsama giren dosyaların İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmesini istedi. 14 Nisan 1925'de dosyalar gelmeye başladı ve böylece İstiklal Mahkemeleri fiilen çalışmalarına başlamış oldu.

Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir'in Yargılanması

13-14 Nisan gecesi İstanbul'da yakalanan Seyit Abdülkadir ve oğlu Seyit Mehmet'in gerekli evrakları 29 Nisan'da mahkemeye ulaştı. Seyit Abdülkadir ve oğlu Mehmet'in de aralarında bulunduğu Bitlisli Kemal Fevzi,Diyarbakırlı Hacı Ahti, Mehmet Tevfik, Hoca Askeri, Diyarbakır'lı Ahmet, Divrikli İlyas Fado, Abdülkadir Sito, Rıfat ve Hüseyin İlyas'ın yargılanmalarına 14 Mayıs Perşembe günü başlandı. Sinema salonunda yapılan duruşmaya, Seyit Abdülkadir başında yeşil takke, beyaz sarık ve sırtında cüppesi, "seyit" kıyafetiyle geldi.

17 ve 21 Mayıs tarihlerinde de devam olunan duruşmalardan sonra 23 Mayıs günü karar açıklandı. Mahkeme, Seyit Abdülkadir, oğlu Seyit Mehmet, Kör Sadi, Kemal Fevzi,Hoca Askeri ve Avukat Hacı Ahdi'nin idamlarına karar verdi. Cemil Paşazade Ahmet, İlyas ve Nafiz'le dört adamı beraat ederken, nakip Bekir Sıtkı'nın da Şeyh Sait'le birlikte yargılanması kararına varıldı.

27 Mayıs Çarşamba sabahı Ulucami avlusuna kurulan altı sehpayla, verilen cezaların infazları gerçekleştirildi. Önce Kemal Fevzi'nin, daha sonra da sırayla Avukat Hacı Ahdi,Seyit Abdülkadir, Seyit Mehmet, Kör Sadi ve Hoca Askeri'nin cezaları infaz edildi.

Cezaların infazı yapılırken Kör Sadi; "bu cezayı hak ettiklerini", Kemal Fevzi ise "suçsuz" olduğunu söyledi. Avukat Hacı Ahdi, "Yaşasın Kürtlük mefkuresi, yaşasın Kürdistan" diye bağırırken, Seyit Abdülkadir de; "Siz beni asmakla Kürtleri gayretlendiriyorsunuz" dedi. (47)

İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi, Seyit Abdülkadir'in idam edilmesinden, Şeyh Sait ve arkadaşlarının yargılanmalarının sürdüğü 3 Haziran tarihine kadar isyana katılan 389 kişiyi yargıladı. Bu 389 kişiden 28'i yüzlerine karşı, 21'i de gıyaben idam cezasına çarptırılırken, 47'si beraat etti. Geriye kalanlar ise çeşitli cezalara çarptırıldılar.(48)

Şeyh Sait'in Yargılanması

Şeyh Sait ve 28 arkadaşı, yargılanmak üzere 5 Mayıs 1925 günü Diyarbakır'a getirildiler. Halk, isyancıları görebilmek için sokaklardaydı.

En önde bir askeri müfreze, arkada ve yanlarda 19. Alay'a bağlı askerlerin koruması altındaki kafilede, Şeyh Sait atın üzerinde yaşlı, ince bedeniyle dikkat çekmekteydi. Şeyh Sait'in arkasında ise, damadı Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif, Binbaşı Kasım ve diğer isyancılar yer almaktaydı.

İç Kale kapısı önünde atlarından indirilen isyancılar, yaya olarak Hükümet Konağı'nın önüne getirildi. Konağın önünde 3. Ordu Müfettişi General Kazım Orbay, Kolordu Komutanı Mürsel Paşa, Diyarbakır Valisi Mithat Bey, İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit Kansu ile mahkeme üyeleri Ali Saip Ursavaş ve Lütfi Müfit Özdeş gelen kafileyi izlemekteydi. Bu sırada isyancıların gelişleri bir yandan filme alınıyor, bir yandan da fotoğrafları çekiliyordu.

11 Mayıs günü ise Şeyh Şemsettin, yanında bir gurup adamıyla birlikte Diyarbakır'a getirildi.

81 Sanıklı Dava

Savcı Süreyya Bey, bir yandan isyancıların sorgularıyla uğraşırken öte yandan iddianameyi bir an önce hazırlamak çabası içindeydi. Çünkü, isyan liderlerinin de aralarında bulunduğu bu gurup, mahkemenin bakacağı "en önemli" davaydı. 23 Mayıs günü Şeyh Sait'in ilk sorgusu yapıldı. Daha sonra da diğer isyancıların...

23 Mayıs günü Savcı Süreyya Bey, sanıkların tutuklu yargılanmalarını isteyerek, hazırlamış olduğu iddianameyi mahkeme başkanlığına

(47) Behcet Cemal, a.g.e., sf 92
(48) Ergün Aybars, a.g.e., sf 309

verdi.

İlk duruşma ise, 26 Mayıs günü Milli Sinema salonunda yapıldı. Dava, aleni olarak ve kalabalık bir izleyici topluluğunun önünde görülmeye başlandı.

Öncelikle sanıkların kimlik tesbitine geçildi ve bu esnada mahkeme başkanı Mazhar Müfit (Kansu) Bey ile, Şeyh Sait arasında şu konuşma geçti:

"- Adınız nedir?
- Mehmet Sait.
- Babanızın adı...?
- Şeyh Mahmut.
- Nerelisiniz?
- Aslen Palo'luyum. Fakat Hınıs'ta oturuyorum.
- Kaç yaşındasınız?
- Altmışı geçkinim..."

Kimlik tesbitinden sonra savcı Süreyya Bey (Örgeevren), mahkemede görülmekte olan davayı şöyle özetledi:

"Türk ülkesinin şark vilayetlerinin belirli bir kısmında bütün dünyanın muhtelif şekillerde öğrendiği bu isyan hadisesi vardı. İsyan hiç şüphe yok ki, senelerle içerden ve isyan sahası dışından vaki olmuş telkinler ve tasavvurlarla eşkiya hareketlerinin fi'len gözükmesiyle meydana çıkmıştır. İsyan hadisesi iddianamede anlatıldığı üzere, güya peygamber dininin yükseltilmesi perdesi altında meydana getirilmiştir. Halbuki asıl gaye, Türk vatanının muayyen bir kısmını ana yurttan ayırmak, vatanın birlik ve beraberliğini bozup dağıtmaktan ibaretti.

Huzurunuzda bulunan sanık, Hınıs'lı Şeyh Sait, yüzlerce, binlerce askerin, halkın, müslümanın malını, canını yokeden hareketleri fi'len idare etmiş ve hepsine amil olmuş inatçı bir vatan hainidir.

Öbür sanıklardan Şeyh Abdüllatif ve kardeşi Şeyh İsmail, isyanın şefi olan Şeyh Sait'in bu eşkiyalık hareketine fi'len katılmışlar ve Diyarbakır'a yapılan hücumun muvaffak olması için telkinde bulunmuşlardır.

Şeyh Mehmet Şerif, Elazığ cephesi kumandanı adıyla oradaki hare-

katı idare etmiştir. Şeyh Abdullah, Genç ve Varto hareketlerinde bulunmuş ve kendisine Şeyh Mehmet Şerif gibi cephe kumandanı ünvanı verilmiştir. Şeyh Sait'in de damadıdır.

Kasım, Şeyh Abdullah'ın Varto'yu işgal etmesi üzerine kendisine katılmış ve onunla uzun müddet birlikte çalışmıştır. Şeyh Ali ve Şeyh Musa bir sürü eşkiyaya kumanda etmekten sanıktır. Mehmet Mihri'nin, isyandan önceki günlerde hazırlıklara iştirak ettiğine dair elimizde esaslı deliller olmamakla beraber Şeyh Sait tarafından hizmete alınmış ve vazifesini terketmiştir.

Bababey ve Kamil bey de asilerin birer şefidir. Diğer sanıklar da harekete fi'len iştirak etmişler, hep aynı gaye için çalışmışlardır. İddialarımız, soruşturma evrakı, mektuplar ve mahkeme esnasındaki sorgulardan anlaşılacağından, mahkemenin bu esaslara göre yapılmasını talep ve dava ederim."(49)

Sorgular...

Savcı Süreyya Bey'in bu açıklamasından sonra ilk olarak Şeyh Sait'in sorgusuna geçildi. Uzun süren sorguda Şeyh Sait, "Niçin ayaklandınız?" sorusuna, ""Din hükümleri zayıflamıştı. Gereğini yapmak istiyordum" karşılığını verdi. İsyanın amacına ilişkin olarak ise, mahkeme heyeti ile Şeyh Sait arasında şu konuşmalar geçti:

"- Bu isyanı zannetmiyorum ki yalnız başınıza yapasınız. İşin içinde elbette ki, kışkırtanlar da vardır.

- Kimse yoktur. İçerden ve dışardan kimse yoktur.

- Demek ki bu ayaklanmayı yalnız kendiniz düşündünüz?..

- Evet, yalnız benim fikrimde vardı. Bütün bilginleri toplayıp açık konuşma yapmak istiyordum. Sonra hükümete başvuracak ve tekliflerimizi kabul etmese bile büyük bir kısmını kabul edeceğini ümit ediyorduk.

- Türkiye Cumhuriyeti'nin eski hükümette olduğu gibi şahısların böyle müracaat ve tekliflerini dinleyeceğine nasıl ihtimal veriyordunuz? Kimlerle müşavere ettiniz?

- Müşavere etmedim.

- Münhasıran Diyarbakır'ı almakla neyi kasdediyordunuz?

(49) Behcet Cemal, a.g.e.,sf.98-99

- *Rızkımız, nasibimiz bu tarafa düşmüştü.*
- *Diyarbakır'ı almakla ne olacaktı?*
- *Diyarbakır'ı aldıktan sonra kısas tatbik edecektik. Yalancının dilini, hırsızın elini kesecektik. Din böyle emrediyor.Dünyayı, Peygamberin zamanındaki kadar olmasa da biraz iyileştirecektik. Üstümüze bu kadar asker gönderileceğini tahmin etmiyorduk."* (50)

Savcı Süreyya Bey isyanın yalnızca "din elden gidiyor" diye çıkarılmadığı inancındaydı. Bu, işin yalnızca maskesiydi ve asıl amaç "müstakil bir Kürdistan" kurmaktı. Ancak Şeyh Sait, bütün sorgusu boyunca bu olguyu reddetti ve isyanın "din hükümlerini uygulamak" için çıkarıldığını söyledi. Savcının, "Diyarbakır'ı aldıktan sonra müstakil bir Kürdistan krallığı mı istiyordunuz?" şeklindeki sorusuna Şeyh Sait "Krallık bilmiyoruz. Benim yegane maksadım, din hükümlerini tatbik etmekti. Kürdistan istiklalini kat'iyen düşünmedim." diye karşılık verdi.

Savcı Süreyya Bey'in düşüncesi aynı zamanda, Ankara Hükümeti'nin olaya bakış açısı ile paralellik taşıyordu. Çünkü, Ankara'da isyanın bastırılmasına geçilmeden önce yapılan hazırlıklar, çıkarılan kanunlar ve bu aşamada mecliste meydana gelen tartışmalar, sonuç olarak varılan bu kararın birer ön hazırlığıydı.

Bu yargılama sırasında, isyana önderlik edenlerin Ankara'daki muhalefetle, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile bağlantıları olup olmadığı, onlardan talimatlar alıp almadıkları da araştırıldı. Bu konuda herhangi bir belge bulunamadığı gibi bu ilişkiyi kurmaya yarayacak herhangi bir "beyanat" da olmadı.

Savunmalar...

Sorgulamalar 20 Haziran'a kadar sürdü. Sorguların tamamlanmasından sonra, sanıkların savunmalarını hazırlayabilmesi, savcının da isteyeceği cezaları belirleyebilmesi için duruşmalara 27 Haziran'a kadar ara verildi.

Şeyh Sait ve arkadaşlarının yargılamaları sürerken, İstiklal Mahkemesi, ayrı olarak yargılanan Çanlı Şeyh Abdullah, Ali ve Lice inzibat

(50) Behcet Cemal, a.g.e., sf. 100-101.

komutanı Hüsnü'yü idama mahkum ederken, altı kişiyi de isyana katıldıkları için onar sene hapis cezasına çarptırdı.

27 Haziran'da savcı 81 sanık hakkında istediği cezaları tek tek açıkladıktan sonra sanık savunmalarına geçildi. İlk savunmayı Şeyh Sait yaptı. Gözlüklerini takan Şeyh Sait şunları söyledi:

"Piran hadisesi çıkınca, her taraftan Kürtler galeyana, heyecana geldiler. Önünü alamadım. Hadisenin gidişine, olduktan sonra tabi oldum.

Bu işlerde ne öndeyim, ne de arkadayım. Belki ortada bulunmuşum. Binnefis kumanda etmedim. Harbi ne uzaktan, ne yakından görmedim. Aşiretler kendi akılları ile hareket ediyordu. Kimse kimsenin sözü ile hareket etmiyordu." (51)

Şeyh Sait, fazla uzun olmayan savunmasında bu doğrultudaki sözleriyle, isyanın kendiliğinden çıktığı ve kendisinin önderlik etmediği imajını vermeye çalıştı. Şeyh Sait'in savunmasını tamamlamasından sonra diğer sanıklar da savunmalarını yaptılar. Saatin iyice ilerlemesi nedeniyle kararın açıklanması 28 Haziran 1925 Pazar gününe bırakıldı. (52)

Cezalar Kesiliyor

Kararın açıklanacağı gün, sinema salonu dinleyicilerle dolmuş durumdaydı. Kararda, tekke ve zaviyelerin birer "fesat yuvası" olduğu, bunların kapatılmasına karar verildiği; din ve şeriat araç yapılarak, bağımsız bir Kürdistan kurmanın amaçlandığı; bu nedenle bir çok şehir, kasaba ve köyün yerle bir edildiği, insanların öldürüldüğü belirtilerek cezaların açıklanmasına geçildi. 49 kişi idam cezasına çarptırıldı:

"- Asiler reisi Şeyh Sait,
- Varto ve Muş cephesi kumandanı Melikanlı Şeyh Abdullah,
- Varto'ya saldıranlardan, aşiret reisi Tokliyanlı Halit oğlu Kamil Bey,

(51) Behcet Cemal, a.g.e., sf. 109
(52) O sıralarda hafta tatili Cuma günü olduğu için Pazar günleri mesai yapılmaktaydı.

- Kamil Beyin kardeşi Baba Bey,
- Elaziz Cephesi Komutanı eski Milis Kaymakamı Şeyh Şerif,
- Derahini İnzibat Komutanı ve Geri Hizmetler Amiri Fakih Hasan Fehmi,
- Genç mıntıkasındaki isyan hareketlerinde bulunan reislerden Velirli Hacı Sadık Bey,
- Palu, Elaziz, Çapakçur cephelerince çalışan ve isyancılar namına Çapakçur'da idareyi ele alan reislerden Çanlı Şeyh İbrahim,
- Harput cephesinde yaşayan ve isyancılar üzerinde etkisi olan şeyhlerden, Şeyh Ali ve Şeyh Celal,
- Şeyh Hasan,
- Diyarbakır ve Lice çatışmalarında müfreze komutanlığı yapan Garipli İzzet Bey oğlu Mehmet Bey.
- Hanili Mustafa Bey,
- Salih Bey,
- Çanlı Şeyh Abdullah,
- Şeyh Ömer,
- Tekkesinde, ayaklanma hazırlıkları için toplantılar yapan Hanili Şeyh Adem,
- Maden şehri İnzibat Komutanı Madenli Kadri Bey,
- İsyancıların temsilcisi olarak çalışan Piranlı Molla Mahmut,
- Silvanlı Şeyh Şemsettin,
- İsyan propagandacılarından Termilli Şeyh İsmail,
- Termilli Şeyh Abdüllatif,
- Belikanlı Molla Emin,
- Hanili Salih Bey oğlu Hasan,
- Arab Abdi,
- Varto'ya yüz atlısı ile saldıran Kargapazarlı Halil oğlu Mehmet,
- Şeyh Şerif'in katibi ve arkadaşı Şinikli Hasanoğlu Süleyman,
- Köy öğretmeni Musyanlı Molla Cemil,
- Aşiretiyle ayaklanmaya katılan Az Aşiret Reisi Demirci Ömer oğlu Süleyman,
- Şerif oğlu Süleyman,
- Fakih Hasan'ın katibi Tahir,
- Hanili Mustafa Bey oğlu Mahmut Bey,
- Varto'dan Şeyh Abdullah ile çalışan Şeyh Musaoğlu Şeyh Ali,
- Bolikanlı Hacı Halit,
- Diyadinli Timur Ağa,
- Hınıslı Kamil Bey oğlu Abdüllatif,

- Muşlu Mehmet,
- Süleyman Bey,
- Bahri Bey,
- Zorabadlı Şeyh Cemil,
- Çapakçurlu Süleyman oğlu Yusuf,
- Yamaç aşiretli Ali Baban,

- Şeyh Abdullah'ın yanında savaşan Kargapazarlı Halit,
- Mehmet oğlu Tahir,
- Nahiye müdürü Tayyip Ali,
- Şeyh Sait'in hizmetçisi Yusuf oğlu Çerkes Jandarma Hamit,
- Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi,
- Salih oğlu Hasan." (53)

Ancak, idama mahkum edilen bu 49 kişiden Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi Bey'in cezası, daha önce yaptığı "vatani hizmetler" nedeniyle; Salih oğlu Hasan'ın cezası da, henüz 15 yaşını doldurmadığı için," on sene hapse" çevrildi. Böylece idam edileceklerin sayısı 47'ye indi.

Diğer sanıkların bir kısmı çeşitli hapis ve kürek cezalarına çarptırılırken, geriye kalanlar da beraat etti.

47 Sehpa

İdam edilecekler 28 Haziran'ı 29 Haziran'a bağlayan gece Merkez Hastanesi Nöbetçi Doktoru Yüzbaşı Cemil Bey tarafından "genel bir muayene"den geçirildi. Saat gece yarısını vurduğunda, "idam mahkumları" Muhafız bölüğü komutanı Nafiz Bey'in emriyle birer birer koğuşlarından alınarak avluya çıkarıldılar ve tek sıra halinde birbirlerine bağlandılar. Sıranın en önünde Fakih Hasan yer alırken, Şeyh Sait ortalarda bir yerde bulunmaktaydı.

Diyarbakır'ın Siverek Kapısı dışında kurulan kırkyedi sehpanın yanında, Kolordu Komutanı Mürsel Paşa, Vali Mithat Bey, İstiklal Mahkemesi üyesi Müfit Bey, Diyarbakır mebuslarından Cavit Bey ve Şeref Bey idam mahkumlarının gelmesini beklemekteydi. Bazı subayların yanısıra halktan da kalabalık bir kesim, cezaların infaz edileceği yerde toplanmıştı.

(53) Ergün Aybars,a.g.e., sf. 324-325.

Mahkumların alana gelmeleriyle birlikte, idam kararları Diyarbakır Adliye Savcılığı'nca okunarak infazlara başlandı. Gün ağarırken infazlar tamamlanmış ve Şeyh Sait isyanı tarih sayfaları arasındaki yerini almıştı.

Gazi Paşa'nın Değerlendirmesi

Mustafa Kemal Paşa, Meclisin İkinci Dönem, Üçüncü Yasama Yılını açarken yaptığı konuşmasında (1 Kasım 1925), Şeyh Sait İsyanı hakkındaki değerlendirmesini şu sözcüklerle dile getirdi:

"Yüce Meclis çalışmalarına ara verdiği sırada Cumhuriyet Ordusunun, irtica olayını bastırmak ve ortadan kaldırmak çabası içinde olduğunu bilmektesiniz. Ordu, Cumhuriyet düşmanlarını hızla ve kesin bir şekilde ortadan kaldırmıştır.

Bu ayaklanma olayının, irtica ağırlıklı olduğu, genellikle önceden hazırlanmış bir fikir akımı ile birbirine bağlı hazırlıkların uygulanması sonucu oluştuğu, bir yıldan beri gelişen durum ve olaylarla bir kez daha kesinleşmiştir." (54)

"Umumi Müfettişlik"

Şeyh Sait isyanı, Ankara Hükümeti tarafından "çok amaçlı" olarak kullanılmıştır. Birincisi, isyan fırsat bilinerek meclis içindeki muhalefet; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış (3 Haziran 1925) ve "muhalif basın" susturulmuştur.

Muhalefetin tam anlamıyla susturulmasına paralel olarak, yapılması düşünülen reform hareketlerine girişilmiş ve bunlar gerçekleştirilmiştir. Bunların başında; şapka devrimi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, latin harflerinin kabul edilmesi gelmektedir.

Şeyh Sait isyanının bastırılmasıyla birlikte yönetim, bölgeye ilişkin bir takım "tedbirler" alma yoluna gitmiştir. Konumuzla ilgili olarak alınan en önemli karar ise "Umumi Müfettişlik"in kurulmasıdır. Ancak, umumi müfettişliğin kurulmasından önce ve bölgede sıkıyönetim (örfi idare) uygulaması varken, yapılan önemli işlerden birtane-

(54) Atatürk'ün TBMM'ni Açış Konuşmaları, sf. 141.

si,"göçürülme"dir.

Bölgede "sakıncalı" olarak görülen ve sorun çıkaracağı düşünülen kişi, gurup veya aşiretler "zorla" batı vilayetlerine göçürülmüş ve onların yerlerine de Türk göçmenler yerleştirilmiştir. Bu uygulamalar ise, 20 Nisan 1341 (1925) tarih ve 134 sayılı Heyet-i Umumiye Kararı'na dayanarak yapılmıştır. Ancak bu konudaki asıl kanun, 19 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı "Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun"dur. (55)

İsyanın meydana geldiği yerlerde "Devlet otoritesi"nin sağlanmasından sonra sıkıyönetimin kaldırılması gündeme geldi. Ancak, ortaya çıkan boşluğun da bir şekilde doldurulması gerekmekteydi. Bunun için Meclis'in İkinci Dönem, Dördüncü Yasama Yılı'nın son günlerinde, 26 Haziran 1927 tarihli ve 1164 Sayılı "Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun" çıkarılmıştır.

Böylece, yaklaşık üç yıllık bir sıkıyönetim uygulamasının kalktığı 23 Kasım 1927 tarihinde, bölgede "otorite boşluğu"nun doğmasının önüne geçilmiştir. Diyarbakır, Bitlis, Urfa, Mardin,Elazığ, Hakkari,Siirt ve Van illerini kapsayan umumi müfettişliğin başına ise, İbrahim Tali (Öngören) Bey getirilmiştir.

Tedip, Tenkil, Harekat...

Şeyh Sait isyanında yer alan bir çok kişi yakalanmış, yargılanmış ve hatta bir kısmı da idam edilmişti. Ancak bu, isyanın tam anlamıyla bastırıldığı anlamına gelmiyordu. İsyandan sonra bölgeye dağılan küçük gurup ve birliklerin varlığı bilinen bir gerçekti. Bu nedenle uzunca bir süre daha devlet güçlerinin bölgedeki tedip ve tenkil harekatı devam etti.

Devlet, edindiği bilgiler doğrultusunda nerede bir hareket olduğunu öğrense hemen oraya bindirme yapmakta ve Kürt birliklerini etkisiz hale getirmekteydi. Ancak bu arada yer yer meydana gelen ayaklanmaların önüne de geçilemedi. İsyan olayının haber alınmasından sonra bu yörelere düzenlenen askeri harekatlarla, isyancılar etkisiz hale getirilmeye çalışıldı.

(55) Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nda Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) sf. 174, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, Birinci Baskı.

Şeyh Sait isyanından kısa bir süre sonra; henüz Şeyh Sait ve arkadaşlarının cezaları infaz edilmeden önce Şemdinli'de bir isyan baş gösterdi.

27 Mayıs günü idam edilen Seyit Abdülkadir'in oğlu Seyit Abdullah, babasının ve arkadaşlarının intikamlarını almak için bir harekat planladı. Şemdinli'de amcasının oğlu Şeyh Muhlis'le buluştuktan sonra Yüzbaşı İhsan Nuri ile bağlantı kuran Seyit Abdullah, Gerdi aşiretinin de desteğini sağladı. Kendilerine Seyit Taha'nın da katılması üzerine hemen bir plan yapıldı.

Yapılan plan çerçevesinde harekete geçen Seyit Abdullah ve arkadaşları 25 Haziran 1925'de 6. Hudut Taburu'nun altı subayını tuzağa düşürerek esir ettiler. Peşinden de taburun tamamı ele geçirildi.

İsyanın duyulmasıyla birlikte Albay Fuat ve Albay Ruşen komutasındaki iki piyade alayı Şemdinli taraflarına doğru yola çıktı.

Askeri birliklerin üzerlerine geldiğini gören Seyit Abdullah ve adamları dağlara doğru çekildiler. Burada, Şemdinli'ye ikinci bir baskın düzenlenmesi kararı alındı.

Bu arada baskından haberi olan askeri birlikler bir yandan Şemdinli merkezini boşaltırken, diğer yandan da takviye sağlama çabasındaydılar. Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Jandarma Taburları ile Yüksekovalı Casim ve Doskili Tahir komutasında 150 kişilik bir "milis" kuvveti sağlandı.

Seyit Abdullah ve Yüzbaşı İhsan Nuri komutasındaki Kürtler, Şemdinli'ye düzenledikleri baskın sonucunda istedikleri sonuca ulaşamadılar. 12 gün süren çatışmalardan sonra Kürtler geri çekilerek, kendilerine ait olan bölgeye, dağlara vurdular. Oradan da Irak'a...

III. RAÇKOTAN VE RAMAN TEDİP HAREKATI

Doğuda meydana gelen olayların "kökünü kazımak" isteyen ve bir daha başının ağrımamasını amaçlayan Ankara Hükümeti, Şeyh Sait isyanından, Tunceli (Dersim) Tedip Harekatına kadar varan bir dizi uygulamalara girişti.

Bu uygulamalar çerçevesinde, bölgede devlet yanlısı olmayan ve her an "isyan çıkarabilecek" aşiretler veya o bölgelerde yaşayanlar üzerine "Tedip " (yola getirme) harekatı yapıldı. Ancak bu tür hareketlenmeler karşılıklı bir gelişme izlemiştir. Devlet bir yandan "tedip ve tenkil" hareketleri düzenlerken, Kürtler de fırsatını yakaladıkları anlarda sürekli başkaldırmışlardır.

Şeyh Sait isyanını bastıran askeri birlikler bu kez de, bölgedeki etkin aşiretlerin üzerlerine giderek, "temizleme ve ıslahat" hareketi yürütmüşlerdir.Devlet kademelerinde, "temizleme ve ıslahat" hareketinin,"geleceğe ve kesin sonuç almaya" yönelik olarak yürütülmesi düşüncesi ağır basınca, İçişleri Bakanlığı konuyu bir genelgeyle düzenleme gereği duydu. 26 Mayıs 1925 tarihinde, 3. Ordu Müfettişliği tarafından Erzurum, Mardin, Dersim, Ergani, Genç, Siverek, Van, Beyazıt, Malatya, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Elazığ ve Siirt illerine gönderilen bu genelgede yürütülmesi düşünülen uzun vadeli hareketin "esas"ları şöyle çiziliyordu:

" Ayaklanma ile sözle veya eylemli olarak ilgilenmiş, fakat ilgisini ve izini gizlemiş veyahut kürtlük ve irtica ile öteden beri sanık olarak kişilerin ve zümrelerin ellerinde veya evlerindeki yasak her türlü silah ve yaralayıcı aletler toplanacaktır.

Suç ve cinayetten sanık ve hükümlü olup, aşiret nüfuzuna dayanarak kaçak halinde bulunanlar kamilen yakalanarak mahkemeye verilecek ve bunlardan muhitlerinde tutuklanması ve mahkemesi sakıncalı olanlar varsa, diğer il mahkemelerine gönderilmeleri, sebepleri düşünülerek sağlanacaktır.

Ayaklanma bölgeleri cezaevlerinden kaçan bütün hükümlü ve tutuklular diri veya ölü tenkil edilerek yakalanacak ve diri tutulanlar durumlarına göre Şark İstiklal Mahkemesine veyahut bölge divanı harplerine gönderilecektir.

Bu görevlerin yapılmasında;

Silah ve cephanelerini her ne surette olursa olsun saklayan ve teslim etmemekte inat edenler;

Hükümlü veya sanık kimseleri saklayan ve yedirip içirenlerle bunla-

ra yataklık yapanlar;

Silah toplamaya ve cezaevi kaçaklarının ve halen kaçak bulunan sanık ve hükümlülerin yakalanmasına memur edilenlerden, görevlerinde aksaklık ve kayıtsızlığı veya yetkisini kötüye kullanma veyahut taraf tutan hal ve hareketleri görülenler;

Ayaklanma bölgesinde yürürlükte olan devlet kanunlarına göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Milletinin mutlak güvenlik ve rafahını bozmak veya Cumhuriyet ve devrimin ruhunu zaafa uğratmak ve bu türlü eylem ve hareketleri her ne suretle olursa olsun katılmak suçu ile Şark İstiklal Mahkemesine gönderilecektir.

Erzurum ilinin Kiğı ve Hınıs ilçeleri de, bu hususun uygulanmasına dahildir.

Silah toplama işindeki tedbir ve tertipler sıkıyönetim kararnamesine göre Kazım Paşa tarafından yürütülecektir."(56)

Bu çerçevede ilk olarak Siirt'in batısı ile Sason, Diyarbakır'ın Silvan ilçesi ile Dicle nehrinin kuzeyi arasındaki bölgede yaşayan Raçkotan ve Raman aşiretlerinin ellerindeki silahların toplanması düşünülüyordu. Çünkü, bu aşiretler, bölgede uygulanagelen hareketler karşısında hala direnmek yanlısıydı.

Bunun üzerine Hükümet Beşiri, Garzan, Silvan, Kulp, Sason ilçelerinde yaşayan aşiretlere karşı şiddetli bir "tedip" harekatı yapmayı kararlaştırdı. Bu arada, yapılacak harekatın kısa sürede etkili olması ve başarı sağlanması durumunda, "tedip görmemiş" Koçuşağı aşireti üzerine yürünerek, sırasıyla Hozat ve Ovacık ilçeleri ve Doğu Dersim'in silahtan arındırılması yoluna gidilecekti.

Bu yönde gerekli çalışmalar yürütülürken, Genelkurmay'a da gerek 3. Ordu müfettişliğince, gerekse İçişleri Bakanlığınca bilgiler aktarılıyordu. İçişleri Bakanlığı, 16 Temmuz 1925 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği bir yazıda, "3. Ordu Müfettişliği ile Siirt ve Diyarbakır illerinden alınan son rapora göre, Siirt dahilinde bulunan Sinkan, Raçkotan, Bükran ve daha bazı aşiretlerin Cemil Çeto ile birleşerek hükümet aleyhine yeni bir silahlı mukavemet hazırladıkları ba-

(56) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 145-146

zı teşebbüs ve hareketlerinden anlaşılmaktadır. Şeyh Abdurrahman, Şeyh Ömer gibi bir kısım şahısların, aşiretler içerisinde dolaşarak halkı Cumhuriyet aleyhine ayaklanmaya kışkırttıkları öğrenilmiştir" deniliyordu.

Raporun sonunda ise "sözü edilen kişi ve aşiretlere karşı gereken askeri tedbirlerin alınması" arz ve rica" ediliyordu.

Emir ve rapor teatisinden sonra, bu kez bölgedeki askeri birliklerin "tedip" ve "tenkil" durumuna geçirilmeleri için hazırlıklara başlandı. Birlikler harekatın başarılı olarak yürütülmesi için, uygun yerlere yerleştirilmeye başlandı.

Ayrıca, üzerine gidilecek aşiretlere düşman olan aşiretler de belirleniyor ve onların da desteğinin sağlanmasına çalışılıyordu. 7. Kolordu Komutanı Mürsel Paşa ve 2. Tümen Komutanı Kazım Paşa, halen Mardin'de tutuklu bulunan ve yargılanmakta olan Kefercuslu İbrahim Ağa'nın, Raman aşireti mensuplarına çok düşman olduğunu ve bundan yararlanılabileceğini düşünüyorlardı.

Genelkurmay Başkanlığı'nın hazırlanan planları onaylaması üzerine harekata başlanma kararı alındı. 41. Tümen Elmadin-Bazivan yolunun kuzeyinde bulunan 16 köyde silah toplama işini başlattı.

Bu gelişme üzerine, Raman Aşiret reisi Emen, yanındaki bazı silahlı adamlarıyla birlikte Ziveiulya'ya çekilirken, diğer bazı aşiret reisleri de kendisine katıldı.

7 Ağustos 1925 tarihinde başlatılan bu silah toplama ve tedip harekatı, Raman, Alikan ve Receban aşiretlerinin silahları toplanarak 12 Ağustos'ta tamamlandı. 3. Ordu Müfettişliği, 21 Ağustas'ta Genelkurmay Başkanlığı'na durum hakkındaki mütalaasını sundu. Böylece adım adım Kürtlerin üzerine gidiliyor, ellerindeki silahlar alınarak güçleri kırılıyor ve "yola getiriliyorlardı."

Bölgeye, "sükunet" bir türlü gelmek bilmiyordu. Büyük ve geniş çaplı ayaklanma ve tedip hareketlerinin yanısıra; dar kapsamlı ve küçük çaplı isyan ve hareketlenmeler de olmaktaydı.

Şapka uygulamasını kabul etmeyen Eruhlu Yakup Ağa ve oğulları, Siirt'in Zilan ve Adıyan aşiretlerini de yanlarına alarak ayaklandılar.

Güçsüz ve kendiliğinden bir hareket olan bu ayaklanma çok kısa bir zamanda bastırılırken, ayaklanmaya ön ayak olanlar da Suriye'ye geçtiler.

Diğer yanda, Pervari'nin Rüba köyüne gelen ve köyün ağalarına "ihzar müzekkeresi" getiren jandarma birliğine ateş açılması üzerine çatışma çıktı. 1926 yılının yaz sıcağı altında meydana gelen ve 17 gün süren çatışma, bir piyade alayının bölgeye gelmesi üzerine bastırılırken; ayaklanmaya katılan köyün bütün erkekleri ve köylülere desteğe gelen Şeyh Abdurrahman'ın adamları da öldürüldü. (57)

Çölemerik Baskını

Ertuş, Güyan, Jirgi (Jirki) ve Şerefhan aşiretlerinden oluşan silahlı bir gurup,Nordüzlü Ebubekir, Lezki, Livinli İsmil Ağa ve Şeyh Enver'in önderliğinde ayaklandı. Ayaklanmanın nedeni ise, batı vilayetlerine gönderilmenin önüne geçmekti.

1926 yılının sonbaharında ana hatları belirginleşen ayaklanma, 1927 yılının Şubat ayında yaşama geçirildi. Çölemerik, Beytüşşebab ve Nordüz bölgelerine bir anda yayılan isyan, 1. Piyade Alayı'na düzenlenen baskınla iyice alevlendi.

Bölgeye takviye askeri birliklerin gelmesiyle denetimi yitiren isyancılar küçük parçalara bölünerek Irak ve İran taraflarına kaçarlarken, ele geçirilebilen bir çok isyancı da öldürüldü. Yakalanan isyancıların bir kısmı da Hakkari'de idam edildi.

IV. SASON AYAKLANMALARI (1925-1937)

Şeyh Sait isyanına katılan ve daha sonra sarp alanlara sığınan Sason'lular, sürekli olarak devlet güçlerini taciz etmişlerdir. Bu hareketlenmeler zaman zaman kızışarak, zaman zaman durularak 1937 yılına kadar sürmüştür.

Hatta, ayaklanma zamanının önceden haber alındığı durumlarda, devlet güçleri bölgeye baskınlar düzenleyerek "tedip" harekatını sür-

(57) Şadillili Vedat, a.g.e., sf. 119.

dürmekten geri durmamışlardır.

1932 yılında, yine hareketlenmelerin başlayacağını haber alan 2. Alay ve 2. Seyyar Jandarma Taburu'na bağlı birlikler ani bir harekat düzenlemeye karar verdiler. Eylül ayının ilk günlerinde başlanan bu harekat sırasında 200 kadar silah toplanabildi ve kış bastırınca da harekata ara verildi.

1933 yılının Temmuz ayında ise, Tekel memurları, jandarma nezaretinde tütün imhasına giderken Halikan ve Harbak bölgelerinde Sasonluların engellemeleriyle karşılaştılar. Bu engelleme üzerine Muş'ta bulunan 7. Seyyar Jandarma Alayı'nın düzenlediği harekattan da bir sonuç elde edilemedi.

Benzeri taciz olayları 1934 ve 35 yılları içerisinde de sürdü. Hatta, 1935 yılı Nisan ayında, hayvan sayımını engellemek isteyen Sasonlularla hükümet kuvvetleri arasında çıkan çatışmada Kaymakam ölürken, müftü de yaralandı.(58)

Bunun üzerine, 2. Tümene bağlı birlikler "kesin darbe" için tedip harekatına başladılar. Fakat, bölgenin arazi yapısının bozuk oluşu askeri birliklerin hareket etmesini engellemekteydi. Ayrıca, bölgede bir tedip harekatının yapılmasına karar verilmesine karşın, ordu birliklerine yeni katılan acemi erlerin gereği gibi yetişmemiş olması nedeniyle harekata ancak 16 Ekim 1935'de başlanabildi.

Harekat başladıktan sonra da Sasonlular, geniş araziye dağıldığı ve askeri birlikler tarafından bilinmesi ve bulunması pek mümkün olmayan mağaraları kullandıkları için, askeri birlikler kayda değer bir harekat yapamadan, kışın da iyice bastırması üzerine geri çekildiler. Ancak, askeri birliklerin yerleştiği alanların tekrar tam olarak boşaltılması istenmediği için 7 Seyyar Jandarma Taburu Sason'da bırakıldı. Bu tabura daha sonra 10. Seyyar Jandarma Taburu da katıldı.

Kış aylarında da Sason'da bırakılan birliklerle, Sasonlular arasında yer yer çatışmalar oldu. Meydana gelen çatışmalar sonrasında; bir jandarma yaralanırken, askerlerle birlikte hareket eden dört sivil öldü. İsyancılardan da 23 kişi ölürken, üç kişi yaralandı. Ayrıca, isyancılar-

(58) Kaymakam ve müftünün isimleri, Devlet kaynakları da dahil, hiçbir kaynakta yer almamaktadır.

dan 59 kişi yakalanırken, 870 kişi de teslim oldu. Bütün bu çarpışmalar sırasında ise ancak 57 tane tüfek toplanabildi.(59)

Sürdürülen tedip harekatı 1935 yılı içinde sonuçlandırılamadığı için, 1936 yılı baharında da harekata devam edildi.

10 Temmuz 1936'da ise Hükümet, Beşiri, Silvan ve Garzan bölgelerine nakledilmiş olan Kürtlerin, göçmen statüsü ile iskan edilmelerine karar verdi. Ancak bu yörelerin isyan bölgesine yakın olması İçişleri Bakanlığı yetkililerini endişelendirmekteydi. Bakanlık öte yandan, bunların batı illerine nakledilmelerini de düşünmekteydi.

Bu durumun bölgede daha fazla karışıklığa meydan vermemesi için, isyan bölgesi "yasak bölge" ilan edilerek çevredeki yerleşim birimlerinden tamamen soyutlandı. Böylece, Malato dağından, Sason dağının güneybatı kısmından, Güneno köyünün 2 kilometre doğusundan, Çalkış dağlarını oluşturan tepeler silsilesini takibeden hat üzerinden; Gov, Harbak, Yukarı ve Aşağı Şat köylerini, Hazro bucak merkezini izleyen, Norşin köyünün kuzeyinden, Sinas dağının üzerinden tekrar Malato dağına ulaşan hat içerisinde kalan yerlerin tamamı "yasak bölge" kapsamına girmiş olmaktaydı.

"Yasak bölge" ilanıyla rahatlayan ve bölgedeki denetimlerini artıran hükümet; Beşiri, Silvan ve Garzan bölgesinde toplanan 2400 kişiyi, Eskişehir, Kocaeli, Çankırı, Bolu, Zonguldak, Bursa, Bilecik, Kütahya, Afyon, Aydın, Balıkesir, Manisa, Burdur, Isparta ve Muğla illerine gönderdi. Bakanlar Kurulu'nun 6 Ekim 1936 tarihli kararı ile, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği (Sağlık Bakanlığı) tarafından gerçekleştirilen "iskan" işlemleri kısa sürede tamamlandı.

İskan işlemlerinin tamamlanması üzerine, bu kez de ağırlıklı olarak isyancıların üzerine gidilmeye başlandı. 23 Kasım 1936'da başlatılan geniş çaplı operasyonlar sonucunda Norşin, Harpak, Torho ve Silent bölgelerinde sert çarpışmalar meydana geldi. Çarpışmalarda 32 isyancı öldürüldü.

---

(59) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 156. Ancak, aynı olaylara ilişkin olarak, Şadillili Vedat'ın "Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar" isimli kitabını n 147. sayfasında şu bilgiler verilmektedir: "Askeri birliklerden 1 jandarma ve 4 sivil ölürken, isyancılardan 27 kişi ölmüş, 6 kişi yaralanmış, 59 kişi yakalanmış, 890 kişi de kendiliğinden teslim olmuştur."

Ancak Siirt Valiliği, her kış başlangıcında yarım bırakılan ve bir sonraki yaz yine uğraşılmak durumunda kalınan Sasonlular hakkında kesin bir çözüm bulunmasından yanaydı. Kışın mağaralara sığınan ve yazın da tekrar silaha sarılan Sasonluların tedip ve tenkil edilmesi için kışın da harekata devam edilmesi gerekliliğini savunan Siirt Valiliği, bunun için 20-30 kişiden oluşan yaya jandarma müfrezelerinin Bitlis sınırından başlayarak, Hazo'ya ve Hazo'dan Sason'un kuzeyine kadar devam eden "yasak bölge" içinde "kuvvetli istihbarat"a dayalı harekatlar yapılmasından yana olduğunu belirten bir rapor hazırladı. Ancak bu şekilde yapılacak baskınlar sonucunda eşkiya "imha" edilebilirdi.

1. Genel Müfettişlik de Siirt Valiliğinin bu görüşüne katılmış, bunun üzerine bu plan İçişleri Bakanlığınca da onaylanmıştı. Genelkurmay Başkanlığınca da kabul gören bu plan üzerine, görev 7. Kolordu komutanlığına verildi.

Böylece, Sasonluların üzerine, kış aylarında da yoğun bir şekilde gidilmeye başlandı. Yapılan bu harekat sırasında jandarma birliklerinden 14 er yaralanırken; nizamiye birliklerinden 21 er ölmüş, 2 er de yaralanmıştı. Halktan iki kişinin öldüğü ve 5 kişinin yaralandığı bu çatışmalarda, isyancılardan 155 kişinin öldüğü, 24 kişinin de yaralandığı belirlenmişti. Ayrıca, 39 isyancı yakalanırken, 879 kişi de teslim alınmıştı. Bütün bu çarpışmalar sırasında toplanan silah sayısı ise sadece 52'ydi. (60)

Yaklaşık 1.5 yıl aralıksız olarak devam eden "tedip" ve "tenkil" harekatı sonrasındaki rakamsal durum, 1. Genel Müfettiş Abidin Özmen'in ifadesine göre şöyleydi:

"1935 senesinde Sason'a karşı harekata başlandığı zaman, yasak bölge halkı 3.000-3.500, silah miktarı ise 350 kadardı. İki senedir yapılan takip ve baskınlar sonucu, halk mevcudu 500'e, silah miktarı da 200'e düşmüştü." (61)

"Sason'un Islahı"

Bu verilerin ortaya koyduğu çarpıcı tablo, amacın üzüm yemekten

(60) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 158-159.
(61) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 160.

çok, bağcı dövmeye yönelik olduğunu yoruma meydan bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

Uzun yıllar, belirli aralıklarla süren harekatlara karşın, yine de istenilen sonuç elde edilememişti. Bu nedenle, 1937 yılında da harekata devam edilmesi kararı alındı. Jandarma birliklerinin ve bölgedeki diğer askeri birliklerin hem asker hem de silah sayısı artırıldıktan sonra 1. Bölge Müfettişliği, 7. Kolordu Komutanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı koordineli olarak, çeşitli planlar hazırladılar. Bu planlar çerçevesinde yürütülen harekat sonucunda, Sasonlulara ağır darbeler indirildi.

7. Kolordu Komutanlığı, bölgedeki son duruma ilişkin olarak 5 Ekim 1937 tarihinde, Ankara'ya gönderdiği raporunda durumu şöyle anlatıyordu:

"Kış mevsiminin Sason bölgesinde erken başlaması dolayısıyla, büyük zorluk ve hastalıklar başgöstermesi bakımından, Kolorduca Sason tedip hareketine zaruri olarak en geç ekim ayı içinde son verilecektir.

Esasen, harekat başlayalı beri asi bölge halkından 135 kişi imha ve 83 kişi diri olarak elde edilmek suretiyle cem'an 218 kişi bölgeden kaldırılmış ve Kolordunun tahminine göre bir kısım eşkiya ve halk, Arziyo ve Karameliç dağlarında gizlenmiş ve kısmen de muhtemelen, Malato dağından güneye inen derelere çekilmiştir."

Bu raporun devamında, hangi birliklerin, nerelere kaydırılacakları ve harekatın bundan sonra nasıl yürütüleceğine ilişkin bilgiler de yer almaktadır.

Kasım ayına kadar sürdürülen bu harekat sonucunda, jandarma birliklerinden 38 kişi ölürken 57 kişi yaralanmış, nizamiye birliklerinden ise 3 asker ölürken, 5 asker de yaralanmıştı. İsyancıların kaybı ise daha çoktu; 273 ölü, 52 yaralı. Ayrıca, çarpışmalarda 283 kişi yakalanırken, 748 kişi de teslim oldu. Toplam olarak 39 tüfek ve 140 da mermi toplandı.

1925 yılından beri Sasonlulara karşı sürdürülen harekat, 1935 yılından sonra yoğunlaştırılmış ve sonuçta da bölgedeki direniş büyük oranda bastırılmıştı. İçişleri Bakanlığı, 1937 yılındaki gelişmeleri de gözönünde bulundurarak, 1. Genel Müfettişlik ve 7. Kolordu Komu-

tanlığı'nın da görüşlerini alarak, 27 Ekim 1937 tarihinde, Başbakanlığa "Sason'un ıslahı" konusunda bir rapor sundu.

Bu raporda, bölgeye 15 karakolun açılması, halen bölgede varolan jandarma kadrosuna 300 kişilik bir ek yapılması gibi önerilerin yanısıra, bazı askeri birliklerin de nerelere kaydırılması gerektiği hususları yer alıyordu. Ayrıca, idari yapının yaygınlaştırılması ve kuvvetlendirilmesi için Hazo, Ziyaret, Timok, Celali ile Kanbirim dağı bölgesi ve Mutki'nin Merment bölgelerinde bucak oluşturulması da aynı raporda öneriliyordu.

İçişleri Bakanlığı'nın raporunun "sonuç" bölümünde ise şu görüşlere yer veriliyordu:

"Sason yasak bölgesi halkının tekrar canlanmalarına, etrafa saldırmalarına, ülkenin içinden ve dışından gelecek her türlü zararlı kişiler ve propagandaların bu bölgede yer bulmasına meydan vermemek ve esaslı bir güvenlik durumu elde etmek için, şimdiye kadar yapılan harekatın ve alınan tedbirlerin verdiği tecrübelere göre, lüzum gösterilen askeri ve idari tedbirlerin alınması gerekir. Bu tedbirlerin alınması geciktiği takdirde, Sason durumunu hedef güden Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdurrahman idaresindeki çetenin ülke içine girişine benzer olayların vukuunu beklemek lazımdır. Nitekim, bu şerir, güneyden aldığı talimat ile Kulp ve Sason bölgelerine girmek ve buralarda bulacağı yardım ve kuvvetle daha geniş ölçüde bir harekete girişmek gayesi ile hududu aşmış ve fakat, jandarmanın uyanıklığı sayesinde, hareketi gelişmeden çete imha edilmiştir.

Bu itibarladır ki, bugün için yasak bölgede nihayet 100 silahlı şaki vardır diye bu kadar fazla masraf neden ihtiyar edilmiş (yeğ tutulmuş) mütalaasına, ilerde karşılaşılması muhtemel değil; muhakkak olan durum dolayısıyla değer verilemez.

Bugün alınması düşünülen tedbirler, günün durumuna göre değil; geçmişteki benzerlerine göre büyümesi muhtemel ve önlenmesi bizi daha çok uğraştıracak olan kötü durumların doğmasına olanak vermemek içindir.

Bu bakımdan, gerekli tahsilatın 1. Genel Müfettişlik emrine verilmesi hususunu yüksek takdirlerinize arz ederim."(62)

Başbakanlığın da bu raporda yer alan unsurlara katılması üzerine, hem gerekli tahsilat yapıldı, hem de askeri birliklerin, bölgede bir daha ayaklanma çıkmasını önleyecek şekilde yerleştirilmesi sağlandı. Böylece, 1925 yılından beri zaman zaman etkisi azalan, zaman zaman da oldukça artan Sason olaylarının üzerine şiddetle gidildi ve bölgede "sükunet" sağlandı.

V. HOYBUN CEMİYETİNİN KURULUŞU VE AĞRI İSYANI

Şeyh Sait isyanı, kendisinden sonra meydana gelen bir çok isyana da kaynak oluşturması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Hükümet kuvvetleri Şeyh Sait isyanından sonra kaçan ve dağlara sığınan bir çok grupçuklarla uğraşmanın yanısıra; bu isyanda yer almış ve yenilgiden sonra yakalanmamış kişilerin isyan hazırlıkları ve isyanlarıyla da uğraşmak durumunda kalmıştır.

Şeyh Sait isyanından sonraki en geniş kapsamlı isyan, Ağrı isyanı'dır. 1925 yılındaki Şeyh Sait isyanından sonra İskender Bey, Doktor Memet Şükrü Sekban, İhsan Nuri, Cihat, Mülazım, Vanlı Rasim, Hertuşlu Mülazım Hürşit ve bazı Kürt ileri gelenleri bir araya gelerek, genel bir "durum değerlendirmesi" yapma çalışmalarına başladılar.

Bu sıralarda İskender Bey, Belçika'da toplanan "Baskı Altındaki Milletler Konferansı"na, "Ligue Kurd" adıyla yazılar göndererek Kürtlere yapılan uygulamalardan yakınıyor ve "Kürt istiklali"ni sağlamak için uğraşıyordu.

Bir araya gelen Kürt reisleri, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza ve Paris'te bulunan Şerif Paşa ile de bağlantı kurarak, Avrupa'da Kürtler lehine siyasi faaliyetlerde bulunmalarını isterken, bir kongre toplanması doğrultusunda da çalışmalar yapmaktaydılar.

İskender Bey bu sıralarda Ermeniler'le de ilişki halindeydi. Sonuçta, Paris Barış Konferansı'nda Ermeni delegesi Nobar ile, Kürt delegesi Şerif Paşa'nın kararlaştırdıkları esaslar üzerinde, Ermenilerle Kürtler arasında görüşmelere başlandı. İlk etapta, uzun zamandan beri

(62) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 166

Ermenilerin Kürtler aleyhine yaptıkları aleyhte propagandalara son verilmesi kararlaştırıldı.

Böylece, Ermeniler sahip oldukları yayınlar aracılığı ile hangi ülkede olursa olsun "Kürt davası"nı savunacaklar, Avrupa'da ve Amerika'da bulunan Kürtler arasında, bir Kürt örgütü kuruluncaya kadar aracı olacaklardı. Kürdistan'ın büyük bir bölümünü içine alan "Büyük Ermenistan" davasından vazgeçeceklerdi.

Bu çerçevede sürdürülen görüşmeler sonucunda 1927 yılının Eylül ayında Lübnan'ın Bihamdun merkezinde bir toplantı yapıldı ve "Hoybun Cemiyeti" kuruldu (Bu Cemiyet 1939 yılına kadar varlığını sürdürmüştür). Bu toplantıya Ermeniler adına Taşnak Cemiyeti Lideri Vanlı Vahan Papazyan (Goms) katılmıştı.Cemiyetin kurulmasıyla birlikte Kürtlerin çalışmalarına verilen destek de arttı.

Dernek kuruluş çalışmaları sürdürülürken, Şeyh Sait isyanından sonra Ağrı Dağı'na sığınan Celali, Hasanan, Cibran, Haydaran aşiretleri Celali Berho'nun başkanlığında bir isyan merkezi kurmuş ve hazırlıklara başlamışlardı.

Bu hazırlıklardan haberdar olan Yüzbaşı İhsan Nuri, Rasim ve Hurşit sığındıkları Irak'tan kaçarak Ağrı'ya ulaşmak için yollara düştüler. Kimliklerini gizleyerek, İran sınırları içinden Ağrı'ya doğru gitmek isterlerken, İran hükümetinin bu hareketlerini öğrenmesi üzerine peşlerine asker gönderildi. Çıkan çatışmada Rasim ölürken, Hurşit geriye, Irak'a döndü. Yüzbaşı İhsan Nuri ise İran'lı askerlerin elinden kurtulduktan sonra yoluna tek başına devam ederek Ağrı'ya; isyancıların merkezine ulaşmayı başardı.

Örgütçülüğü ile bilinen İhsan Nuri kısa sürede Ağrı'daki Kürt birliklerini bir düzene sokarak eğitimlere başladı. İhsan Nuri'nin Ağrı'ya ulaştığını haber alan Hoybun Cemiyeti, kendisini "Ağrı Askeri Delegesi ve Milli Hareketin Genel Kumandanı" olarak atadı.

Hoybun Cemiyeti Ağrı'daki harekete elinden gelen her türlü desteği göndermeyi sürdürmekteydi. Ağrı'ya gönderilen silah ve cephanenin yanısıra; ilkel de olsa bir matbaa makinası gönderildi. İhsan Nuri bu makinanın Ağrı'ya ulaşmasıyla birlikte "Ağrı" ve "Gaziya Welat" isimlerinde gazeteler çıkararak hareketlerinin propagandasını yapmaya başladı. Ayrıca, "Agrı Egır Dıbarine" (Ağrı Ateş Yağdırıyor) baş-

lıklı bir bülten çıkartılarak, ayaklanmanın amaçları anlatıldı. Bu bülten, dar çevreyle sınırlı kalmayıp, uluslararası kamuoyu oluşturmak için yurt dışındaki bazı merkezlere de gönderildi. Bu arada bir de telsiz sistemi kuruldu ve ayrı bölgelerdeki birimlerin haberleşmeleri sağlandı.

Birinci Ağrı Harekatı

Ağrı'da isyan hazırlığı yapan Kürtlerle, askeri birliklerin ilk karşılaşmaları 16 Mayıs 1926 tarihine rastlar. Bir gurup Kürt askeri Doğubeyazıt'ın Muson bucağının Kalecik köyünden hayvan alarak tekrar karargahlarına çekildi. Bunun üzerine Doğubeyazıt'tan hareket eden 28. Jandarma Alayı Ağrı'ya çıkarak Demirkapı bölgesinde Kürt birlikleriyle karşılaştı. Serdarbulak ve Gevye yönünden gelen İran'lı Sakanlı ve Kızılbaş aşiretlerinin de katılmasıyla güçlenen Kürtler, çıkan çatışmada jandarma alayını yenilgiye uğrattılar ve alay Haziran ayı ortalarında dağılmış olarak Doğubayazıt'a çekilmek zorunda kaldı. (63)

28. Alay Komutanı ise, yaptığı yanlışlıklarla yenilgiye neden olduğu için görevinden alınmasının yanısıra Harp Divanı'na verilmek üzere Sarıkamış'a gönderildi.

Bu yenilgi üzerine 3. Ordu Müfettişliği, Ağrı'daki isyan hareketini sonuçlandırmak için bir tedip harekatı planlayarak, bunu 13 Haziran 1926 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na sundu.

Bu plan çerçevesinde 16 Haziran'da tedip harekatına başlanacaktı, ancak 14 Haziran'dan itibaren bölgede keşif uçakları uçacak ve bilgi toplayacaktı.

Planlandığı gibi, 16 Haziran'da askeri birlikler harekata geçti. Aynı gün akşamı Küçük Ağrı'nın eteklerine ulaşıldı. Ertesi sabah, Şeyh Mirza köyü, Demirkapı, Türkmen ve Çiftlik yönünde ilerlenirken, yer yer küçük çaplı çatışmalar oldu. Ancak, yapılan harekat boyunca karşılaşılması beklenen büyük birliklerle hiç bir karşılaşma ve çarpışma gerçekleşmedi. Bu durum, isyancıların harekatı önceden haber aldıkları ve Ağrı'nın arka tarafından İran'a geçtikleri şeklinde yorumlandı.

(63) Şadillili Vedat, a.g.e., sf. 129

Bu durumda, İran hükümetine başvurularak, sınırda gerekli önlemleri alması ve "geçişleri önlemesi" istendi.

İkinci Ağrı Harekatı

3. Ordu Müfettişliği, isyancıların çoğunluğunun İran'a kaçmaları üzerine, yeni bir tedip harekatına girişilmesi gerektiğini belirten bir rapor hazırlayarak, bu raporu 25 Ağustos 1927 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na sundu. Raporda şu görüşler savunuluyordu:

" Ağrı dağı asilerinin tedibatı için bir taarruz harekatı hazırlanmaktadır. Şimdiye kadar alınan bilgilere ve yapılan keşiflere göre, burada en çok 300 çadır vardır. Bu miktara göre eli silah tutan asi miktarının 800 kadar olduğu kabul edilmektedir. Harekatın sürat ve güvenle yapılabilmesi için 9. Kolordu, Kars'taki 29. Alay ile 9. Tümen Komutanının da Ağrı bölgesine alınmasına lüzum göstermekte ve bu husus Ordu Müfettişliğince de uygun görülmektedir.

İranlıların Ağrı asilerini teşvik ettiğine dair bazı haberler olduğu için asilerin tedip sırasında, geçen sene meydana gelen 1. Ağrı ayaklanmasında olduğu gibi yine İran'a kaçmaları muhakkak olduğundan, bu hususun lehte temini bakımından İran hükümetiyle gerekli siyasi ilişkilerin sağlanmasına lüzum vardır."

3. Ordu Müfettişliğinin bu planının Genelkurmay Başkanlığı tarafından da uygun bulunması üzerine, 9. Kolordu, tedip harekatı ile görevlendirildi. 9. Kolordu Komutanlığınca 14 Temmuz 1927 tarihinde yayınlanan bir emirle, tedip harekatının Ağustos ayının ilk günlerinde başlayacağı duyuruldu. Ancak, Ağustos ayı içerisinde sadece askeri birliklerin Ağrı Dağı bölgesine kaydırılması işlemleri yapılabildi.

9. Kolordu Komutanlığı sonuçta, 8 Eylül tarihinde "harekat emri" verdi. Bu emir uyarınca 9. Tümen 10 Eylül'de harekatı başlattı. Askeri birlikler, kendilerine verilen hedefler doğrultusunda Ağrı Dağı'na doğru ilerlemeye başladı. Harekatın ilk bir kaç günü pek fazlaca bir çatışma meydana gelmedi. Bu arada yapılan istihbaratlar sonucunda, 15 Eylül gece yarısı, bazı aşiretlerin İran'a geçeceği askeri birliklerce öğrenildi.

Bu geçişi önlemek için harekat hızlındırılarak yön değiştirildi ve sınır bölgesinin denetime alınması planlandı. Bu aşamalarda karşılıklı

sert çatışmalar meydana geldi. Her iki taraf da bu çatışmalarda ağır kayıplar verdi. Sonuçta, Ağrı Dağı'ndaki Kürt isyancılarının tedibi amacıyla başlatılan bu ikinci harekattan da istenilen sonuç elde edilemedi. Bu durum, 3. Ordu Müfettişliğince şöyle belirlendi:

"İki tümen ile yapılan İkinci Ağrı Harekatı sürat ve başarı ile sona erdirilmiştir. Ancak, arazinin pek çok arızalı ve susuz oluşu, üç gün süren muharebe ve 10 günlük bir yürüyüşün doğurduğu yorgunluk, bir de bunlara ilaveten 29. Alay müfrezesinin gafleti yüzünden uğradığı baskın felaketi, asilerin kökünü kazımak olanağı vermemiştir." (64)

Üçüncü Ağrı Harekatı

Bu iki tedip harekatının yapıldığı sıralarda henüz güç toplama aşamasında olan isyanın asıl alevlenmesi ise 1930 yılına rastlamaktadır. Çünkü iki harekatta da ciddi bir direniş göstermeyen ve zorunlu kalmadıkça çatışmadan kaçınan Kürt birlikleri ve aşiretleri, İran'a geçmekteydi.

3. Ordu'ya bağlı birliklerin tedip harekatı sürerken geri çekilmeyi ve en az zaiyatla bu harekatlardan sıyrılmayı seçen Kürt birlikleri İhsan Nuri komutasında eğitimlerini sürdürüyorlardı.

Bu arada Ağrı, "bağımsız Kürdistan'ın bir vilayeti" ilan edildi. Hoybun Cemiyeti, Celali aşireti reisi İbrahim Heski'yi paşalık rütbesi ile Ağrı'ya vali tayin ederken; Vilayet jandarma komutanlığına Temir Ağa'yı, Korhan kaymakamlığına Molla Hüseyin Efendi'yi, Koahan kaymakamlığına Omerin Ağa'yı, Ortili nahiyesi müdürlüğüne Hasan Efendi'yi ve Kori nahiyesi müdürlüğüne de Musa Berkili Ağa'yı getirdi.(65).

Tedip Kararı Alınıyor

Ağrı'daki bu gelişmeler üzerine, Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün başkanlığında 28 Aralık 1929 tarihinde bir toplantı yaptı. Bakanlar Kurulu üyelerinin yanısıra Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, 1. Genel Müfettiş İbrahim Tali (Öngö-

(64) Reşat Hallı, a.g.e., sf 226.
(65) Kadri Cemil (Zinar Silopi), Doza Kürdistan, Kürdistan Press, Sayı.62, sf. 8

ren) Bey'in de katıldığı toplantıda, 1930 yılı Haziran ayında, Ağrı'da bir tenkil harekatına girişilmesi kararlaştırıldı.

Bakanlar Kurulu'nun bu kararı üzerine, Genelkurmay Başkanlığı, 7 Ocak 1930 tarihinde 9. Kolordu Komutanlığı'na şu emri gönderdi:

"1930 senesinde Ağrı'ya karşı yapılacak harekata dair, 29 Aralık 1929 gün ve 8692 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ayrıca yazılı olarak gönderilmiştir. Bu kararname gereğince, Bulakbaşı ile Şıhlı köyü arasındaki asilerle meskun olan köyler ile sığınılan yerler işgal edilerek, asiler geçme üssünden yoksun bırakılacak ve bölge eşkiyadan temizlendikten sonra, bunlar Ağrı tepeler hattına doğru takip edilerek işgal edilen bölgede garnizonlar inşa edilecek ve bunlardan yalnız seyyar jandarma kuvvetleri 1930-1931 kışını burada geçireceklerdir. İşgal bölgesinde, jandarma alayları için lazım olan yerlerden başka meskun yer bırakılmayacaktır.

Bu suretle iaşe ve iskan ihtiyacından tamamıyle yoksun olan asiler ya dağılacak veya İran'a sığınmaya mecbur olacaktır. Bu takdirde mesele İran'la halledilecektir." (66)

9. Kolordu Komutanlığı aldığı emir üzerine harekat için gerekli olan hazırlıklara başladı. Bu arada bölgenin harekata elverişliliğine ilişkin bilgiler de ayrıntılı olarak araştırılıyordu. 9. Kolordu Komutanlığı yaptığı bu araştırmaların ışığında, 3 Mayıs 1930 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na bir yazı yazarak harekatın Eylül ayına bırakılmasını önerdi. Bu teklifi yerinde bulan Genelkurmay, kendi görüşünü de ekleyerek raporu 6 Mayıs 1930'da Başbakanlığa sundu.

8 Mayıs 1930 tarihinde bir toplantı yaparak bu raporları görüşen Bakanlar Kurulu, harekatın Eylül ayına bırakılması görüşünü benimsedi.

Harekat Başlıyor

(66) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 321-322.

Alınan bu karar ve yapılan hazırlıklar sonucunda, 4 Eylül 1930 tarihinde harekat emri verildi. Bu emir üzerine Salih Paşa komutasındaki askeri birlikler bir çok koldan 7 Eylül sabahı Ağrı'ya taarruza başladılar. (67)

İlk başlarda Salih Paşa komutasındaki birlikler bir başarı elde edemediler. Bölgeyi iyi bilen, dağı arkalarına alan ve denetimlerindeki bölgede İran'a geçiş olanağı sağlayan Kürtler ellerindeki mevzileri korumakta zorlanmıyorlardı.

Bu sıralarda Türk Hükümeti ile İran Hükümeti arasında bir "sınır düzeltmesi" yapılarak Van'ın bir bölümü İran'a verildi ve Küçük Ağrı Türkiye sınırları içine alındı. Bunun üzerine isyancıların İran yolu kapanmış oldu ve çember içerisinde kaldılar.(68)

Çembere alınan Kürtler kısa bir süre sonra bütün ikmal yolları tıkandığı için açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar ve bir yarma harekatı ile İran'a sığındılar. Bu harekat sırasında, isyanın önde gelen ve komuta kademesinde yar alan Şimikanlı Timur, Musa Lezgi, Halit Ağa, Tosun Ağa ve Ali Aksu yakalandı.

İsyanının önderlerinin bazılarının İran'a kaçması, bazılarının yakalanması üzerine isyan hareketi dağılırken, askeri birlikler bir süre daha tedip ve tenkil harekatını sürdürdü. İsyana direkt olarak katılan bir çok köy yıkılırken, teslim olmamakta direnen bir çok kişi de öldürüldü. (69)

4 Eylül günü verilen emir üzerine 7 Eylül'de başlatılan harekat 14 Eylül'de Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan, "Ağrı tedip harekatı, eşkiyanın kesin yenilgisi ile son bulmuş ve bir hayli reis öldürülmüştür. Dağılan eşkiya artıkları ile kaçarken bıraktıkları eşya ve hay-

(67) Kadri Cemil, anılarında, Salih Paşa komutasındaki birlikleri; 40 000 piyade, on batarya top, 550 mitralyöz ve 50 savaş uçağı olarak vermektedir. Reşat Hallı'nın kitabında, III, Ağrı Harekatı'nın tarihi 7-14 Eylül olarak verilirken, Kadri Cemil bu harekatın başlangıcını 11 Haziran vermekte ve Eylül sonuna kadar devam eden bir çok çarpışmadan sözetmektedir. Reşat Hallı'nın kitabında belirttiği tarih, isyanın bastırılmasıyla sonuçlanan son harekatın tarihi olsa gerek.

(68) Kadri Cemil, Doza Kürdistan, Kürdistan Press, sayı. 63, sf. 8.

(69) Kadri Cemil, anılarında Ağrı dolaylarında 130, Zilan dolaylarında da 200 köyün yıkıldığını ve on binden fazla Kürdün de öldürüldüğünü yazmaktadır. (Kürdistan Press, sayı.62, sf.8.)

vanları ve mağaralarda, sarp yerlerde gizlenmiş bulunan perakendeleri toplamak üzere tertip edilen müfrezeler tarama ile meşguldür. Harekat sona erdiğinden bundan sonra tebliğ verilmeyecektir" şeklindeki açıklamasıyla son buldu. (70)

Ağrı tedip harekatının tamamlanması üzerine, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a 16 Eylül 1930 tarihinde şu mesajı gönderdi:

"Doğu sınırlarımızda genel asayişi ve milli birliği bozmak isteyen şaki ve asileri imha edenleri takdir ve tebrik ederim. Harekatı, her zamanki yüksek vukuf ve liyakatla yürüten Genelkurmayımıza ve kuvvetlerin sevk ve idaresinde gösterdikleri başarıdan dolayı Kolordu Komutanından, kurmay heyetine, harekata katılan komutanlarla, subaylarına ve erlere teşekkürlerimin iblağını (ulaştırılmasını) rica ederim." (71)

VI. KOÇUŞAĞI AYAKLANMASI

Doğu bölgesinde "genç devlet"in, kurmak istediği otoriteye karşı çıkan aşiretlerle olan çatışmaları bitmek bilmiyordu. Çünkü bölgede yaşayan Kürtler, bağımsız bir devlet kurmak için mücadeleden vazgeçmek niyetinde değillerdi.

Bu amaçlarından vazgeçmeyen ve Şeyh Sait isyanı sonrasında kaçıp dağlara sığınan Kürtlerle Koçuşağı aşiretinin güç birliği etmesi üzerine, tekrar isyan hazırlıklarına başlandı. Bölgede denetim kurmak isteyen devlet yetkilileri ise aşiretlerin ileri gelenleri ile tek tek görüşerek, onları egemenlikleri altına almak için çaba harcamaktaydı.

Koçuşağı ile yapılan benzeri görüşmeler üzerine huzursuz olan aşiret ileri gelenleri, devlet güçleri ile anlaşmanın sonucunda "tenkil" yapılacağı korkusunu duymaya başlamışlardı. Hükümet de, Koçuşağı aşiretiyle anlaşmanın sağlanamayacağını anlayınca, 19 Eylül 1926 tarihinde "tedip" kararı aldı. Tedip görevi ise Elazığ ve çevresindeki as-

(70) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 349
(71) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 350

keri birliklerin komutanı olan Albay Mustafa Muğlalı'ya verildi.

Ayaklanmanın bastırılması için gerekli olan bütün askeri hazırlıklar tamamlandıktan sonra, 1 Ekim 1926 tarihinde askeri birliklere, harekatla ilgili olarak şu emir verildi:

"1- Şimdiye kadar mel'unca hareketlere devam eden, canavarlığın ve haydutluğun timsali olan Koçuşağı aşiretinin tedip ve tenkiline kesinlikle karar verilmiştir.

2- Bunlara karşı yapılacak harekata ait tertibat şu şekilde olacaktır;

a- Hükümet kuvvetleri ile birlikte bu harekata katılma arzusu gösteren bir aşiret grubu 3 ekim 1926 akşamına kadar Koçuşağı bölgesi kuzeyinde Birasar deresiyle Havaçur deresi arasındaki sırtlarda,

b- Diğer bir aşiret grubu, aynı günün akşamına kadar Kırk köyü ile Sarıoğlan köyü arasındaki bölgede,

c- Diğer bir aşiret grubu aynı günde Sarıoğlan köyü ile Kızıl Ziyaret Tepesi arasındaki bölgede,

d- Diğer bir aşiret grubu aynı günün akşamına kadar Maksur köyü ile Sarıoğlan köyü arasındaki bölgede toplanmış olacaklardır.

e- Ulukale ve dolayındaki silahlı köyler ile halen Çemişgezek'in güneyinde bulunan Şavak aşireti, aynı günde Hadisar deresi doğusundaki sırtlarda, 10. Alayın 3. Taburu bu derenin batı sırtında,

f- Çemişgezek'in batı ve kuzeybatısındaki köylerden teşkil edecek milisler, kısmen mahalli jandarmanın komutası ile Dulmlı köyü ve Arkide arasındaki bölgede,

g- Koçuşağı bölgesi batısındaki Çemişgezek, Kemaliye (Eğin) ve Arapkir ilçelerine mensup milisler Kemaliye, Arapkir jandarmalarının katılması ile ilkin aynı günün akşamına kadar Keklik tepe, Mansuat, Bahrabelli hattında bulunacaklardır.

h- Kemah jandarması ve Kemah'taki piyade bölüğü, aynı günün akşamından itibaren Munzur dağları üzerinden Kemah'a giden önemli istikametlerin gözetlenmesi görevini yapmaya başlayacaktır."

Bu emrin ilk maddesinde de belirtildiği üzere, tedip ve tenkil harekatının yürütülmesi için askeri birlikler 4 Ekim 1926 tarihinde hareket geçtiler. 6 Ekim'i 7 Ekim'e bağlayan gece, 10 Alay'ın mevzilendiği bölgeye 20-30 kişilik bir grup saldırıda bulundu. Ani bir saldırı deneyen isyancılar, bu harekatlarında başarılı olamayarak geri püskürtüldü. Kırklar tepesi ve Teğar deresindeki Kürtler, top ve makinalı tüfek ateşi karşısında tutunamayarak dağılırken, Elazığ'dan kalkan bir uçak da,

attığı bombalarla isyancıların direnme gücünü tamamen kırdı.

Bu bozgundan sonra isyancılara, istekleri üzerine 15 Ekim'e kadar teslim olmaları ve silahlarını teslim etmeleri için süre verildi.

15 Ekim günü bazıları kırık ve bozuk olmak üzere 29 tüfek askeri birliklere teslim edildi.Beklenenin çok altında bir sayıda silah teslim edilmesi, hükümet kuvvetlerinde bu davranışın "zaman kazanmak" için yapıldığı kanaatini uyandırınca; sayıları 1700'ü silahlı olmak üzere 2500 dolaylarında olduğu tahmin edilen isyancıların "imhasına" karar verildi.

Ovacık, Çemişgezek, Beylan, Erkek, Amutka ve Yılan Dağı bölgelerine 16 Kasım sabahı 7. Kolordu tarafından başlatılan ve 30 Kasım'a kadar sürdürülen harekat sonucunda; Koçuşağı aşiretinin ve onları destekleyenlerin çoğu öldürülürken, bir kısmı da yakalandı. Kaçabilenlerin sayısı ise, öldürülen ve yakalanan Kürtlerin yanında çok azdı.

Meydana gelen bu çatışmalarda bir subay ve 31 er ölürken, 1 subay ve 53 er de yaralandı. Ayrıca 10 erin de kayıp olduğu ortaya çıktı.

VII. MUTKİ AYAKLANMASI

Bölgedeki "tedip ve tenkil" harekatının sonu gelmek bilmiyordu. Harekatın biri bitmeden öbürü başlıyor, hatta aynı sıralarda bir kaç ayrı yerde, aynı anda tedip ve tenkil harekatı sürdürülüyordu.

Sasonlulara karşı yürütülen tedip ve tenkil harekatı sırasında, bölgede bulunan Hersan ve Silent aşiretlerinin silahlarının toplanması yoluna gidilmemişti. Ayrıca, Mutki ilçesinde kimlerde silah olduğu hükümet yetkililerine ihbar edilmiş ancak, bu silahlar da toplanmamıştı.

Bölgede yürütülen politika gereği, Mutki'nin 35 köyünde yaşayanların başka yerlere nakledilmesi gündeme geldi. Bitlis Valiliği, 35 köyün nakil işlemlerinin gerçekleşmesi için 2. Tümen'e öneride bulunmuş, ancak, 2. Tümen bu konuda sessiz kalmayı yeğlemiş ve konuyu Kolordu ve 3 Ordu Müfettişliğine aksettirmediği gibi, Bitlis Valiliğine de olumlu ya da olumsuz herhangi bir yanıt da vermemişti.

Konunun kendi istediği doğrultuda yapılmayacağını anlayan Bitlis Valiliği, 2. Tümen'in yanıtını beklemeden bu 35 köyün naklini emretti. Valiliğin bu emri üzerine bu 35 köyde yaşayan halk ayaklandı. Selaş dağı, Kalmas dağı, Kanıpirim dağı, Karmelih dağı, Arziyo dağı ile çevrili bu köylerde 8 aşirete mensup insanlar yaşıyordu. Bunların toplam nüfusu ise 6.000'i aşıyordu. Bu aşiretlerde bulunan silah sayısının ise 1.880 civarında olduğu sanılıyordu.

Başka yere nakledilmek istemeyen halkın ayaklanması üzerine 26 Mayıs 1927 tarihinde, tenkille görevlendirilen askeri birlikler bölgeye hareket ederek, isyan bölgesini sıkı bir çember altına aldılar. Bu çember daraltılarak "temizleme" işlemleri sürdürülecekti.

İsyancıların önde gelen isimleri Şeyh Abdurrahman, Mehmet Ali Yunus ve Zorikli Selim ise yoğun bir direnme başlattılar. İsyancıların en önemli avantajı, bölgenin arazi yapısının doğal engellerle dolu olması ve kendilerinin de bu bölgeyi çok iyi bilmeleriydi. Ancak, olayı bastırmakla görevlendirilen 2. Tümene bağlı tugay ve alaylara bağlı askeri birlikler kalabalık bir askeri güçle ilerlemeyi sürdürüyordu.

Askeri birlikler ilerledikleri her adımda bulunan mağaraları tek tek elden geçiriyor ve "temizlik" harekatını aksatmadan yürütüyorlardı. Bu aramalar sırasında isyanın önde gelen ismi Şeyh Abdurrahman'ın çene kemiğinden; Muhittin'in ise bacağından yaralandığı öğrenildi. Mehmet Ali Yunus ile Zorikli Selim'in ise Zorik ile İnler bölgesi arasındaki ormanlıkta oldukları askeri birliklerce belirlendi. Böylece bu bölgeler, herhangi bir kaçmayı ve yarma harekatını önleyecek şekilde çember altına alındı.

Bu harekat devam ederken, merkezi Siirt'te bulunan 2. Tümen Komutanlığınca 9 Haziran 1927 tarihinde bir emir yayınlandı. Bu emre göre, ayaklanmaya fiili olarak katılan ve silah kullanan asilerin "delalet" etseler bile affedilmelerinin doğru olmayacağı, bunların gönülden delalet etmeyip, gördükleri baskıdan dolayı başka çareleri kalmadığı için bu yola başvurdukları belirtiliyor ve bu kişilerin ilerde zararlı olmalarının önlenmesi bakımından eli silah tutanların "kamilen yok edilmeleri"nin zorunlu olduğu emrediliyordu. (72)

Kararlı bir şekilde yürütülen harekat sonrasında ayaklanmanın ön

saflarında yer alan Şeyh Abdurrahman, Zorikli Selim, Muhittin, Mato ve Ömer ile bir çok isyancı öldürüldü. Ancak, Sason ayaklanmaları sırasında da, Mutki'de de etkin rol oynayan Mehmet Ali Yunus'un yakalanması mümkün olmamıştı. Mehmet Ali Yunus'un yakalanabilmesi için bölgenin ikinci bir kez daha aranması emredildi.

Bir yanda, Mehmet Ali Yunus'un aranması sürerken, diğer yanda da Alikan Aşireti'nin herhangi bir ayaklanmaya meydan vermemesi için bu bölgeye bir harekat düzenlenmesi kararlaştırıldı.

2. Tümen Komutanlığı'nın, merkezi Hazro'da bulunan Tugay Komutanlığına gönderdiği 17 Haziran 1927 tarihli emrinde, Alikan Aşireti Reisi Halil Semi'nin Ali Osman'la anlaşarak güçlendiği ve Beşiri'ye bir harekat düzenleyerek buradaki ailelerini ve çocuklarını kurtarmayı planladığı belirtilerek, devamlı olarak nüfuzunu artıran Halil Semi ve Ali Osman'ın "yok edilmeleri" gerektiği belirtiliyordu.

Bu emir üzerine 19 Haziran günü Hersan, Silant, Keysu bölgelerine giden askeri birlikler buralarda yaşayan aşiretlere karşı bir harekata girişti. Jandarmalar bölgede yürütülen harekat sonucunda teslim aldıkları insanları ve hayvanları Mutki'ye götürürken, teslim alınan aşiretlerin akrabalarının saldırısına uğradılar ve teslim alınanların kaçırılmasına engel olamadılar. Jandarma birlikleri Mutki'ye çekilmek zorunda kaldı.

Bölgede meydana gelen çatışmalar sonucunda askeri birlikler oldukça fazla sayıda kayıp verdi. Üstelik, Halil Semi ve Ali Osman'ın Dicle'yi geçerek güneye kaçmalarına da engel olunamadı. Ancak, Bu kişilerin ve Mehmet Ali Yunus'un aileleri yakalanarak Siirt'e gönderildi. İki subay ve bir çok askerin ölmesine sebep olan çatışmalar sonucunda, isyancıların kaçmaları nedeniyle olay önemini kaybetti.

Bir çok yerde sürdülüren askeri harekat Mutki bölgesinde yaşayan Baban aşireti üzerine de yöneldi. Baban aşiretinden isyana katılan herkesin yok edilmesine karar verilirken, 2. Tümen Komutanlığı 5 Temmuz 1927 tarihinde şu emri yayınladı:

"1. Tedip harekatı, verilen emir ve plan dahilinde yapılacaktır. Te-

(72) Reşat Halit, a.g.e., sf. 196

dibat sırasında şu hususlar gözönünde bulundurulacaktır;

a. Askere silah atanlar bu işi köyce yapmışlarsa, bunların köyleri yakılır ve hayvanları müsadere edilir.

b. Bunlar, köyden bir kısım halk ise bu işlem yalnız bunlara uygulanır ve diğerlerine çok iyi muamele edilir.

c. Askeri kuvvet karşısında silahlı olarak çekilen ve kaçanlar takip edilir, yakalanır ve yok edilir.

d. Bunları koruyanlar ve gizleyenler, yakalanarak Harp Divanı'na yollanır ve evraklar Tümene gönderilir.

e Kıtalar, bu tedip harekatı dışında silah aramak, hükümetçe istenilen kişileri yakalamak, dağlı köylülerin ovaya nakli gibi hususlarla meşgul olmaz. Bu işleri, uygun gördüğü zamanda sivil idareler kendi jandarmaları ile yaparlar.

(...)"

Bu emir doğrultusunda bölgede geniş kapsamlı bir harekat başlatıldı. Çeşitli bölgelerde yer yer yoğun çatışmalar meydana geldi. Ancak, bütün çabalara karşın ayaklanmanın önderliğini yürüten Mehmet Ali Yünus'un ele geçirilmesi mümkün olmadı. Yürütülen tedip ve tenkil harekatının son durumuna ilişkin olarak 14 Ağustos 1927'de Tümen Komutanlığınca yayınlanan bir emirde, konuya ilişkin olarak; *"Mehmet Ali Yunus ve avanesinin ve Mutki ayaklanmasını yapan asi reislerin yok edildiklerine dair bir bilgi alınamadığına göre, birlikler çekildikten sonra bunların tekrar ortaya çıkmaları beklenir. Ayrıca, başlangıçta asilerin mevcudu 700 ve ellerindeki silah miktarı da 500 kadar olduğuna göre, şimdiye kadar tepelenen asiler ve ele geçen silah miktarı dikkate alınırsa, bölgede daha pek çok asi bulunduğunu kabul etmek lazımdır. Bundan ötürü civardaki sadık köylerde saklananların herhalde yakalanmalarına ve yok edilmelerine özellikle önem vermek gerekir"* deniliyordu.

Aynı emrin devamında, halen sürmekte olan çarpışmaların kısa bir süre sonra biteceği de belirtiliyordu. Alınan emirler gereğince yürütülen harekat sonrasında ayaklanma bölgesinde taranmadık yer kalmayınca, harekat 25 Ağustos 1927 tarihinde sona erdirildi.

VIII. BİCAR TENKİL HAREKATI

Şeyh Sait isyanından kaçan 2500 kadar kişi Lis, Çotela, Arşik, Cibir, Faso ve Miri İsmail gibi yüksek bölgelere çekilmişlerdi. Bir süre sonra bu dağlardan düze inmeye ve çeşitli baskınlar yapmaya başlayan isyancılar, telgraf ve telefon hatlarını kesiyor, hayvan kaçırıyorlardı.

Yine Şeyh Sait isyanı sonrasında Şeyh Abdurrahim, Yado, Şeyh Tahir, Haço, Ramanlı Emin gibi kişilerin önderliğindeki gruplar da sınırı geçerek Fransız bölgesine sığınmışlardı. Bu gruplar da zaman zaman Urfa-Cizre hattı üzerinde, zaman zaman da sınırı geçerek baskınlar düzenlemekteydi.

Bu bölgelere yerleşmiş bulunan isyancılar, zaman zaman askeri birliklere yanlış istihbaratlar göndererek onları yönlendiriyor ve sonra da pusuya düşürüyordu. Yine böylesi bir olay sırasında 5. Seyyar Jandarma Alayı, Lis dağı bölgesinde pusuya düşürüldü. Bu çatışmada alay tamamen dağılırken, subaylar ve bir çok asker öldürüldü. Bu baskın sonrasında alayda görevli askerlerin bir kısmı isyancıların yanında yer aldı. Özellikle bu son olay, hükümetin ve ordunun "şerefiyle oynamak" şeklinde değerlendirilerek hemen gerekli önlemlerin alınması emredildi.

3. Ordu Müfettişliği, bu tür olayların önlenmesi için önce 7. Kolordu Komutanı Nazmi'yi (Solok), Haziran 1927'de de Elazığ ve havalisi Komutanı Albay Mustafa Muğlalı'yı bu bölgeye gönderdi.

Albay Mustafa Muğlalı Osmaniye, Piran, Hani, Lice, Bicar, Cibir, Genç, Gökdere ve Palu'da bir ayı aşkın süre dolaşarak bilgi topladı. Muğlalı bu gezileri sırasında 20 civarında aşiret reisinin bu bölgelerde faaliyette bulunduklarını belirlemişti.

Elde edilen bu bilgiler ışığında bölgenin tamamen bir çember içerisine alınması ve daha sonra da bu çemberin daraltılarak tedip ve tenkil harekatının yapılması kararlaştırıldı. Ancak bölgenin arazi yapısı üzerine, bu harekatın üç aşamada yapılması benimsendi.

İlk aşamada, Faso dağı, Lis dağı, Hasur, Zengesor, Murtazan ve Botyan bölgelerine karşı bir harekat başlatıldı. Bu bölgeye, 7. Kolordu, ve 8 Kolordudan çok sayıda askeri birlik sevkedildi. Gerekli hazırlıkların yapılması ve askeri birliklerin yerlerini almasından sonra 7 Ekim 1927 tarihinde "tedip ve tenkil" harekatına başlanması emri ve-

rildi.

Bu bölgede yapılan harekat beş gün sürdü. 12 Ekim'de harekatın birinci safhası tamamlandığında bir çok köy yerle bir edilmişti:

"Bazı köylerin, müfrezeler gelmeden boşaltıldığı görülmüş, bunun üzerine köye muhit olan arazi kısımlarının da dikkatla araştırılmasına zorunluluk hasıl olmuş, tarlalar, odun, ot, saman yığınları, ormanlardaki inler, mağaralar, komlar tamamen araştırılarak perakende bir surette buralara sığınan çoğu erkek, kısmen de kadın ve çocuklardan ibaret kümeler toplattırılmıştı. Yakalanan bu şahıslar arasında kadınlar tecrit edilerek, silahı ile tutulan ve eşkiya ile ilişkisi olduğu anlaşılanlar hemen kurşuna dizilmişti.

Bunlardan alınan bilgiye göre, eşkiyanın bir kısmının daha önce buradan uzaklaştığı, bir kısmının da köyün erkekleri ile öteye beriye dağılmış oldukları öğrenilmişti. Bundan sonra ahali tarafından esasen boşaltılmış olan köyler, (Boytan, Mürtezan, Zengezor bölgesinde miktarı 22'ye ulaşan köy) eşkiya ile tamamiyle birlik olduğu kesinlikle anlaşıldıktan sonra yakıldı. Yanan köylerde, bir çok fişek ve bombaların infilak ettiği görülüyordu. Kül haline gelen saman yığınları arasında mukadder akıbetine uğrayan bir çok eşkiya avanesinin cesedinin teşhis edildiği gibi, takip müfrezeleri buraya yaklaştığı sırada elinden silahını atarak kendine masum hal ve tavrı veren bir çok kimse dahi yakalanarak hemen imha edildiler. Tanınmış elebaşılardan Hartalı Sabri de müfrezeler tarafından yakalanarak öldürülmüş, Sülüpük dağının taranması sırasında Ömer Faro çetesine mensup 49, Emin Miko çetesine mensup 6 silahlı ve 39 silahsız, Kançavare ormanlarında da yine Emin Miko'ya mensup 4 silahlı ve 12 silahsız şaki tutularak öldürüldüler." (73)

Böylece harekatın ilk aşaması tamamlanarak ikinci aşama için hazırlıklara başlandı. Bu aşamada Seyfan, Zikdi, Arşik Dağı ve Ardoşin'in güneyini içine alan bölgeye karşı bir harekat yürütülecekti. Birliklerin yerlerini almalarından sonra bu bölgede de 13 Ekim'de "tedip ve tenkil" harekatına başlandı. 22 Ekim'de sona eren harekatın ikinci aşamasında da bölgedeki bütün yerleşim birimleri, mağaralar tek tek arandı:

(73) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 240-241

"13 Ekim 1927 sabahı birlikler, emredilen yerleri işgal, tarama ve araştırma ameliyesine başladılar.

Güney birlikleri, bölgelerinde yaptıkları bu taramalar sırasında, meşhur şaki Bicarlı Mustafa'nın avanesinden ormanlıklar içine saklanmış 19 kişiye tesadüf eredek imha etmişler ve bunlardan aldıkları bilgiler üzerine, Şeyh Mustafa'nın da Faso dağı bölgesindeki köylerden birinde saklandığı öğrenilerek bölgedeki şüpheli yerlere yapılan baskın sonucunda avanesinden 24 kişi daha öldürülmüş, kendisinin geriye kalan 10 kişi ile iki gün önce firar ettiği öğrenilmişti.

Bu safha harekatının sonunda kuzey ve güney birlikleri tarafından yapılan taramalarda, bütün meskun yerler araştırılmış ve asilere yataklık ettikleri kesinlikle anlaşılan 60 kadar köy yakılmış ve 450'ye yakın şaki öldürülmüştü." (74)

İlk Nüfus Sayımı ve Tenkil

22 Ekim'de harekatın ikinci aşamasının da tamamlanması üzerine 24 Ekim'den itibaren üçüncü aşamaya geçildi. Bu aşamada da Şeyh Fahri ve Fevzi'nin faaliyet gösterdiği bölgeler olan Kulp ilçesinin Huveydan bölgesinin tedip ve tenkiline başlanmıştı.

Bu sırada Türkiye'de ilk kez nüfus sayımı yapılmasına karar verilmişti. Nüfus sayımı yapacak memurların yanlarına silahlı müfrezelerin verilmesi gerekiyordu. Bu bölgede silahlı müfrezelerin gözetiminde yapılan nüfus sayımı sırasında kayda değer pek bir olay çıkmadı. Sadece, Lice'nin Harta köyüne gönderilen nüfus sayım memuruna ve müfrezeye ateş açıldı. Akşama kadar süren çatışma sonrasında, bölgeye takviye kuvvetlerin gönderilmesi üzerine, gece karanlığından faydalanan isyancılar izlerini kaybettürdi. Bu çatışmalar sırasında bir yüzbaşı ve dört er yaralanırken, isyancılardan da 10-12 kişinin öldüğü veya yaralandığı belirlendi. Nüfus sayımına katılmayan ve direnen bu köy ve etrafı, daha sonra tamamen yakıldı.

Bu olayla birlikte harekata daha da yoğun bir şekilde devam edildi. Askeri birlikleri yanıltan köylüler de dahil olmak üzere eli silah tutan bir çok kişi öldürüldü. Bir ay kadar süren harekat sonrasında askeri birlikler tekrar yerlerine döndüler. Harekattan sonra, takip ve tarama-

(74) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 242

lara katılan müfreze komutanlarının raporlarından derlenen bilgilere göre 280 köy yakılmış, 2.000'i aşkın kişi de öldürülmüştü. (75)

IX. ASİ RESUL AYAKLANMASI

Eruh'un Jandarma Komutanı Teğmen Ziya, Lodi Bucağının, Tilmişar köyünden Jilyan aşireti reisi Resul'e dargındı. Resul hakkında bazı ihbarları kullanan Teğmen Ziya, Eruh Kaymakam Vekili Jandarma Yüzbaşısı Galip'i de kendi yanına çekerek, Resul ve kardeşi Akit ile aynı yöreden bazı kişiler hakkında tutuklama müzekkeresi çıkarttı. Bu müzekkere üzerine, bölgedeki 4 köy sarıldı ve silah araması yapıldı. Asıl hedef olarak seçilen Resul'un evinde herhangi bir şey bulunamamasına karşın, Resul yakalandı. Ancak, Akit'in bulunduğu Gevoşil köyünde arama yapılırken, jandarmaya ateş açıldı ve çıkan çatışmada bir onbaşı ile 4 er öldürüldü.Teğmen Ziya, Tilmişar köyünde tutukladığı Resul ve bazı adamlarını köyden çıkarırken, iki yandan açılan ateş karşısında bir varlık gösteremedi. Resul kaçırılırken, bir er de öldürüldü. 22 Mayıs 1929 tarihinde meydana gelen bu gelişmeler üzerine, bölgede bulunan 15 köyün halkı, başlarına geleceklerden korktukları için köylerini terkederek Midyat ve diğer ilçelere kaçtı.Bir yanda, bu "istenmeyen olay"a sebep olan Yüzbaşı Galip ve Teğmen Ziya açığa alınıp, haklarında Siirt Valiliğince kovuşturma açılırken; diğer yanda da bölge halkına karşı bir tedip harekatı yapılması kararı alındı. 7. Kolordu Komutanlığı, 2. Tümen Komutanlığına 31 Mayıs 1929 tarihinde gönderdiği emirde, jandarmalara karşı silah kullananların teslim edilmemeleri halinde "tenkil" harekatı için gerekli hazırlıkların yapılmasını istiyordu.

28 Haziran'da yapılacak harekata ilişkin ayrı bir emir yayınlayan 7. Kolordu Komutanlığı, tedip harekatının, 1. Genel Müfettişlikçe kendi kolordularına verildiğini duyuruyor ve "asıl hedef"in, Jilyan aşireti olduğunu belirtiyordu. Harekata başlanmadan önce, hükümete muhalif olan kişi ve köylerin belirlenerek bildirilmesinin istendiği emirde, Derveşliler ve Batmanlıların da Jilyan aşiretine yardımcı olabileceği yolunda haberler alındığı duyuruluyordu. Üstelik aynı emirde, maksadın kesinlikle "gizli" tutulması isteniyor ve harekat başlayıncaya kadar harekata katılacak erlerin bile konu hakkında haberlerinin olmaması

(75) Şadillili Vedat , a.g.e., sf. 247
Reşat Hallı, a.g.e,sf. 247

isteniyordu.

Tenkil harekatına kara birliklerinin yanısıra üç de uçak katılacaktı.

3 Temmuz günü, harekat emri verildi. Bu emir üzerine harekete geçen birlikler, Timişar, Goveşil, Molet, Tanzi ve Dir Hüseyni bölgelerine doğru ilerlemeye başladı. 59 subay ve 1525 er; 1014 tüfek, 59 hafif makineli tüfek, 6 top, 355.105 mermi, 1017 el bombası ve 334 tane de top mermisine sahip askeri birliklerin karşısında yer alan Resul'ün de edinilen bilgilere göre 200 tüfeğe sahip olduğu, üstelik bunların 50 kadarının cephanesiz, geri kalanlarının ise 25-60 fişeğinin olduğu belirlenmişti.

6 Temmuz'da askeri birliklerle Akit'in komutasındaki bir grup isyancı Tanzi dağı eteklerinde karşılaştı. 1.5 saat kadar süren çatışma sonrasında, havanın kararmasından yararlanan isyancılar izlerini kaybettirdi. Daha sonraki günlerde yer yer ve çeşitli bölgelerde çatışmalar meydana geldi. İsyancıların bir kısmı öldürülürken, bazılara da yakalandı. Bu arada isyancılara yardım edenler de yakalanırken, isyancıların ve bunlara yardım edenlerin evleri de yakılıp, yıkıldı. İsyan bastırılmış ancak, ana hedef olan Resul yakalanamıştı.
7. Kolordu Komutanlığı, 3 Ağustos 1929 tarihinde yayınladığı bir emirle harekatın "başarı" ile tamamlandığını duyurdu. (76)

X. TENDÜRÜK HAREKATI

Aslen İran'lı olan, ancak Türkiye'ye sığınan ve Ağrı dağı çevresine yerleşen Şeyh Abdülkadir'in öteden beri "rahat durmaması" üzerine, Karaköse Takip Komutanlığı, Şeyh Abdülkadir'in tenkili yolunda karar verilmesi için 1. Genel Müfettişliğe başvurarak izin istedi.

Bunun için de, önce Şeyh Abdülkadir'den, aşiretinin elinde bulunan silahları teslim etmesi istenecekti. Silahları teslim etmesi halinde, fazlaca bir gücü kalmayacağı için kolaylıkla başka yerlerde iskan yoluna gidilebilecekti. Silahların teslim edilmemesi durumunda ise, Şeyh Abdülkadir'e karşı tedip ve tenkil harekatına girişilecekti. Karaköse Takip Bölgesi Komutanlığı, 1. Genel Müfettişliğin konuya olumlu yaklaşması üzerine, 14 Eylül 1929 tarihinde bir emir yayınlayarak,

(76) Reşat Halli, a.g.a., sf. 259

bölgedeki birliklerin harekata hazır olmalarını istedi. 20 Eylül'de de harekata başlandı. Karadan ve havadan yürütülen harekat sonucunda asıl hedefe ulaşılamadı ve Şeyh Abdülkadir, bütün çabalara karşın İran'a kaçmayı başardı. Harekata katılan birliklerden alınan bilgilere göre, bir grup insan, biraz hayvan ve eşyadan başka bir şey elde edilememişti. Bunun üzerine, harekata katılan askeri birliklere 27 Eylül 1929 tarihinden itibaren yerlerine dönmeleri istendi ve bir tenkil harekatı daha tamamlanmış oldu.

XI. SAVUR TENKİL HAREKATI

1930 yılı başında, Ankara'da yapılan bir toplantıda, doğu ve güneydoğu bölgelerinin durumu en ince ayrıntılarına kadar ele alındı. Her ilin valisi tek tek dinlenirken, bölgede görev yapan bölge müfettişlerinin ve askeri birlik komutanlarının mütalaaları da alındı. Kimse, bölgede 1930 yılı içerisinde herhangi bir isyanın çıkacağına ihtimal vermiyordu. Ancak, herkesin birleştiği bir diğer nokta ise her şeye karşın, "tedbir"in elden bırakılmaması gerektiğiydi. Bütün bu değerlendirmeler sonucunda alınan önlemler bölgede bazı olayların meydana gelmesine engel olamıyordu. Mayıs ayı başlarında, Savur, Midyat ve Cizre'nin bazı köylerinde jandarmaya karşı saldırılar düzenlenmişti. Bu olayların bir "başkaldırma" olarak değerlendirilmesi üzerine, tedip ve tenkil harekatının yapılmasına karar verildi.

Harekat, Mardin Valisinin gözetimi altında, 7. Kolordu Komutanlığınca yürütülecekti. Gerekli hazırlıkların yapılmasının ardından, 26 Mayıs'ta harekat başlatıldı. Savur, Midyat ve Cizre'nin bazı köyleri yürütülen harekat çerçevesinde sarıldı. Ancak, sadece Savay köyünde bir direniş başgösterdi ve çıkan çatışmada üç kişi öldürülürken, üç kişi de yaralandı. Diğer köylerde ise arama ve tarama faaliyetleri, sakin bir şekilde yürütülüyordu. Girişilen bu harekattan kesin bir sonuç alınmak istendiği için aramalar çok sıkı bir şekilde yapılıyor ve silah toplama işlemi sürdürülüyordu. 5 Haziranda toplanan silahların sayısı 306'ya ulaştı. Bunun üzerine, 1. Genel Müfettiş İbrahim Tali(Öngören) bey, 9 Haziran'da harekatın bitirilmesini ve birliklerin yerlerine dönmesini bildirdi. Ancak, birliklerin çekilmesine karşın, silah toplama işi sürdürüldü. 11 Haziranda toplanan silahların sayısı da 503'e yükseldi.

XII. ZEYLAN İSYANI

Van'ın Erciş ve Muradiye ilçeleri ile, Ağrı'nın Patnos ve Diyadin ilçelerinde yoğun faaliyetler sürmekteydi. Van'daki Zeylan ve Celali aşiretleri, Siirt'teki Bekıran aşireti, Muş'taki Hayderan ve Banuki aşiretleri ile Bitlis'teki Adaman aşiretlerinden oluşan 1500 kişilik silahlı bir grup isyan hazırlığı içerisindeydi.

Gerekli hazırlıklarını yaptıklarına inanan isyancılar, 20 Haziran 1930 tarihinde, Seyit Abdülvehap ve kardeşi Seyit Resul, Ermeni Abraham Paşa, Tahir Asaf, Halit ve kardeşi Ferzande, Şeyh Abdurrahman, Emin Paşa oğullarından Burhan ve Ömer ile, Kör Hüseyin Paşa'nın oğulları Mehmet ve Nadir'in önderliğinde harekata geçti ve ilk iş olarak Çaldıran-Beyazıt telgraf hattını kesti. (77)

İsyanın başlangıç aşamalarında, bölgede bulunan 18. Piyade Alayı ve 4. Süvari Alayı ile isyancılar arasında çatışmalar olurken; Şıkkanlı aşiretine bağlı 300 kişilik bir kuvvet ile, Derviş Bey ve aşiretindeki silahlı adamları devlet kuvvetlerinin yanında yer aldı.

Zeylan Bucak merkezi ve Jandarma karakolu basıldı. Zeylan bucak merkezi kısa sürede isyancılar tarafından ele geçirilmişti.

Bu olaylar üzerine 5. Seyyar Jandarma Alay Komutanı, Zeylan'daki birlikleri takviye etmek üzere Erciş'te bulunan bir piyade ve bir de süvari bölüğünü bölgeye gönderdi. Erciş Kaymakamı da gelişmeleri yakından izlemek üzere bu birliklerle Zeylan'a hareket etti. Ancak, yolda pusuya düşürülen kaymakam, yaralandı. Kaymakam Erciş'e geri götürülürken, alay komutanı ve diğerlerinin hakkında ilk sıralarda bir bilgi edinilemedi.

(77) İsyanın önderlerinden Mehmet ve Nadir'in babası Ahlatlı Kör Hüseyin Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak "Milli Mücadele"ye katılmış ve Mirliva (Tuğgeneral) rütbesine ulaşmıştır. (Şadillili Vedat, a.g.e., sf. 138).

Bu arada, isyancılar Erciş'e bir saldırı düzenledi. Erciş isyancılarca ele geçirilemedi ancak, çatışmalar sonucunda 2 subay ve 16 er ölürken, 2 subay ve 2 er de yaralandı.

Olayın bu şekilde bir seyir izlemesi üzerine, gelişmelere ilişkin dosya Genelkurmay Başkanlığına sunuldu.

Bölge halkının da isyancılara destek vermesi üzerine olay iyice genişlemiş ve isyanın bastırılması için "çok kan dökülmüştür." İsyanın tamamen bastırılması ve "tedip" harekatının yapılmasıyla görevlendirilen 9. Tümen'e bağlı birlikler zaman geçirmeden isyan bölgesine ulaştı.

28 ve 29. Alaylar Diyadin ve Karaköse tarafından, 11. Süvari Alayı Tutak tarafından ve kuzeyden, 1. ve 17. Hudut Taburları ile, 62. Alay ve 41. Süvari Alayı doğudan harekata geçerken, Derviş Bey ve adamları ile diğer aşiretlere bağlı silahlı kişiler batıdan, Ahlat bölgesinde yaşayan aşiretler ile 18. Alay da güneyden isyancıların bulunduğu bölgeyi ablukaya aldı.

Eylül ayının ortalarına kadar süran harekatta isyanın merkezi konumundaki Çakırbey nahiyesi neredeyse haritadan silinecek hale getirildi. 18 Eylül'de silahlar susarken sonuç şöyleydi: "İsyancıların bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı batı illerine sürülmüş, bazıları da İran'a kaçmıştı... Ancak altı aşiretten geriye kalan köylerin hepsi yakılıp yıkılmıştı..." (78)

XIII. ORAMAR AYAKLANMASI

1930 yılı ayaklanmalarla ve tedip hareketleriyle dolu olarak geçti. Bir yanda Zeylan ayaklanması bastırılırken, diğer yanda Ağrı'da yıllardır meydana gelen olaylara son vermek amacıyla bir "tenkil" harekatı yapılmaktaydı.

İşte, Ağrı'da süren bu harekat nedeniyle, İhsan Nuri ve arkadaşlarına destek vermek isteyen ve Hoybun Cemiyetinde faaliyet gösteren bir grup Kürt Irak'tan Ağrı'ya doğru yola çıktı. Bu kararı ise, İhsan Nuri'nin Hoybun Cemiyeti'ne gönderdiği, gelişmeleri anlatan rapor el-

(78) Şadillili Vedat, a.g.e., sf. 139.

lerine ulaşınca aldılar. Cemiyetin bu konuya ilişkin olarak aldığı 10 Temmuz 1930 tarihli kararı şöyle:

"11 Haziran 1930 tarihinde Hoybun'un Ağrı mıntıkasına Türk kıtaatı tarafından taarruz edildiği askeri komiseri İhsan Nuri paşanın ol babdaki raporundan ve söz konusu taarruzun önemli bir askeri güçle gerçekleştirme ve hedefin Ağrı mıntıkası ve civarındaki Kürtlerin imha olduğu Türkçe gazetelerin yayınlarından da anlaşılmakla durumun araştırılmasına ve incelenmesine karar verildi. Muhtelif gazetelerde dahilden alınan raporlar ve haberler, dahile gönderilen kasıtlarının getirdikleri bilgilerden anlaşılmıştır.

Ağrı'da gerçekleştirilen taarruzun hedefi Ağrı'yı imha; Van, Bitlis, Erzurum civarındaki Kürtleri katliam etmektir. Nitekim Türkçe gazeteler ordunun güzergahındaki köyleri şimdiden yaktığını ve ahalisini katliam ettiğini itiraf etmektedirler. Doğuda bu hareketle amaçlarına ulaştıktan sonra batıya ve güneybatıya yönelerek buradaki Kürtler hakkında da aynı yöntemle hareket edilerek Türkiye dahilinde bir daha Kürt meselesini sürdürecek hiç bir unsurun faaliyetine izin vermeme arzusundadırlar.

Olay, Hoybun'ca bilinen ve genel bir ihtilalin gerçekleştirilmesini gerektiren aracın henüz temin edilmemiş olduğu gibi, memleket dahilinde yapılması an meselesi olan teşkilat da henüz tam anlamıyla oluşturulmamakla beraber, ancak yukarıda da dendiği gibi, Türkler Ağrı'ya yönelik taarruzlarında amaçlarına ulaştıkları takdirde, Kürt milli şurunun canlı bir örneği olan Ağrı'yı dağıtarak, Kürdistan'da yapacakları tahribat ve katliamların gerçekleştirilmesine meydan bırakmamak düşüncesi ile Genel Merkez, ister istemez emrivakii kabul, Türklerin hedef ve gayelerine ulaşmalarına engel olarak Kürtleri katliamdan kurtarmak emeline, buna bağlı olarak güneyden, Kuzey Kürdistan'a bir taarruz hareketi planında gösterilen fermandarlıkları ortaya çıkarma ve ihtilal hareketine Allahın yardımı ile 3-4 Ağustos 1930 pazartesi gecesi yardım etmeye karar vermiştir." (79)

Hoybun Cemiyeti tarafından alınan destek kararı gereğince, yapılacak harekat doğrultusunda çalışmalara başlandı. Amaç, ilk etapta Mardin'i ele geçirmekti. Bunun için de 3 Ağustos'u 4 Ağustos'a bağlayan gece yarısı, Mardin'e saldıracak kuvvetler, Mardin'e 6 kilometre

(79) Kadri Cemil, Doza Kürdistan, Kürdistan Press, sayı. 63 sf. 8

yakınlıktaki "Dıyre Bendara"daki buluşma noktasında olacaktı. Ancak, o gece, orada olması gereken Mahmut Alişer ve Sado Hemo Gaso'nun yerine sadece iki haberci gelmişti. Böylece, Irak'tan sınırı geçerek buluşma noktasına gelen Ekrem Cemil Paşa ve yanında bulunan az sayıdaki birlik, başka birlikler yerine iki haberciyle karşılaşınca Mardin'e saldırmaktan vazgeçtiler.

Buluşma noktası olarak kararlaştırılan yerde kalmayan ve oradan Mazı dağına geçen Kürtler, diğer aşiretlerle bağlantı kurma yollarını aradılar. Bu sırada, Mahmut Alişer'in akrabaları isyandan haberleri olmadığı ve kendi onayları alınmadığı gibi gerekçeler belirterek geri çekildiler. Bu sırada, Sado Hemo Gaso beraberindeki bir kısım kuvvetle Irak'tan gelenlere katıldıysa da ortada bir isteksizlik dolaşmaya başlamıştı.

Haverka dağlarında bulunan Haco Ağa ve Celadet Bedirhan komutasındaki Kürtler de, bir süre dağlarda dolaştıktan sonra hiç bir şey yapamayarak yerleşim merkezlerine döndüler.(80)

İşte, dağlarda bütün bu gelişmeler sürüp giderken, isyancılara katılmayan Kasım Ağa, 21 Temmuz 1930'da askeri birliklere sığınarak yapılacak baskın hakkında bilgiler verdi. İsyana katılacak grupların çoğu henüz bir şey yapmaya karar verememişken, Şeyh Ahmet Barzani komutasındaki 500 kişilik silahlı bir grup Oramar'daki askeri kışlaya baskın düzenledi. Önceden öğrenilen baskın harekatı geri püskürtülürken, baskın haberini veren Kasım Ağa da devlet güçlerinin yanında çarpışmalara katıldı.

Ancak bu baskın olayı, Oramar ile Şemdinan arasında oturan aşiret reislerinden Benavikli Ahmet ve Sikanlı Hacı İbrahim'in de adamlarıyla birlikte isyan hareketinin içinde yer almasına yol açtı.

İsyanın bir anda büyüyecek gibi olması üzerine, bölgeye takviye kuvvetler gönderilirken; isyancıların bulundukları bölgeler de uçaklarla bombalandı. Bir hafta kadar süren bu çarpışmalardan sonra, kendi aralarında birlik sağlayamamış olan isyancılar büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bu gelişmelerin hemen ardından bölgede bir tedip harekatı başlatı-

(80) Kadri Cemil, Doza Kürdistan, Kürdistan Press, sayı 63, sf. 8

lırken, Kasım Ağa'nın yanısıra Kerim ve Ferhat Ağa da adamlarıyla birlikte devlet güçlerinin yanında yer aldı.

7. Kolordu'ya bağlı birlikler tarafından yürütülen tedip harekatı Ekim ayına kadar sürdü. Bu harekat karşısında tutunamayacaklarını anlayan isyancılar sınırı geçerek Irak, Suriye ve İran taraflarına geçtiler. (81)

XIV. PÜLÜMÜR HAREKATI

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Ağrı ve Oramar isyanlarından sonra, doğu illerinde yaptığı incelemelerden sonra, Erzincan'a ilişkin gözlemlerini Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığına bir rapor olarak sundu. 18 Eylül 1930 tarihli bu raporda şu saptamalar yer alıyordu:

"1. Erzincan ilindeki incelemelerim sırasında ekonomiyi önemli surette zarara sokan ve bu il dahilindeki asayişsizliğin en önemli amillerinden olan Aşkirik, Kürk, Dağbey ve Haryi köylerinin tedip ve tenkiline zorunluluk olduğunu gördüm.

1. Genel Müfettişlik bölgesi dışında kalan bu köyler; il jandarma kuvvetinin yetersizliği dolayısıyla ciddi bir tedibe uğramadan, yaptıkları şekavetle, memleketin Türk halkı üzerinde büyük ölçüde olumsuz etki yapmakta ve civar Kürt köylerini şekavete teşvik etmektedirler.

Bu bakımdan vilayet bu köylere; vergi ve asker vermelerini, silahlarını teslim etmelerini tebliğ ederek, olumsuz bir sonuç alındığı takdirde bu bölgede çok şımarık bir durum almış tüm Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim kılmak için Erzincan'a nakledilecek bir hava kıtası ile bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı düşüncesindeyim.

2. Erzincan merkez ilçesinde 10.000 Kürt vardır. Bunlar Alevilikten faydalanarak mevcut Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. Birkaç sene sonra Kürtlüğün bütün Erzincan'ı istila edeceğinden endişe edilebilir. Örfen Türk, fakat Alevi olan bir çok Türk köyleri, Aleviliğin Kürtlüğü ifade ettiği zihniyeti ile ana lisanlarını terk ederek, Kürtçe konuşmaktadırlar. Bu işe ön ayak olan ve her şekavete yataklık eden Rusaray, Mitini, Şıncığı, Kürtkendi, Ke-

(81) Şadillili Vedat, a.g.e., sf. 142

larik köylerinin esaslı bir şekilde kayda tabi tutularak, bunlardan gerekenlerin Trakya'ya nakli ve bu bölgedeki bazı reislerin il merkezinde ve polis nezareti altında ikamet ettirilerek emniyete alınmaları gerekmektedir. Türk olan Alevi köylerinin Kürtçe konuşmamalarına ve Türk dilinin bütün bölgeye yayılması için esaslı tedbirler almaya ihtiyaç vardır.

3. İl bölgesinde bazı memurların Kürt ırkına mensup olduğu bilinmektedir. Örneğin; Erzincan sorgu hakimi Pülümürlü Şevki Efendinin Kürtleri himaye ettiği ve geceleri Kürtleri evinde topladığı gerçekleşmiştir. Bu adamın her ne şekilde olursa olsun, il bölgesi dışına nakline ve bu gibi memurlar hakkında da aynı işlemin uygulanmasına lüzum vardır.

4. Arz ettiğim bu meselenin en önemlisi, birinci maddede adı geçen köylerin kesin surette tedibi ve ırkan Kürt olduğu kesinlikle bilinen memurların bir an önce yerlerinden alınmasıdır. Gerekli tertibat alınmak üzere, hükümetçe karar alınmasını arz ve teklif ederim." (82)

Genelkurmay Başkanı Çakmak'ın bu teklifini dikkate alan Başbakan İsmet İnönü, konuyu Bakanlar Kurulu'na götürdü. Burada yapılan görüşmelerden sonra, İnönü, 8 Ekim 1930'da Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği yanıtta, konunun incelendiğini ve önerilerin uygun bulunarak karara bağlandığını bildirdi.

Bakanlar Kurulu'nun "olur" vermesi üzerine Genelkurmay Başkanlığı 12 Ekim 1930'da bir emir yayınlayarak tedip harekatının ayrıntılarını belirledi ve bu görevi de 3 Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Albay Rüştü'ye verdi.

Verilen emirler doğrultusunda 24 Ekim'e kadar gerekli hazırlıkların tamamlanmasıyla uğraşıldı. 24 Ekim ve 14 Kasım tarihleri arasında bölgede yoğun bir harekat yürütülerek, bir çok kişi öldürüldü, başta Kürk köyü olmak üzere bazı köyler yakıldı.

Yapılan harekat sonucunda, istenilen hedefe ulaşılmış ve bölgede "sükunet" sağlanmıştı. Pülümür'de bir bölük bırakılarak, diğer birlikler geriye, asıl bölgelerine çekildi.

(82) Reşat Hallı, a.g.e., sf. 351-352

XV. DERSİM TEDİP HAREKATI (83)

Gerek Cumhuriyet öncesinde, gerekse de Cumhuriyet sonrasında meydana gelen Kürt isyanları ve "tedip-tenkil" hareketleri ele alırken "Dersim Harekatı"nın ayrı bir yeri ve özelliğinin olduğu görülmektedir. Dersim'in varlığı iki taraf için de çok önemlidir. Yani, hem Kürtler için, hem de Türkler için...

Kürtler için taşıdığı önem; yüzyıllar boyunca bu bölgenin korunabilmiş olmasında, isyanlara kaynaklık etmesinde, stratejik ve taktik uygulamalara elverişli bir arazi yapısına sahip olmasında yatmaktadır. Bütün bu özellikleriyle Dersim, Kürtler için "asla vazgeçilemeyecek bir kale"dir. Bu kalenin korunması için her şey yapılmalıdır.

(83) Cumhuriyetin ilanından sonra, Dersim Tedip Harekatı'na kadar meydana gelen "isyan ve "tedip" harekatları Emekli Kurmay Albay Reşat Hallı'nın kitabında şöyle sıralanmaktadır:

Nasturi Ayaklanması 12-28 Eylül 1924
Şeyh Sait Ayaklanması 13 Şubat - 31 Mayıs 1925
Raçkotan ve Raman Tedip Harekatı 9-12 Ağustos 1925
Sason Ayaklanmaları 1925-1937
I. Ağrı Ayaklanması 16 Mayıs - 17 Haziran 1926
Koçuşağı Ayaklanması 7 Ekim - 30 Kasım 1926
Mutki Ayaklanması 26 Mayıs - 25 Ağustos 1927
II. Ağrı Harekatı 13-20 Eylül 1927
Bicar Tenkil Harekatı 7 Ekim 1927 - 17 Kasım 1927
Asi Resul Ayaklanması 22 Mayıs 1929 - 3 Ağustos 1929
Tendürük Harekatı 14-27 Eylül 1929
Savur Tenkil Harekatı 26 Mayıs 1930 - 9 Haziran 1930
Zeylan Ayaklanması 20 Haziran 1930 - Eylül başı 1930
Oramar Ayaklanması 16 Temmuz 1930 - 10 Ekim 1930
III. Ağrı Harekatı 7-14 Eylül 1930
Pülümür Harekatı 8 Ekim 1930 - 14 Kasım 1930
Menemen Olayı 23 Aralık 1930
Tunceli (Dersim) Tedip Harekatı 1937-1938

Bu 18 harekattan, Menemen Olayı hariç hepsi doğuda meydana gelmiştir ve bunlardan Nasturi isyanı hariç diğerleri ya Kürtler tarafından çıkarılan isyanlardır, ya da Kürtlere yönelik tedip harekatlarıdır.

Kürtler için bu kadar önemli bir merkez konumunda olan Dersim, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları için de aynı derecede önemlidir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra geçen 15 yıl içerisinde ve özellikle de Şeyh Sait isyanından sonra ısrarla uygulanan "tedip ve tenkil" hareketlerinden sonra Kürtlerin etkinliği büyük ölçüde kırılmış ve ele geçirilemeyen yalnız ve yalnız Dersim kalmıştır.

Dersim'in de her yol denenerek "tedip" edilmesi halinde, Türkiye Cumhuriyeti oldukça rahatlayacaktır. Çünkü, doğuda meydana gelen olayların bastırılması için harcanan para ve bu olaylarda meydana gelen asker kayıpları "Milli Mücadele"de verilen kayıplardan daha fazladır.

Bu, işin askeri ve mali yönü. İşin bir de "güçler dengesi" yönü var ki, Ortadoğu gibi çıfıt çarşısı olan bir yerde, özellikle devlet olarak ayakta kalabilmenin yolu güçlü olmaktan; güçlü olmanın yolu da "iç problemler"i çözmüş olmaktan geçer. Bütün bunların yolu da, sonuçta gelip Dersim'e dayanmaktadır.

Yalnız, Dersim'e gelinceye kadar çok ciddi ve ödün verilmeden uygulanan bir "harekat"tan söz etmek aşırı bir yorum olmasa gerek. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeyi denetimine almak isteyen ve buralarda kendi otoritesini kurmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bunun için her yolu denemekten kaçınmamıştır.

Bu yolların içinde anlaşmak kadar, zor kullanmak da vardır. Nasıl "Milli Mücadele" sırasında özellikle Dersim'li bazı ağalar elde edilmiş ve "mebus" olarak Meclis'e bile alınmışsa; anlaşmaya yanaşmayanlara, ya da karşı koyanlara "tenkil" harekatına kadar varan yöntemler uygulanmıştır.

Bu arada Dersim'in coğrafi ve aşiret özelliklerini iyi kavrayan Ankara Hükümeti önceleri ısrarla Dersim'le uğraşmak istememiştir. Çünkü, hem Dersim'de bir askeri harekat yapmak çok zordur, hem de silahlı aşiret güçlerinin sayısı diğer bölgelere oranla oldukça fazladır. Onun için, öncelikle Dersim'i çevreleyen bölgelerde "otorite" sağlanmalı, Dersim'in bütün ikmal yolları kesilmeli ve ondan sonra buraya bir harekat düzenlenmelidir.

Böylece Cumhuriyetin 13-14 senelik bir döneminde doğuda he-

men her bölgede harekatlar yapılarak aşiretler "yola getirilmiş" otorite sağlanmıştır. Bu sıralarda da Dersim'de yapılması düşünülen olası bir harekatın gerek yasal, gerekse de askeri hazırlıkları yapılmıştır. Dersim harekatı, bölgeye ilişkin "son harekat" olmalı ve bir daha "istenmeyen olaylar"ın meydana gelmesinin önüne geçilmelidir. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in bölgeye ilişkin hazırladığı ve İçişleri Bakanlığına sunduğu 2 Şubat 1926 tarihli raporunda dediği gibi; "Dersim, Cumhuriyet hükümeti için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliye yapmak ve elim ihtimalleri önlemek, memleket selameti bakımından mutlaka lazımdır."

Harekata Yönelik İlk Hazırlıklar ve Aşiretler Hakkında Bilgi Toplanması

Cumhuriyet döneminde Dersim'e yönelik bir harekatın ilk hazırlıkları 1927 yılına kadar dayanmaktadır. Şeyh Sait isyanıyla birlikte ilan edilen sıkıyönetimin kaldırılmasından doğan boşluğu doldurmak için kurulan "Genel Müfettişlik"in çalışma alanı içinde, Dersim harekatına yönelik hazırlıklar da vardır.

Hatta, Genel Müfettişlik'in kurulmasından kısa bir süre önce Diyarbakır valisi Cemal Bardakçı'nın Dersim'e ilişkin olarak hazırladığı raporu da sayarsak, çalışmaları biraz daha geriye dayandırabiliriz. Cemal Bardakçı'nın bu raporunda, Dersim halkının fakir olduğu, halkın Elazığ ve Malatya ovalarında iskan edilebileceği konularına yer verilirken; "adam olmayacağına" inandığı Koçuşağı aşiretinin üzerine bir harekat yapılması yolundaki görüşü de oldukça ilgi çekicidir. (84)

Cemal Bardakçı'nın bu raporuna karşın, Dersim'e yönelik ilk ciddi hazırlıklar biraz önce de belirttiğimiz gibi Genel Müfettişliğin kurulmasıyla başlamışur. Çünkü, ilk Genel Müfettiş olan Doktor İbrahim Tali Öngören Dersim'i adım adım dolaşarak alınması gerekli önlemler konusunda fikri hazırlıklar yapmaktaydı.

İbrahim Tali Öngören yaptığı incelemeler sonucunda aşiretlerin devamından yana görüş bildirmiş ve silah toplanmasını istemiştir. Çünkü, gerek Osmanlının son zamanlarında, gerek Cumhuriyetin ilk yıllarında, Dersim'den çıkarak çeşitli isyanlara katıldıkları ve önayak

(84) Naşit Uluğ, Tunceli Medeniyete Açılıyor, sh.142, Cumhuriyet matbaası, 1939.

oldukları için "tedip" görmeyen aşiret yok gibiydi. Buna karşın hiç bir olumlu sonuç elde edilememişti.

Bu tür görüş alış-verişleri yapılırken, bölgede küçük çaplı olaylar da çıkmıyor değildi. İki yıl içerisinde bu tür olaylara katıldıkları belirlenenler hakkında çıkarılan ihzar, tevkif ve derdest müzekkerelerinin sayısı 4680'i bulmuştu.

Dahiliye Vekili Dersim'de

1931 yılının sonlarına doğru Dahiliye Vekili (İç İşleri Bakanı) Şükrü Kaya, Jandarma Genel Komutanı Kazım Orbay doğu illerini teftişe çıktılar. Bu illerin arasında Dersim de vardı. Ankara'dan gelen bu heyete, Diyarbakır'da Genel Müfettiş İbrahim Tali Öngören, Kolordu Komutanı Kenan Paşa, Genel Müfettişlik Asayiş Müşaviri Şükrü Sökmensüer de katıldı. Dersim'e gidildi, buralarda ağalar ve halkla görüşmeler yapıldı.

Bu gezi sonrasında ortaya, İbrahim Tali Öngören'in görüşünün tam tersi bir görüş çıktı; *"Dersim'in kurtarılması için devlet tam tedbirler almalıdır. Aşiret sistemi ve aşiret ananesi yıkılmalıdır. Bu sistemin tehlikesi aşiretlerin silahlı olmasındandır. Dersim silahlarını vermelidir. Devlet teşkilatı kuvvetle, adalet ve kültürle Dersim'de kurulmalıdır. Bunun için idare teşkilatı yeniden tanzim edilmelidir."*

Cumhuriyet hükümeti, Dersim konusunda gerekli hazırlıkları yaparken, Osmanlı döneminde bölgeye ilişkin olarak yapılması düşünülen çalışmaları ve raporları da incelemekteydi. Hatta, bu raporların ve Cumhuriyet döneminde yapılan hazırlıkların bir arada olması ve değerlendirmede kolaylık sağlaması amacıyla, bir kitap içerisinde toplanması da kararlaştırıldı.

1936 yılında yapılan bu çalışmanın kapağının sol üst tarafında, "T.C., Dahiliye Vekaleti, Jandarma Umum Kumandanlığı, III. Ş, 1 Ks, Sayı 55058" yazıları yer almaktadır. Bu yazıların biraz alt tarafına rastlayan kısımda ise "Gizli ve zata mahsustur"; ortalarda bir yerde ise büyük harflerle "DERSİM" yazısı bulunmaktadır. Ancak, böylesi bir belgeye "Gizli" kaydı konmakla da yetinilmemiş ve yalnızca belirli kişilere gönderilmek üzere çok az sayıda basılmış; bu durum kitabın kapağının sağ alt köşesinde de belirtilmiştir: "Kayıt altında yüz tane basılmıştır."

Bu kitapta yer alan belgeler arasında, 1900'lü yılların hemen başında Dersim Mutasarrıfı olarak görev yapan Arif Bey'in 28 Ekim 1903 tarihli raporu da yer almaktadır. Bu raporda, Dersim'de devlet otoritesinin sağlanabilmesi için nelerin yapılması gerektiği konusunda öneriler yer almaktadır. Dersim nüfusunun çoğunluğunu, Alevilerin oluşturduğunun belirtildiği raporda, Dersim'de "Dede ve Seyit"lerin egemen olduğu ve bu egemenliğe son verilmesi için de "ıslahat" yapılması gerektiği belirtilmektedir.

Dersim'de yapılması gereken "ıslahat"ın "nasıl olması gerektiği" konusunda 10 maddelik açıklamanın yer aldığı raporun bazı maddeleri şöyle:

"3- .....

A- Dersim dahilinde merkezleri Ovacık, Nazmiye, Mazgirt, Çemişgezek olmak üzere bulundurulan beşer yüz mevcutlu 4 tabura ilaveten iki tabur ve iki top ilave olunur ve işe Mazgirt ve Hozat cihetlerinden başlanarak tedibata devam oluna oluna bir koldan Kızılkilise ve Kalan, diğer koldan Ovacık cihetlerine gidilirse başarılı olunur.

B- Ancak bu hareketler yapılırken, Dersimlilerin elinden her türlü silahı toplamak;

C- Kura bakayasını (askere gitmeyenleri) toplayıp uzaklara göndermek;

D- Seyit ve Dede ve Ağa ünvanı altındaki eşkiyalık fesat kışkırtıcılarını yakalayarak, bir daha Dersim'e ayak basmamak üzere Işkodra, Trablusgarp ve Fizan gibi uzak yerlere sürmek;

5- Harekattan sonra takip edilecek ıslahat hareketlerine gelince;

A- Ovacık'ta mükemmel bir hükümet konağı, bir askeri kışla ve telgıafhane yapılması;

B-Erzincan-Ovacık-Hozat-Harput yolunun yapılması;

C- Fırat üzerinde asma bir ahşap köprü yapılması...

8- Olayları yaratanlar daha çok Hozat'ın Koçuşağı, Şamuşağı, Fer-

hatuşağı, Abbasuşağı, Kırgan, Bahtiyanlı aşiretleri ile Ovacık'ın Kavuşağı, Topuzuşağı, Beytuşağı, Kalan aşiretleri ve Mazgirt'in Yusufanlı, Demenanlı, Alanlı ve kısmen Kureyşanlı aşiretleri; Nazmiye'nin de yine Kureyşan ve Haydaranlı aşiretleri fertleridir. Cezalandırılması en gerekli aşiretler de bunlardır."

1903'ten, 1936'ya

1903 yılında bir Osmanlı Mutasarrıfının bu önerilerinden sonra, 1936 yılında yine "Dersim'in ıslahı" için Türkiye Cumhuriyeti'nin almayı gerekli gördüğü önlemlere bakmak; "Dersim Harekatı"nı daha iyi anlamak bakımından faydalı olacaktır.

"Kayıt altında yüz tane" basılan "DERSİM" kitabının 235. sayfasında "Dersim'in ıslahı esasları" 6 madde altında ele alınmaktadır. 1. maddede ise, "Islahattan maksat" şu şekilde açıklanmaktadır:

"Dersim'de hükümet nüfuzunu normal vilayetler derecesinde tesis etmek ve bu mıntıka halkını ticaret, zıraat ve sanat yoluna sevketmek ve hükümet tekaliflerini ifaya kabiliyetli bir hale getirmektir."

Dersim'in ıslahı çerçevesinde yapılan bu hazırlıklar değişik safhalara ayrılmış ve bu safhalar için üç yıllık bir program yapılmıştır. Birinci sene yapılması gereken işler ise, "Silah toplamak, Rüesanın (aşiret reislerinin) teb'idi (uzağa sürülmesi), Mücrim ve mahkumların yakalanması, Mükellefiyetlerini ifa etmeyenlere bunun ifa ettirilmesi, Şimali (kuzey) Dersim halkının garba(batıya) nakilleri, dağınık iskanın men'i, idare, adliye ve inzibat memurlarından işe yaramayanların değiştirilmesi." ana başlıkları altında toplanmış ve bu başlıklar kendi içlerinde ayrıntılandırılmışlardır.

Bu çerçevede, yapılması düşünülen harekatın birinci yılında öncelikli olarak silah toplama işine ağırlık verilirken, asıl önemli noktanın "Rüesanın teb'idi" olduğu belirtilmekte ve bunun, "Dersim'in ıslah ve temdin işinin esasını" oluşturacağı vurgulanmaktadır. Aşiretlerin batıya gönderilme konusunun gizli tutulması istenerek şöyle denilmektedir:

"Rüesanın garba teb'it edileceği keyfiyetinin harekatın hitamına (sonuna) kadar ifşa edilmemesi pek lazımdır. Aksi takdirde rüesa arasında anlaşmalar ve birleşmeler görülecek ve reisler maiyetlerini mu-

kavemete teşvik ederek, bunların dahaletlerine mani olacaklardır. Bu suretle , ıslah ve temdin meselesi uzayacak ve müşkülatı da olacaktır.

Reisler bir daha Dersim'e dönmeyecek ve kaçamayacak surette garp vilayetlerine teb'it edilmelidir."

Reislerle birlikte ailelerinin de gönderilerek, tekrar reislik sisteminin oluşmasının önüne geçilmesi istenmektedir.

Reislerin batıya gönderilmesinin yanısıra sürekli olarak baş kaldıran ve arazinin elverişsizliği nedeniyle denetimim zor olduğu, Kuzey Dersim bölgesinde yaşayanların batıya gönderilmeleri de planın birinci yılki bölümü içerisinde yer almaktadır. Bu konuda yapılması düşünülenler ise şöyle sıralanmaktadır:

"Dersim'in bilhassa şimal mıntıkaları (Ovacık, Nazımiye kazaları) öteden beri hükümete karşı menfi bir cephe almakla maruftur. Bu mıntıka sureti umumiye de çapulcuların yuvasıdır. Halen hükümete karşı küstah vaziyetini muhafaza eden Yukarı Abbasuşağı reisi Seyit Rıza ile Haydaran aşiretinin reisleri Hıdır ve Kamer ağalar ve hükümete en ziyade karşı duran aşiretler de bu mıntıkadadırlar. Esasen zıraata hiç müsait olmayan bu mıntıka halkının garp vilayetlerine teb'idi Dersim'in ıslahı için kuvvetli bir tedbir olarak mütalaa edilmiştir. Bu iki kazanın nüfusunun mecmuu (mevcudu) vasati bir hesapla 11742'dir."

Birinci yıl yapılması gereken işlerin arasında bulunan "Dağınık iskanın yasaklanması"nın nedeni ise "münferit binaların birer eşkiya yatağı" olmasına dayandırılmaktadır. Bu konuda alınması düşünülen önlemler de en az diğerleri kadar serttir:

"...askeri harekat esnasında münferit evlerin yakılması lazımdır.

Geçit ve boğazlarda bulunan köylerin yıkılması ve bu köylerin hükümet murakabesine (denetimine) yakın köylere nakilleri, sarp yerlerde inşa edilen köylerin de aynı suretle yıkılması ve nakilleri faidelidir."

Bu arada "tedibe" başlandığı andan itibaren devlet dairelerinde görev yapan "yerli" memurların değiştirilmesi istenmekte ve "Yerli memurlar Dersim'lilerin casusudur." denilmektedir.

Birinci yıl yapılması planlananlar aslında yapılması düşünülen harekatın omurgasını oluşturmakta; harekat için gerekli bütün hazırlıkları ve önlemleri kapsamaktadır. İkinci yıl yapılması düşünülenler ise bunların devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir. İkinci yıl da, bir yandan silah yoklamasına devam edilirken, bir yandan da "devlet kurumları"nın yerleştirilmesi çalışmaları sürdürülecektir.

İlk etapta, bölgede devlet denetiminin temelini oluşturacak "yol yapımı"na başlanacaktır. Reislerden ayrılmış Dersimlileri, çevredeki topraklı yerlere toplamak ve onlara toprak vererek hem tarımla hem de ticaretle uğraşmalarını sağlama işi de ikinci yılın planları arasındadır. Bütün bunların yanısıra devlet resmi ideolojisini yaymak için de okullar açmalıdır:

"Dersim'de açılacak mekteplerle istikbalin Dersimlilerini bugünden daha medeni, yumuşak hale getirmek ve Türklüğe yaklaştırmak ve kendilerinin aslen Türk olduklarını öğretmek lazımdır. Mekteplerde vasıtası ile Türk lisanı Dersim'de temin edilmelidir. Bu maksatla bidayette (başlangıçta) Plümer (Pülümür), Mazgirt ve Hozat,ta birer ilk mektep açmak ve buralara mefkureli (idealist) muallimler tayin etmek lazımdır."

Üçüncü yıl yapılması düşünülenler ise artık devletin varlığının tamamen pekiştirilmesine yönelik çalışmalardır. Bunun için de yine yol yapımına ve ticaretin geliştirilmesine önem vermek başta gelmektedir.

Doğaldır ki böylesi geniş kapsamlı ve uzun vadeye yayılmış bir işin bütçesi de olacaktır. Hazırlanan bu geniş kapsamlı raporda, birinci yıl yapılması düşünülen çalışmalar için bütçeye 1.200.000 (Bir milyon ikiyüz bin) lira tahsisat konması istenmektedir.

Bu tahsisatın yarısı askeri nakliyat için diğer yarısı da "Dersimlilerin garba nakilleri için"dir. O sıralarda batı illerine sürülmesi planlanan ailelere ilişkin bir tablo da, yine bu raporun sonunda "ek liste" olarak yer almaktadır. Batıya sürülmesi düşünülen ve çeşitli aşiretlere mensup bu ailelerin sayısı ise 347'dir.(85)

Bu arada hazırlıklara da hemen başlanılması istenmekte ve "Dersim

(85) Cemal Kutay, Sohbetler, Haziran 1971, sh.12.

gibi geniş, çetin ve çok silahlı bir mıntıkaya karşı tetkiksiz ve hazırlıksız bir harekat yapılması maküs (ters) neticeler doğurabilir." denilmektedir.

Raporun son bölümünde ise "Askeri hazırlıklar" ele alınmakta ve şu görüşlere yer verilmektedir:

"1- Kaza kaymakamlarına ve nahiye müdürlüklerine muvakkaten (geçici olarak) zabit tayini (verilecek talimat dahilinde askeri tetkikat yapmak maksadı ile)

2- Mücavir kıtanın (yakınlardaki askeri birliklerin) tatbikatı ve atışları Dersim içinde yapılmalıdır.

3- Tayyarelerin talim uçuşları Dersim üzerinde yapılmalıdır. Ve bu münasebetle tayyareden resimler alınmak muvafık (uygun) olur.

4- Harekata iştirak edecek kıtaat zabitanının kadro seyahatları, E.H. seyehatları Dersim içinde yapılmalıdır. Bu esnada Dersimlilerin harekat zamanında sığınması muhtemel mağaralar görülmelidir. Arazi, mevzi (mevziler) yollar ve sular tetkik edilmelidir. Bu hazırlıklar aynı zamanda Dersimlilerin muhitinde bulunan Türk köylerine vaki olacak akın ve tecavüzlerini de tahdit eder. Dersimli suçlunun yakalanmasını ve suç yapan köy veya mevkide silah toplanmasını mümkün kılar.

5- Harekat için elzem olan yol ve köprü ihtiyaçları ve noksanları tespit ve zaruri olan aksam temin olunmalıdır."

Bu hazırlık ve planlamaların yanısıra, Dersim'de devlet otoritesinin sağlanabilmesi için bölgeye sürekli olarak devlet yetkilileri gitmekte ve yerinde incelemelerde bulunmaktaydı. Dönemin İktisat Vekili Celal Bayar da, 1936 yılında doğuya yaptığı bir inceleme gezisinden sonra 69 sayfalık bir "Şark Raporu" hazırladı. Bu raporda, bölgede yapılması gereken uygulamalara ilişkin olarak şu görüşler yer almaktaydı:

"Şark'ta bugün için dahi tamamen yerleştiğimiz iddia olunamaz. İstinad edeceğimiz (dayanacağımız) en mühim kuvvet ordumuz ve jandarmamızdır.

.....

Doğu illerinde hakimiyet ve idare bakımından göze çarpan bariz bir hakikat vardır; Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası karşılıklı şahlanmıştır. İsyan edenleri tenkil etmek için şiddetin manası anlaşılır ve yerindedir. İsyandan sonra, fark gözetmeksizin idare etmek de bundan ayrı ve mutedil bir sistemdir." (86)

Aşiretler Hakkında Araştırmalar

Yukarıda sıralamaya çalıştığımız planlama çerçevesinde başlatılan hazırlık çalışmaları içerisinde, aşiretler de ayrıntılı bir şekilde araştırılmıştır. Aşiretler; nüfus, silah, koyun,keçi,sığır ve binek hayvanı sayılarına kadar incelenmiştir. Bu konuyu ele alan devlet rapor ve çalışmaları "gizli" olmakla birlikte, bazı kaynaklarda bu tür bilgilere rastlamak mümkündür.

Harekat öncesi Dersim'in yapısı incelenirken; Dersim, "Şarki (kuzey) Dersim" ve "Garbi (batı) Dersim" diye ikiye ayrılmıştır. Şarki Dersim'deki 6 ve Garbi Dersim'deki 15 aşiret tek tek incelenmiştir. Bu incelemeye göre, aşiretlerin nüfusları ve ellerinde bulunan silah sayıları şöyledir:

Şarki Dersim;

Demanan aşireti; Aşiret reisi Cebrail, 200 nüfus, 100 silah,

Alan aşireti; Aşiret reisi Çukurköylü Hasan, 500 nüfus, 200 silah,

Şadıllı aşireti; Aşiret reisi Memet efendi, 650 nüfus, 20 silah,

Kureyşan aşireti; Aşiret reisi Zeynel Çavuş, 2000 nüfus, 400 silah,

Haydaran aşireti; Aşiret reisi Harun ağa, 1000 nüfus, 500 silah,

Arıllı aşireti (Mahmutlar, Abbaslar, Ferhatlar); Aşiret reisi Yusuf ağa, 2500 nüfus, 1000 silah.

(86) Batıya sürülmesi düşünülen ailelerin bazı aşiretlere göre dağılımı şöyledir; Aşağı Karaballı aşiret reislerinden 18 aile, Laçin aşiret reislerinden 6 aile, Yukarı Karaballı aşiret reislerinden 2 aile, İksor aşiretinden 2 aile, Abbasan aşiretinden 13 aile, Sultan Munzur (Maksudan) aşiretinden 2 aile, Bulyan aşiretinden 2 aile. Sünni aşiretlerin batı illerine nakilleri ise düşünülmemektedir.

Garbi Dersim;

Kırgın aşireti (Şatoğulları, Garipoğulları, Mirveyisler); Aşiret reisi Şatoğlu Selman ağa, 2700 nüfus, 1200 silah,

Baht Uşağı (Rotmari, Bahtiyari); Aşiret reisleri Veliağazade Süleyman ve Yusuf ağa, 2000 nüfus, 900 silah,

Karaballı Uşağı;
Aşağı Karaballı (Lolanlı, Ateş uşağı, Kangolar, Ali Kegolar, Tavuklu Kegolar, Gedikler uşağı); Aşiret reisleri Kangozade Mehmet Ali ve Koç ağa, 4000 nüfus, 1300 silah,

Yukarı Karaballı (Kandanlı, Karaballı); Aşiret reisi Hüseyin Ağazade Mahmut, 1500 nüfus, 700 silah,

Şam Uşağı (Küçükler, Zekeriyalar); Aşiret reisi Lillo ağa, 1500 nüfus, 160 silah,

Abbas Uşağı;
Aşağı Abbas Uşağı (İbrahimler, Zeynolar); Aşiret reisi Miço Mustafa, 1500 nüfus, 400 silah,
Yukarı Abbas Uşağı (İkisor, Mori Mustafa,Seyit İbrahim); Aşiret reisleri Seyit Rıza ve kardeşi Seyit ağa, 4000 nüfus, 1400 silah,

Pilvank Uşağı (Halefanlı, Ziyanlı); Aşiret reisleri Seyit İbrahim ve oğlu Süleyman ağa, 4000 nüfus, 200 silah,

Koç Uşağı (Koçlar, Seyithanlar, Resik Uşağı, Gedikler, İsmailler); Aşiret reisleri Seyit Han ve Lillo Yusuf, 4000 nüfus, 700 silah,

Beyt Uşağı (Süleyman, Molla Mehmet, Sol Hasanlı); Aşiret reisi Zeynel ağa, 1200 nüfus, 250 silah,

Ferhat Uşağı (Alişer oğulları, Zangolar, Küçük Aliler, Sorpiyanlı Diyap, Kahraman); Aşiret reisleri Diyap ağa, Ani Hatun ve Cemşit, 3200 nüfus, 150 silah,

Bezger Uşağı (Han, Söğütlü, Topuzlar); Aşiret reisi İbrahim ağa, 1200 nüfus, 250 silah,

Maksut Uşağı (Aşitler, Ferhat, Holik, Taş, Yüzbek, Laçin, Söylemezler, Han oğulları); Aşiret reisi Kasım oğlu Munzur, 4000 nüfu 550 silah,

Kalan Uşağı (Keçeli, Bal Uşağı, Pirim, Abbas, Kır Uşağı); Aşiret reisi Munzurzade Ali ağa, 5000 nüfus, 1500 silah,

Aslan Uşağı (Çolaklar, Kozşucalar, Pulurlu Seyit Aliler, Gedikli Hüseyinler); Aşiret reisi Pulurlu Mahmut ağa, 3400 nüfus, 200 silah,

Laçin Uşağı, Aşiret reisi Kakperli Yusuf, 1000 nüfus, 120 silah,

Kango Uşağı, Aşiret reisi Kasım ağa, 1600 nüfus, 150 silah. (87)

Aşiretler hakkında derlenen sayısal bilgilerin yanısıra, aşiretler arası ilişkileri içeren bilgiler de derlenmekteydi. Hangi aşiret bir birine düşman, hangi aşiretler devletin yanına çekilebilir, aşiretler arası anlaşmazlıklar harekat sırasında nasıl kullanılabilir şeklinde hazırlıklar yapılmaktaydı.

Özellikle, Dersim'de lider konumunda görünen Seyit Rıza'nın reisi olduğu Yukarı Abbas aşireti'nin Kırgan, Kalan, Demenan ve Bahtiyar uşakları ile olan anlaşmazlığının üzerinde duruluyordu. Büyük bazı aşiretlerin, diğer aşiretlerle olan ilişkileri şöyleydi:

"Haydaranlı aşireti, Artıllı ve Şeyhhasan aşiretiyle; Koçuşağı aşireti, Şam uşağından başka bütün aşiretlerle; Pilvank aşireti, bütün komşularıyla; Kalan aşireti, Yukarı Abbas ve Yukarı Karaballı aşiretiyle; Aslan Uşağı aşireti, Maksut Uşağı aşiretiyle ananevi düşmandırlar.

Hükümet sicilinde toptan isyanları olan bu kalabalıktan yalnız Şeyh Muhammedan aşiretiyle, Beyt ve Bezger uşakları bu listede gözükmez." (88)

(87) Eski yazı olan bu belgede nüfus ve silah sayılarının yanısıra, her aşiretin sahip olduğu koyun, keçi,sığır, at ve katır sayıları da verilmektedir. Belgede yer alan bu bilgileri doğrulayan veriler, Naşit Hakkı'nın "Derebeyi ve Dersim" isimli kitabında da yer almaktadır.

(88) Naşit Hakkı, Derebeyi ve Dersim, sh.28-29, Ankara, 1931.

Dersim Harekatı İçin "Yasal" Hazırlıklar

Bir yandan Dersim hakkında ayrıntılı bilgi birikimi sağlanırken, diğer yandan da yapılacak harekatın "yasal" dayanaklarının hazırlanması yolunda çalışmalar sürdürülmekteydi.

Takriri Sükun kanunun çıkarılmasından sonra, bölgeye yapılması düşünülen harekata yönelik hukuki hazırlıklar 1932 yılına dayanmaktadır. 1934 yılında, Meclis'te görüşülerek kabul edilecek olan 2510 sayılı "İskan Kanunu"; 2 Mayıs 1932 tarihinde "1/335 numaralı İskan kanunu layihası ve İskan muvakkat encümeni mazbatası" başlığıyla "ilk taslak" olarak Meclis başkanlığına sunuldu. Dahiliye vekaleti (İçişleri bakanlığı) tarafından hazırlanan bu kanun tasarısı, "İcra Vekilleri Heyeti"nin 27 Mart 1932 tarihinde yapılan toplantısında ele alınmış ve Meclise sunulması kararlaştırılmıştır.

Kanun tasarısının "Esbabı Mucibe Layihası (Gerekçeli Karar)"ında uzun uzun "Türklük şuuru" anlatılmakta ve "aşiretlerin kendi hallerine bırakılmaması gerektiği" belirtilmektedir. Kanunun tasarısının neden hazırlandığına ilişkin can alıcı nokta ise şöyle açıklanmaktadır:

"...dahili iskan safahatı cümlesinden olarak ana dili Türkçe olmıyan nüfus terakümlerinin menine ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine ve bu suretle hars vahdetinin (kültür birliğinin) korunmasına ait tedbirlerin ittihaz ve tatbiki için Hükümete kanuni selahiyet alınması düşünülmüştür. Bu meyanda ecnebilerin köylerde tesisi ikamet edememesini ve şehir ve kasaba hudutları dahilinde ecnebi nüfusu adedinin umumi nüfus yekununun yüzde onunu tecavüz eyleyememesini mutazammın (kapsayan) hükümler tedvini ile milli bünyemizin korunması depriş edilmiştir."

Bu kanunun Mecliste görüşülmesi ise 7 Haziran 1934 tarihinde olmuştur. Kanunun dili üzerinde meydana gelen tartışmalardan sonra 14 Haziran günü kabul edilen "2510 nolu İskan Kanunu" 21 Haziran'da da Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Bu kanunun ikinci maddesinde, iskan "mıntıka"ları üçe ayrılmakta ve yapılanmanın "Türk kültürünün yoğunlaşmasının" istendiği bölgeler çerçevesinde yapılması yer almaktadır. Kanun, 10. maddesinde de aşiretlerin "hükmi şahsiyetleri" kaldırılmakta ve aşiret reislerinin bü-

tüm "gayrı menkulleri" devlete geçmektedir.

Kanunun 11. maddesinde ise "Ana dili Türkçe olmayanlar"a ilişkin düzenlemeler yer almaktadır:

"A- Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar etmesi yasaktır.

B- Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçede başka dil konuşanlar hakkında harsi (kültürel), askeri, içtimai ve inzibati sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararı ile, Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartı ile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan tskat etmek de (çıkarmak) bu tedbirler içindedir.

Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar."(89)

Kanunun 47. maddesinde ise "iskan" yetkisi, Umumi Müfettişlik teşkilatının bulunduğu yerlerde müfettişliğe verilmektedir.

Böylece, "Ana dili Türkçe" olmayanların başka yerlere nakillerinin ve "Türkleştirilme"lerinin kanuni dayanağı hazırlanmış oldu.

Tunceli Kanunu

1935 yılında ise Dersim'in "vilayet teşkilatına alınması" için bir kanun hazırlandı. Dersim'in isminin "Tunceli" olarak değitirildiği bu kanun, meclisin 25 Aralık 1935 günkü oturumunda görüşüldü. Kanun hakkında Meclise bilgi veren Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya bölge hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır:

"....1876 senesinden beri bugüne kadar muhtelif tarihlerde muhtelif kuvvetlerle on bir harekatı askeriye yapılmıştır. Fakat bu askeri harekatı, askeriye muayyen bir gayeyi istihdaf ettiği (amaç edindiği) için

(89) 21.6.1934 tarihli ve 2733 sayılı Resmi Gazete.

asker geri alınmış, asıl harekatı askeriyeyi icap ettiren hastalık, ne tahlil ne de tedavi edilmiştir. Yalnız hafifletilmiştir. Cumhuriyet devrinin şiarı, memleketin esaslı ihtiyaçlarını esasından tedavi etmek ve asıl hastalığı tedavi eylemek olduğu için burada da medeni usullerle bir tedbir düşündü ve bu programı ile memleketin her yerinde olduğu gibi buraların da Cumhuriyetin feyizlerinden istifade etmesini temin edecektir. Şimdi müzakere edilecek kanun bu kanundur. Orada anormal bir şey yoktur. Efkarı umumiyeye arzetmek isterim ki, memleketimizde anormal bir vaziyet yoktur."

2884 nolu bu kanunun birinci maddesinde, yeni oluşturulan Tunceli iline "Korkomutan" rütbesinde bir kişinin vali ve kumandan olarak atanacağı; bu valinin aynı zamanda Dördüncü Umumi Müfettişliğin de "Umumi Müfettişi" olacağı hususu yer almaktadır. Bu kanunun maddeleri, 32. maddeye kadar hiç tartışmasız olarak kabul edilmiştir. 32. Maddenin görüşülmesi sırasında ise, "idam kararı yetkisi"nin meclisten alınarak, bölgedeki vali ve kumandana "devredilmesi" konusu tartışılmıştır. Fakat bu tartışmalar hazırlanan kanun maddelerinin değiştirilmesini gerektirmemiş ve 32. maddenin tamamlayıcısı konumundaki 33. madde de kabul edilmiştir:

"İdam hükümlerinin vali ve kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur."

Mecliste kabul edilen bu kanundan sonra, 4. Umumi Müfettişliğe ve Tunceli valiliğine General Abdullah Alpdoğan atandı. 4. Umumi Müfettişlik'in karargahı da Elazığ'a kuruldu. Böylece Elazığ ve Bingöl denetim altına alınarak, Dersim'in çevreden yardım alması da önlendi. Böylece, "bir çıban" olarak görülen Dersim'de, gerekli "ameliyatın" yapılması için bütün koşullar hazırlanmış olmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk, Umumi Müfettişliklerin kurulması konusundaki görüşlerini, 1 Kasım 1935 tarihinde Meclisin 5. Dönem, 1. Yasama Yılını açarken yaptığı konuşmasında şöyle dile getirmektedir:

"İç yönetim kuruluşlarımızı, yurdun doğu bölgelerinden başlayarak genişletmek gereğini duymaktayız.

Yeni iki Genel Müfettişlik ve bazı yeni illerin kurulması gerekli görülmektedir. Bu arada Dersim bölgesinde önemli bir reform programının uygulanması da düşünülmüştür.

İllerimizin sürekli denetimi ve ortak işlerin bir elden yönetilmesini sağlayan genel müfettişlerden birçok yararlar bekliyoruz." (90)

Dersim'de Durum...

Dersim, yüzyıllardır sürdürdüğü "fiili bağımsızlığını" Cumhuriyet döneminden sonra da sürdürmekteydi. Dersim'de egemenlikleri devam eden aşiretlerin her birinin bir "meclisi" ve bir de bütün aşiretlerin bağlı olduğu "Cemaat-ı aşiran"ı (genel meclis) vardı. Burada alınan kararlara bütün aşiretler uymak zorundaydı.

Ancak, aşiretler arasında bir "husumet" söz konusuydu ve bazı aşiretler kendi aralarında kavgalıydı. Dersim'de hükümet tarafından yapılacak "idari" uygulamaların duyulması üzerine aşiret reisleri toplantılar yaparak alınması gerekli önlemleri ve nasıl tavır takınılması konularını görüşmeye başladılar. Aşiretler arası husumet yüzünden ortaklaşa bir karara varmak da zorlaşmaktaydı.

O dönemde, Dersim'in en etkin kişisi konumunda olan Seyit Rıza da birliği sağlamakta zorlanmaktaydı. Yapılan görüşmeler sonrasında ortaya çıkan tablo ise Dersim açısından umut verici değildi:

"Başta Seyit Rıza olduğu halde, Yukarı Abbasan, Ferhadan, Karabalyan aşiretleriyle, Bahtiyar, Yusufen, Deman, Haydaran ve kısmen de Kalan aşiretleri kuvvetli ve sıkı bir ittifak yapabilmişlerdi.

Ovacık, Koçan, Şemkan, Mazgirt, Pülümür ve Nazmiye mıntıkaları aşiretleri tamamen tarafsız ve yalnız tedafüi (kendini savunma) vaziyette kalmaya, Hozat aşiretleri ise hükümete teslim olmaya karar vermişlerdi. Bu aşiret reisleri, Elaziz'e gelmiş, Alpdoğan'a dehalet etmiş (sığınmış), hükümetin her türlü teklifini kabul edeceklerini bildirmişti." (91)

Aşiretler arasında bu gelişmeler olurken, Dersim bölgesinde yapılacak olan karakolların yapım işlerini ise kaymakam emeklisi Hıdır ve Palulu Abdurrahman adında iki Kürt üstlenmişti. Sadece bu durum bi-

(90) Atatürk'ün T.B.M.M.'ni Açış konuşmaları, sh.217, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1987.
(91) Nuri Dersimi, a.g.e., sh.220

le, o zaman Dersim'de yaşanan kargaşayı ve fikir ayrılıklarını göstermek için yeterli bir örnektir.

Harekat Başlıyor

Dersim'in "yola getirilmesi" için yasal ve askeri hazırlıklar yapıldıktan sonra, adım adım uygulamalara geçilmiştir. Başlangıçta, Dersim'in çevreyle bağlantısını sağlayan ve gerektiğinde (yakılarak veya yıkılarak) "korunma" olarak kullanılan tahta köprülerin yerine "yıkılmaz" beton köprülerin yapımına başlanmıştır. İlk olarak Murat suyunun üzerinde uygun bir noktada "Pertek köprüsü"nün, Pertek-Hozat yolu üzerinde Singeç beton köprülerinin ve Elazığ-Pertek-Hozat-Pülümür yolunun yapımına başlanmıştır.

Bu başlangıç, Dersim üzerinde egemenlik kurma harekatının ilk adımıdır. Peşinden aşama aşama diğer uygulamalara geçilecektir. Ancak, Dersim'de yapılması düşünülen "tedip ve tenkil" harekatı için ise "zaman" kollanmaktadır.

Top ve tüfekten önce köprü ve yolla Dersim'e girmeye çalışan hükümetin bu tavrı, Dersim'li aşiret reislerini telaşlandırmıştır. Çünkü yapılan bu köprü ve yollarla Dersim'in "aşılmazlığı" ortadan kalkacak ve peşinden yapılacak bir askeri harekatta Dersim'liler kendilerini savunmakta güçlük çekeceklerdir. Aynı zamanda, Dersim'in iç bölgelerine, çıkarılan kanun uyarınca Hükümet konakları, askeri kışlalar ve karakollar kurulmaktadır. Özetle, devlet bütün ağırlığıyla Dersim'e yerleşmek istemektedir.

İşte bu aşamada bir kıvılcım, Dersim'in kana boyanmasına yetecektir. Çünkü, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın "Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun"un mecliste görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmada belirttiği gibi; Tanzimatın ilanından bu yana Dersim'e 11 askeri harekat düzenlenmiş ve zaten yıllardır yanmakta olan ateşin sadece üzeri küllenmiştir.

1937 yılı 21 Mart'ında iki yıl sürecek kanlı çarpışmaların ilk kıvılcımı çakılmıştır:

"Dersimli, büyük hareketlere ekseriya Martın 21'i sabahı başlar. Bugün Dersimli için kutsaldır, ilkbaharın birinci günüdür. (92) Bu güneşe tapınan devirlerden kalma inanların bir devamıdır. Dersim işte

böyle bir günde azmayı tercih eder, bundan bir meymenet umar. Ağaların tahrikine uyan Demenanlılar 21-22 Mart 1937 gecesi Kahmut köprüsünü yaktılar ve karakola tecavüze başladılar. Bunun arkasında Seyit Rıza şakisi de Sin karakoluna tecavüz etti. (26 Mart 1937).

Yürütülen imar ve tamdin çalışmalarının bu suretle önüne geçilmek istendiği görülünce 1937 harekatına lüzum hissedildi. Ana kuvvetler toplanıncaya kadar küçük kıtaları ezdirip de eşkiyayı şımartmamak için Kahmut tarafındaki kuvvetler Mazgirt'e, Sin tarafındaki kuvvetler de Beyazdağa alındı." (93)

Olayların çıkışı devletin resmi belgelerine ise şöyle geçti:

"Hemen hemen her gün eşkiyanın şu veya bu karakola baskın yapacağı haberleri alınıyordu. Bir kaç kez Elazığ'da bulunan uçak bölüğünce; eşkiyanın toplandığı yerler, özellikle bu ayaklanmayı görünürde perde arkasında yönettiği bilinen Seyit Rıza'nın evi ve civarı havadan bombalandı.

Her gün biraz daha şiddetini artıran kaynaşmaya rağmen henüz ciddi bir hareket olmamıştı.

Nihayet bir gün (26 Nisan 1937) Sin bucağının Hozat'la irtibatının dağ yolu ile yapılmasını sağlamak maksadı ile açılan ve mevcudu 36 sabit jandarmadan ibaret olan Askisor karakolu saat 20.00'den itibaren 100 kadar eşkiya tarafından kuşatıldı. Alınan diğer haberlerden de anlaşıldığına göre; bu gece eşkiyanın gruplar halinde Sin ve Kahmut bölgelerine baskın yapmaları bekleniyordu.

Bir gün önce Uzuntarla bölgesinde toplandığı haber alınan eşkiya 26-27 Nisan gecesi saat 23.00'de 80 kişilik bir kuvvetle Harçik suyunun doğusunda ve Pah kuzeyinde bulunan 9'uncu Seyyar Jandarma Taburu Süvari Bölüğü'ne taarruza başladı ve sabaha kadar eşkiya ile bölük arasında çok yakın mesafede ve çok şiddetli müsademe devam etti. Bölük bu saldırıyı ancak iki mangasıyla karşılayabilmişti." (94)

---

(92) Adı geçen tarih Nevroz Bayramı'dır.
(93) Naşit Uluğ, Tunceli Medeniyete Açılıyor, sh. 155, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.
(94) Reşat Hallı, a.g.e. sh.382

Devlet kaynaklarında olayların başlangıcı böyle anlatılırken, Kürt kaynakları da olayların çıkışını şöyle anlatmaktadır:

"Silah toplamak bahanesiyle, Yusufan aşireti üzerine askeri bir müfreze gönderilmişti. Bu müfreze askerlerinden bazıları, fakir bir kıza'fiilişeni icra etmişlerdi. Bunu haber alan aşiret reisinin oğlu Fındık, askeri müfrezeye hücum ederek, mıntıka dışına püskürtmeye mecbur kalmıştı. Bu sebeple Mazgirt mıntıkasında çarpışmalar başlamıştı.

Seyit Rıza'nın oğlu Bra İbrahim Hozat'a gelerek, Abdullah Alpdoğan idaresi ricalile temasa geçmiş ve yapılmakta olan askeri harekatın bir şekilde icrasını babası adına dilemişti. Bra İbrahim geri dönerken, Kurmay Şevket'in hazırlamış olduğu bir plan mucibince, Kırgan aşireti dahilinde Dest köyünde misafir bulunduğu evde gece uyurken feci bir surette imha ettirilmişti. Genç evladının kahpece öldürülmesinden müteessir olan Seyit Rıza, Kırgan aşiretinin merkezi olan Sin köyünü kuşatarak katillerin teslimini dilemişti.

Türk generali bu haklı isteği yerine getirmedikten başka, Bra İbrahim'in katilleri, Kurmay Şevket'in mahiyetine alınarak taltif edilmişlerdi." (95)

Böylece, Seyit Rıza'nın neden Sin karakolunu kuşattığı daha iyi anlaşılmış olmaktadır. Bu olaylardan sonra iki taraf da artık bir harbin kaçınılmaz olduğuna karar vermişler ve böylece çarpışmaların sahası genişlemeye başlamıştır.

Başlayan çarpışmalar da, Dersimlilerin liderliğini Yukarı Abbasan aşiret reisi Seyit Rıza yapmaktadır. İsyanın kurmayı ve teorisyeni ise, Şeyh Hasanan aşiretinden Alişer'di.

Seyit Rıza'nın karargah merkezi Halvori Vank, Alişer'in ise Ağdat'tı. Seyit Rıza'nın kardeşinin oğlu olan Rehber ise, Hozat civarındaki Pehami köyünde tarafsızlığını ilan etmişti. Rehber, tarafsızlığını ilan etmesine karşı akrabalık nedeniyle Seyit Rıza ve Alişir'in yanına her zaman girip çıkmakta ve harekatın hemen bütün ayrıntılarını bilmekteydi.

(95) Nuri Dersimi, a.g.e., sh.223.

Çarpışmaların kızıştığı sıralarda kurmayını korumaya almak isteyen Seyit Rıza, Alişer'den İran veya Irak'a geçmesini ister. Bu kararı öğrenen Rehber, silahlı sekiz kişiyle birlikte Alişer'in ziyaretine gider ve sohbet esnasında Alişer'i vurarak öldürür. Alişer'in karısı Zarife de bunun üzerine silaha sarılarak Rehber'i vurmak isterse de tutturamaz ve Rehber'in adamlarından birisini vurur. Bu davranışı, onun da kocasıyla birlikte öldürülmesine yol açar:

"Alişer ve eşinin şehadeti, Seit Rıza ile Dersim aşiretlerinde pek derin bir teessür ve aksülameli (tepkiye) mucip olmuştur.

Rehber laini (lanet edilen) ise, artık yüzündeki maskeyi atarak açıktan açığa Türk istihbaratı emrinde çalışmaya başlamıştır."(96)

Hükümetin Tenkil Kararı

Tunceli'de Mart ayında başlayan olayların Nisan ayında genişlemesi üzerine Bakanlar Kurulu, 4 Mayıs 1937 tarihinde "tenkil harekatı"na karar verdi:

"Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'ın huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1. Toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Kecizeken, Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedit ve müessir bir taarruz harekatı ile varılacaktır.

2. Bu defa isyan etmiş olan mıntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplama ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır.

Mülahaza:

Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek

(96) Nuri Dersimi, a.g.e., sf. 226.

hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve istirahatleri ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun tavzifi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra yani 12 Mayısta ileri harekete başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır." (97)

Bakanlar Kurulu'nun aldığı bu karar uyarınca 12 Mayıs 1937 tarihinde tedip harekatı başlatılmış oldu. Artık, kan gövdeyi götürüyordu. Elazığ ve Erzincan'dan kalkan uçaklar, aşiretler üzerine bombalar yağdırmaya başladı. Karadan yürütülen harekatta da aşiretlerin elindeki bütün silahlar toplanmaya ve aşiret mensupları da batıya sürülmeye başlandı.

"Silah toplama" adı altında yürütülen harekat sırasında en küçük bir direnme veya silahın teslim edilmemesi durumuyla karşılaşıldığı anda bütün köy yakılmakta, yıkılmakta ve yerle bir edilmekteydi. İsyancıların barındığı belirlenen mağaraların içi top ateşine tutulmakta ve kimsenin gözünün yaşına bakılmamaktaydı.

Seyit Rıza'dan İngilizlere Mektup

Yaz boyunca sürdürülen çarpışmalar sonucunda Seyit Rıza oldukça güç kaybetmişti. Sonuçta Seyit Rıza İngiliz Dışişleri Bakanlığına 30 Temmuz 1937 tarihinde bir mektup yazarak, Kürtlere destek olunmasını istedi:

"Sayın Bakan,

Yıllardan beri, Türk hükümeti Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta ve Kürt dilinin gazete ve yayınlarını yasaklayarak, anadillerini konuşanlara eziyet ederek, Kürdistanın bereketli topraklarından gidenlerden büyük bir bölümünün telef olduğu Anadolu'nun çorak

(97) Reşat Hallı, a.g.e sh.491

topraklarına, zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulmetmektedir.

Son olarak Türk Hükümeti, kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu, bu baskılardan arındırılmış, Dersim bölgesine de girmeye kalkışmıştır.

Bu olay karşısında, Kürtler göçün uzak yollarında can vermek yerine, kendilerini korumak için, 1930'da Ararat tepesinde, Zilan ve Beyazıt Ovasında olduğu gibi, silahlara sarıldılar.

Üç aydan beri ülkemde, tüyler ürpertici bir savaş sürüyor.

Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının, yangın bombalarının, boğucu gazların kullanılmasına rağmen, ben ve yurttaşlarım, Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık.

Direnişimiz karşısında, Türk uçakları kasabaları bombalıyor yakıyor. (.....)

Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor.

(.....)üç milyon Kürt, benim sesimden Ekselanslarına sesleniyor ve bu hükümetinizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor.

Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulunü rica ederim.
Dersim Generali Seyit Rıza" (98)

Seyit Rıza Tutuklanıyor

Kış aylarının yaklaşması üzerine askeri birlikler son darbeyi vura-

(98) Nokta Dergisi, yıl.5, sayı.25, 25 Haziran 1987, sh.14. (Fransızca olarak kaleme alınan ve Suriye üzerinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırılan bu mektuba, 5 Ekim 1937'de karşılık verilmiş ve İstanbul Konsolosluğuna iletilen bu yazıda "eğer Türk Hükümetine mektubun tarafımızdan dikkate alınmadığı gayri resmi olarak iletilirse iyi olur." denilmektedir. Yardım istayen Seyit Rıza ise, İstanbul Konsolosluğu'na gelen bu yazıdan bir ay kadar önce tutuklanmıştır.)

bilmek ve isyanın önderi Seyit Rıza'yı yakalayabilmek için uğraşmaktaydı. Seyit Rıza'nın Koçan aşiretine ait Uzun Meşe bölgesinde bulunduğunun öğrenilmesi üzerine, buraya uçak ve topçu desteğiyle şiddetli bir saldırıda bulunuldu. Kozluca muharebesi adıyla anılan bu çarpışmada Seyit Rıza çemberi yarmayı başarırken küçük karısı Besi, oğlu Şeyh Hasan ve bin kadar adamını kaybetti.

Bunun üzerine, Seyit Rıza'ya haber gönderilmiş ve isteklerinin kabul edileceği, bunun için de görüşme yapılması isteği bildirilmişti:

"Bu mıntıkalarda Türkler için kış mevsiminde harp etmek imkansızdı. Bu sebeple çalışmalara ara vermek zarureti vardı. Sükunet mevsiminde hile yoluyla çalışmanın maslahata daha ziyade uygun olduğunu takdir eden ordu kumandanı, Munzur dağlarında mevzi almış olan Seyit Rıza'ya Erzincan valisi vasıtasıyla haber göndererek, Dersimlilerin isteklerinin kabul edileceğini, şimdiden bütün orduya ateş-kes emri verilmiş olduğunu, esasen Dersim'in münferit bazı aşiretleri müstesna diğer aşireiler üzerine henüz askeri harekat yapılmadığını, yapılmasına da lüzum görülmediğini ve vaki zararları tazmine hükümetin hazır olduğunu bildirerek, Seyit Rıza'yı Erzincan Merkezine getirmeye muvaffak olmuş ve maiyetiyle birlikte tevkif ettirmişti. (5 Eylül 1937)" (99)

Seyit Rıza'nın yakalanması bazı kaynaklarda ise "teslim oldu" veya "yakalandı" şeklinde verilmektedir. (100)

Seyit Rıza tutuklanmasının peşisıra yargılandı ve aralarında küçük oğlu Reşik Hüseyin, yeğeni Yusufhan aşireti reisi Kamber ve Kureyşan aşireti reisi Seyit Hüseyin'in de aralarında bulunduğu 10 arkadaşıyla birlikte 10 Kasım 1937 tarihinde idama mahkum edildi.

Haklarında idam cezası verilen, isyanın önderi konumundaki 11 kişi 18 Kasım 1937'de Elazığ'ın Buğday Meydanı'nda şafağa karşı asıldılar...

Yıl 1938, "Tedip"e Devam

1937 yılı içinde sürdürülen harekatın, isyanın lideri konumundaki

(99) Nuri Dersimi, a.g.e., sh.232. (Bu tarih, Reşat Hallı'nın kitabında 10 Eylül 1937 olarak verilmektedir. sh.407)
(100) Naşit Uluğ, a.g.e., sh.157

Alişir'in öldürülmesi ve Seyit Rıza'nın da idam edilmesiyle son bulmasına karşın; "tedip harekatı"na 1938 yılında da devam edilmesi kararlaştırıldı. Amaç, Kürt hareketini bir daha "kıpırdayamayacak" hale getirmekti.

Başbakan Celal Bayar, Meclis yaz tatiline girerken Dersim konusunda "Bu yıl Dersim denilen işi kat'i surette tasfiye etmek için devletin bir tedbiri daha olduğunu ve ordumuzun Dersim havalisinde vazife alacağını ve umumi bir tarama hareketiyle tedip kuvvetlerine müzahir olaraktan bu meseleyi kökünden söküp atacağını" söyledi. (101)

Başbakan Bayar'ın da özellikle vurguladığı gibi, askeri birlikler Haziran ayında yeniden harekata başladı. Bu kez ağırlıklı olarak kalan mıntıkasına gidildi ve buradaki aşiretlerle çarpışmalar meydana geldi.

Silahlarını teslim eden ve karşı koymayan, fakat daha önce isyana katılmış olan Karaballı, Ferhat, Pilvank, Şeyh Memedan, Karaca Seyit, Mazgirt ve Kureyşan aşiretlerine bağlı ailelerin de çoğu imha edilirken, bir kısmı da batı illerine gönderildi. Bunların barındıkları köyler de, bir daha geri dönüşe imkan vermemek için yakılıp-yıkılarak imha edildi.

Evlerin nasıl yakılıp yıkılacağı konusunda , bir el kitabı bile basılarak askeri birliklere dağıtıldı. "Tunceli bölgesinde yapılan eşkiya takibi hareketleri, köy arama ve silah toplama işleri hakkında kılavuz" isimli bu kitapçıkta "evlerin nasıl yakılacağı" dahi ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Kitapçığın "Köyde eşkiya araması" başlıklı bölümün ilk üç maddesinde köye nasıl yaklaşılacağı ve etrafının nasıl sarılacağı anlatıldıktan sonra şu bilgilere yer verilmektedir:

"4- Yukarıdaki tertibat ile köy halkı toplanır ve dışarıdaki birlik komutanının yanına getirilir. Köyün büyüklerinden bir kaç kişi rehin olarak tutulur. Ondan sonra etraftaki mühim noktalar emniyet kuvvetleri ile tutulmaya devam edilerek köy aranır. Bu esnada bir, iki makinalı tüfek yüksek damlarda mevziye sokulabilir.

5- Bir dam (bina, ev, ahır) içinde sığınıp mukavemet eden eşkiyayı imha için yakından kuşatılmalı, pencere ve bacadan bomba atılmalı-

101) Naşit Uluğ, a.g.e., sh.159.

dır. Müfreze, yanında top varsa askere ateş eden köy top ile tahrip edilir. (Az ve isabetli atım ile)

6- Silah atan köy (kuşatan birlikler emniyet ödevlerine devam etmek suretiyle) yakılmalıdır.

7- Damlar taş ve topraktan ibaret olup, yalnız tavan ve direkleri ve ağaç dalları vardır. Bunları yakmak güçtür. Ancak dam üstünden bir kısım toprak atılarak ağaçlar meydana çıkarılır. Toplanacak odun ve çalılar burada yakılmak suretiyle bina ateşe verilir. O da, kapısından içeriye odun yığarak ateşleme sureti ile genişletilir.

8- Köy içinde fazla durmak ve alınan vazife haricinde bazı eratın yolsuz işlere dalması yasaktır."(102)

1938 yılında sürdürülen 2. Dersim harekatı sırasında askeri birliklerden 33 kişi ölürken, 60 kişi de yaralandı. İsyancılardan ise 163 kişinin öldüğü belirlenirken, 866 kişi de yakalandı. Yakılan köy sayısı ise 60'tı. (103)

1938 yılında sürdürülen harekat sonrasında Demenan'lılar dışındaki bütün aşiretler "tedip" edilirken, Demenanlılar çekildikleri dağlık bölgelerde 1942 yılına kadar direndiler...

Mustafa Kemal'den Son Söz

Dersim'e yapılması planlanan harekatın sonuçları hakkında, Mustafa Kemal Atatürk, şunları söyleyecektir: "*Uzun yıllardan beri süregelen ve zaman zamangergin bir şekil alan Tunceli'ndeki toplu haydutluk olayları belli bir program içindeki çalışmalar sonucukısa bir sürede ortadan kaldırılmış, bölgede bu gibi olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tariheaktarılmıştır.*" (104)

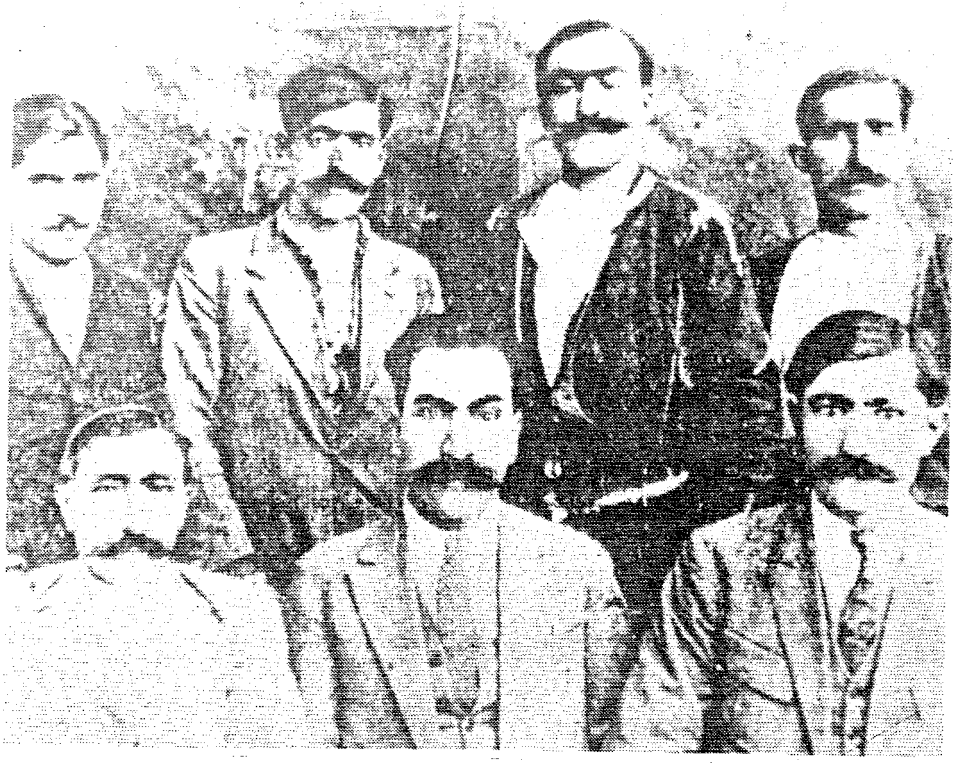
(102) Tunceli bölgesinde yapılan eşkiya takibi hareketleri, köy arama ve silah toplama işleri hakkında kılavuz, Tunceli vali ve kumandanlığı tarafından bastırılmıştır, Elazığ Turan Matbaası, 1938. (Kılavuz, Genelkurmay Harb Tarihi Başkanlığı kütüphanesinde bulunmaktadır.)

(103) Reşat Hallı, a.g.e. sh. 431

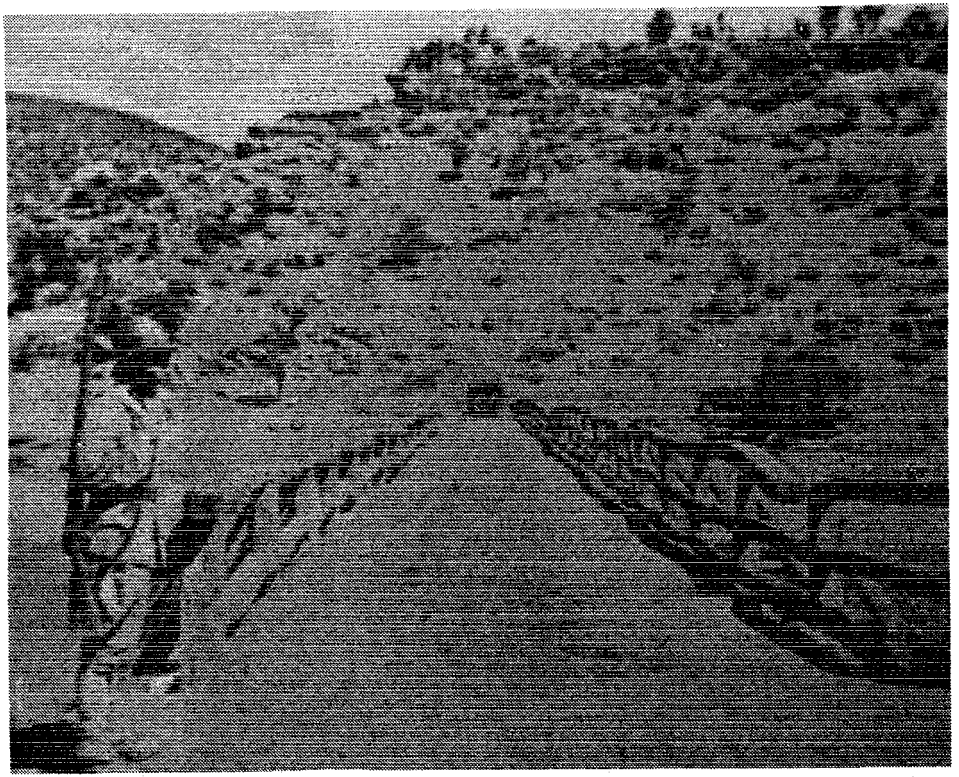
(104) Atatürk'ün T.B.M.M.'ni Açış Konuşmaları, sh.249. (1 Kasım 1938 tarihinde, Meclisin 5. Dönem 4. Yasama Yılını açarken yaptığı konuşma. Atatürk'ün rahatsızlığı nedeniyle konuşma Başbakan Celal Bayar tarafından okunmuştur.) TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1987.

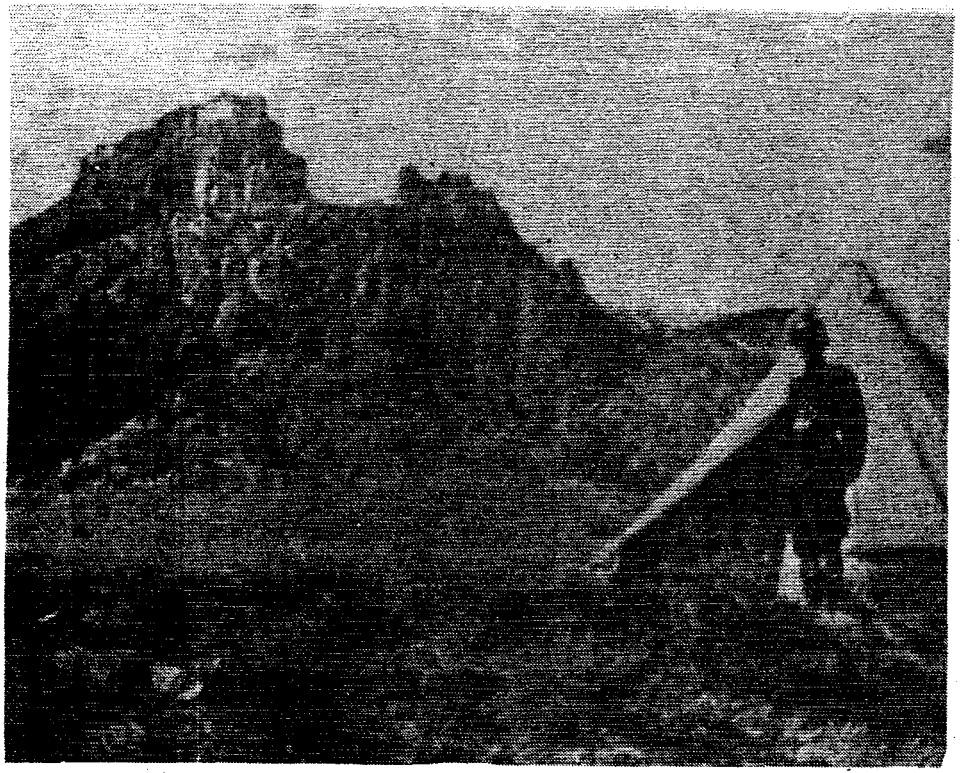
Azadi örgütünün kurucusu Cibranlı Miralay Halit Bey. Şeyh Sait İsyanı sırasında, 14 Nisan 1925 tarihinde, Bitlis'te idam edilmiştir.

Dersim isyanının önde gelen isimlerinden bazıları bir arada: Önde ortada Seyit Rıza'nın oğlu Şeyh Hasan, onun sağında Seyit Ağa'nın oğlu Ali Haydar Ağa, solunda ise Rehber İbrahim Ağa.

Munzur Suyu üzerindeki tahta köprü isyancılar tarafından ele geçirilmesin ve yıkılmasın diye jandarma nöbet tutuyor.

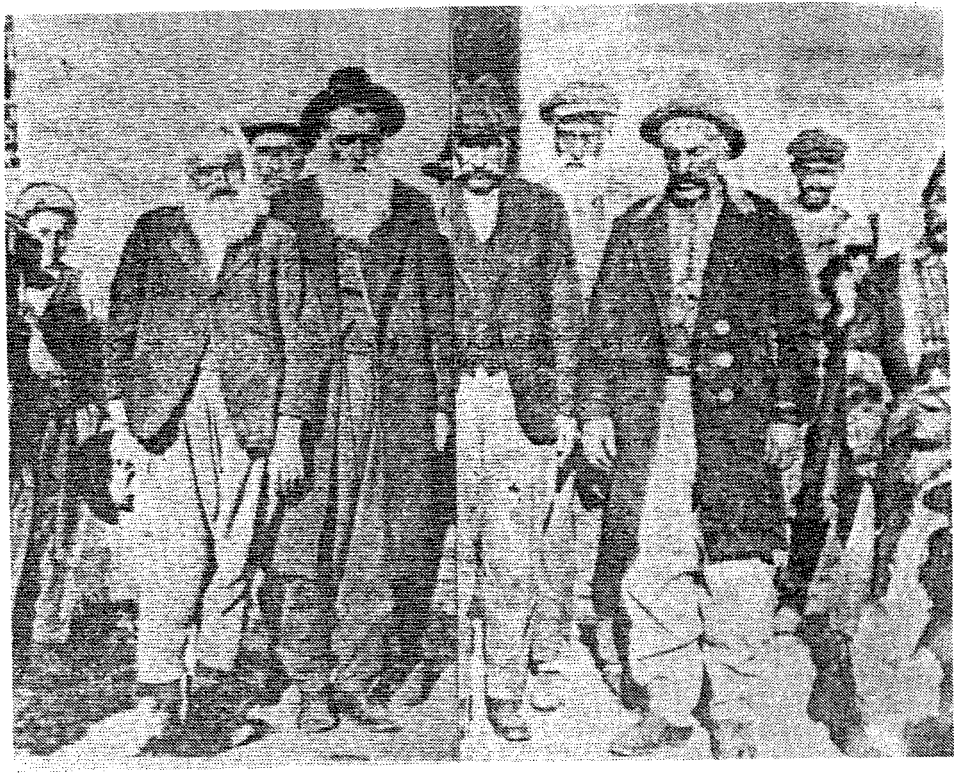
İsyancılara karşı her yerde dönetimin sağlanabilmesi için yoğun çaba harcanıyor, dağ başlarına "polis çadırları" kuruluyordu.

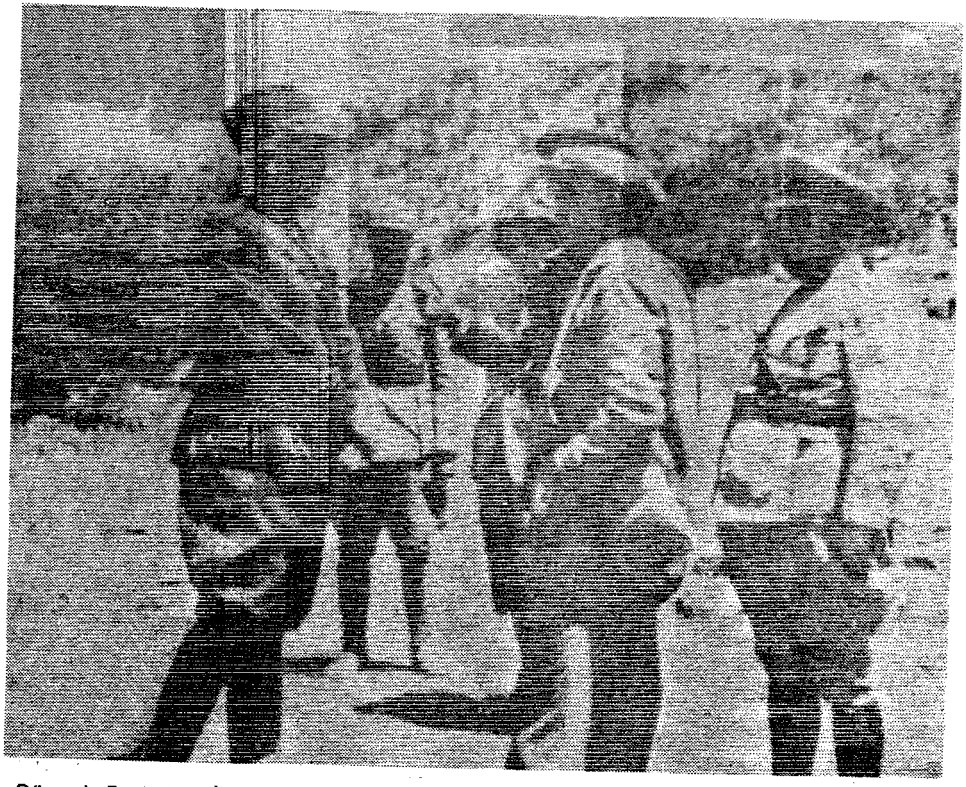
Dersim'e karşı yürütülecek harekat, üst düzey komutanlar tarafından ele alınıyor, görüşülüyor ve değerlendiriliyordu. Dersim'e karşı yürütülecek tedip ve tenkil harekatının başarılı olabilmesi için bütün hazırlıklar ağırlıklı olarak arazi koşullarında yürütülüyordu.

Genel Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan, Dersimlilere karşı yürüttüğü propaganda çalışmalarından birisinde.

Dersimlilerden bir grup.

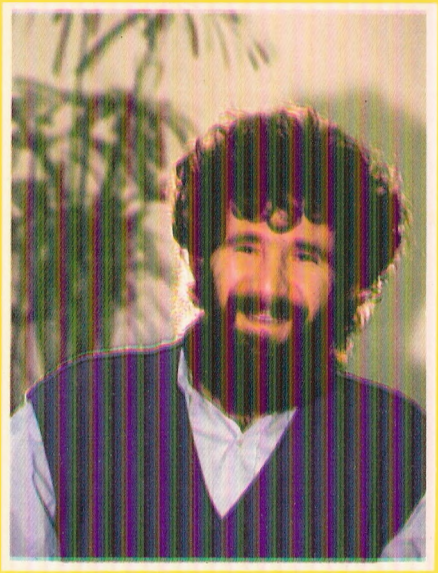
Dönemin Başbakanı İsmet İnönü de bölgeye giderek incelemelerde bulundu ve komutanlardan gelişmeler hakkında bilgi aldı.

İÇİNDEKİLER

Yayıncının notu 5-6
Önsöz 6-12
1. BÖLÜM
I. 1800'LÜ YILLAR 13
1. II. Mahmut Dönemi ve Rewanduz Ayaklanması 14
2. Bedirhan Bey Ayaklanması 15
3. Yezdan İzzettin Şer Ayaklanması 17
4. Şeyh Ubeydullah Ayaklanması 18
II. HAMİDİYE ALAYLARI 20
1. "36 Kanlı Beylik" 22
2. BÖLÜM
I. 1900-1908 YILLARI ARASINDA KÜRT HAREKETLENMELERİ
1. Kürdistan Gazetesi 23
2. Kürdistan Azmi Kavi Cemiyeti 24
3. Telgrafhane İşgali ve Ziya Gökalp 24
3. BÖLÜM
I. II. MEŞRUTİYETİN İLANI VE ÖRGÜTLENMELER
1. Kürt Terakki ve Teavun Cemiyeti 25
2. Okul Camisinde Kurulan Cemiyet: Hevi 26
3. Roji Kurd-Hateve Kurd 26
4. İlk Kongre ve Fikir Ayrılıkları 27
II. MOLLA SELİM VE ŞEYH ŞAHABETTİN AYAKLANMASI 27
III. 1. DÜNYA SAVAŞI VE HAMİDİYE ALAYLARI 28
IV. KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ 30
1. Fikir Ayrılıkları ve Kopmalar 31
V. KÜRT KULÜBÜ 32
1. Mustafa Kemal'den Rapor 33
VI. ALİ BATI AYAKLANMASI 34
VII. ANKARA HÜKÜMETİ VE KOÇGİRİ AYAKLANMASI 35
1. Koçgiri Ayaklanmasının Hazırlıkları 36
2. Ankara Hükümeti'ne Nota 37
3. İsyan Baharı Beklemedi 39

4. Güçler Dengesi ve "Bastırma" Harekatı 41
5. Koçgiri Olayları Hakkında Meclis'te Sert Tartışmalar 42
6. Yenilginin Muhasebesi 43
4. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ
I. NASTURİ İSYANI 44
1. Harekat Hazırlığı 46
2. Mustafa Kemal'in Nasturi İsyanı Değerlendirmesi 50
II. ŞEYH SAİT İSYANI
1. İsyanın Temelleri Atılıyor 51
2. Şeyh Sait Pireleniyor 52
3. "Vakitsiz İsyan" Piran'da Ateşlendi 53
4. Ankara'da Durum 54
5. Genelkurmay'ın 3. Orduya Emri 55
6. İsyan Sahası Genişliyor 59
7. Lice'nin Ele Geçirilmesi 60
8. Genelkurmay'dan Ek Önlemler 61
9. İsmet (İnönü) Paşa Ankara'da 61
10. Muhalefetin İtirazı 62
11. Diyarbakır Kuşatması ve Şeyh Sait'in Şansının Ters Dönmesi 64
12. Bölgeye Asker Sevkiyatı 67
13. İstiklal Mahkemeleri ve İdamlar 70
14. Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir'in Yargılanması 72
15. Şeyh Sait'in Yargılanması 72
16. 81 Sanıklı Dava 72
17. Sorgular 74
18. Savunmalar 75
19. Cezalar Kesiliyor 76
20. 47 Sehpa 78
21. Gazi Paşa'nın Değerlendirmesi 79
22. "Umumi Müfettişlik" 79
23. Tedip, Tenkil, Harekat 80
III. RAÇKOTAN VE RAMAN TEDİP HAREKATI 81
1. Çölemerik Baskını 85
IV. SASON AYAKLANMALARI 85
1. "Sason'un Islahı" 88
V. HOYBUN CEMİYETİNİN KURULUŞU VE AĞRI İSYANI 91

1.1. Ağrı Harekatı 93
2.2. Ağrı Harekatı 94
3.3. Ağrı Harekatı 95
4. Tedip Kararı Alınıyor 95
5. Harekat Başlıyor 96
VI. KOÇUŞAĞI AYAKLANMASI 98
VII. MUTKİ AYAKLANMASI 100
VIII. BİCAR TENKİL HAREKATI 103
1. İlk Nüfus Sayımı ve Tenkil 106
IX. ASİ RESÜL AYAKLANMASI 107
X. TENDÜRÜK HAREKATI 108
XI. SAVUR TENKİL HAREKATI 109
XII. ZEYLAN İSYANI 110
XIII. ORAMAR AYAKLANMASI 111
XIV. PÜLÜMÜR HAREKATI 114
XV. DERSİM TEDİP HAREKATI 116
1. Harekata Yönelik İlk Hazırlıklar ve Aşiretler Hakkında Bilgi Toplanması 118
2. Dahiliye Vekili Dersim'de 119
3. 1903'ten, 1936'ya 121
4. Aşiretler Hakkında Araştırmalar 125
5. Şarki Dersim 125
6. Garbi Dersim 126
7. Dersim Harekatı İçin Yasal Hazırlıklar 128
8. Tunceli Kanunu 129
9. Dersim'de Durum 131
10. Harekat Başlıyor 132
11. Hükümetin Tenkil Kararı 135
12. Seyit Rıza'dan İngilizlere Mektup 136
13. Seyit Rıza Tutuklanıyor 137
14. Yıl 1938, "Tedip"e Devam 138
15. Mustafa Kemal'den Sonsöz 140
Fotoğraflar 141-148

(Foto: Alper FİDANER)

1960 yılında, Sivas ilinin Gürün ilçesinin Yuva köyünde doğdu. 1978 yılında Elektronik Astsubay Hazırlama ve Sınıf Okulu'nu bitirdi. 700. Muhabere Ana Depo ve Tamir Fabrikası, Urfa 20. Mekanize Tugay Komutanlığı ve Erzurum - Kandilli 6. Zırhlı Tugay Komutanlığı bünyesindeki birliklerde görev yaptı.

Urfa'da görev yaptığı 1981 yılında tutuklandı ve 1982 yılında Diyarbakır Cezaevi'nden tahliye oldu.

Kandilli'de görev yaptığı sırada da ikinci kez gözaltına alındı ve serbest bırakıldıktan sonra, 7 Mart 1984 tarihinde re'sen emekli edildi.

Aynı zamanda 1980 yılında başladığı Gazi Üniversitesi Basın ve Yayın Yüksek Okulu'nu 1985 yılında bitirdi.

Bir süre Cumhuriyet Gazetesi'nde staj yaptıktan sonra Nokta Dergisi, Söz Gazetesi, Gazete Gazetesi'nde çalıştı.

Hıdır Göktaş halen, Güneş Gazetesi Ankara bürosunda çalışıyor.

DÜŞÜNCE DİZİSİ 19/119

alan yayıncılık